

TARTU RIIKLIK ÜLIKOO

AJALOOALASEID TÖID II

ÜTÜ AJALOORINGI KOOSUMIK

TARTU 1965

TARTU RIIGLIK ÜLIKOOI

AJALOOALASEID TÖID

II

ÜTÜ AJALOORINGI KOĞUMIK

TARTU 1965

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Эликооли, 18

ТРУДЫ ПО ИСТОРИИ

II

Сборник исторического кружка СНО

На эстонском языке

Резюме на русском языке

Toimetatus: H. Piirimäe (vastutav toimetaja),
L. Eringson, L. Kalda, S. Vahtre.

Vastutav toimetaja H. Piirimäe
Korrektorid A. Pravdin ja A. Sild

=====

TRÜ rotaprint 1965. Trükipoognaid 13,75 + 5 kleebist.
Tingtrükipoognaid 12,5. Arvestuspoognaid 12,75. Trüki-
arv 300. Paljundamiseks antud 27.IV 65. MB 03299.
Tell. nr. 172.

Hind 45 kop.

S a a t e k s .

Käesoleva kogumikuga jätkab TRÜ ÜTÜ ajalooring oma liikmete teaduslike tööde tutvustamist laiemale lugejaskonnale. Selles mõttes on kogumik otseseks järjeks ajalooringi 1962.a. ilmunud esimesele iseseisvale kogumikule.¹ Käesolev väljaanne sisaldab üheksa artiklit, mille aluseks on olnud ettekanded ringi töökoosolekutel 1963. - 1964. a. ja XVIII üliõpilaste teaduslikul konverentsil 1963. a. märtsis ning 1963.a. kevadel esitatud võistlustööd. Seega sisaldab ta samuti kui ta eelkäija ainult ajalooringis ettekantud või ringi poolt esitatud teaduslikke töid ja ei pretendeeri läbilõike andmisele kogu sellest ulatuslikust ajalooalasest uurimistööst, mida tehakse TRÜ ajaloo osakonna üliõpilaste poolt õppetöö raames. Teataval määral kajastab kogumik aga siiski kogu ajaloo osakonna tööd, sest ringi teaduslike tööde temaatika on tihedalt seotud ajaloo kateedrite õppe- ja teadusliku töö problemaatikaga.

Sisult on käesolevas kogumikus avaldatavad artiklid väga mitmekesised, käsitledes aktuaalseid küsimusi nõukogude ajalooteaduse mitmest valdkonnast. Haaratud on NSV Liidu ajalugu ja üldajalugu, üksikute artiklite näol aga ka arheoloogia ja kunstiajalugu. Ajaliselt käsitlevad artiklid probleemide vanimatest aegadest kuni tänapäevani, kusjuures pearõhk langeb loomulikult töödele, mis valgustavad meie tänapäeva või lähemat minevikku.

Avaldatud tööd on noorte ajaloolaste esimeseks tõsiseks

¹ Ajalooalaseid töid, ÜTÜ ajalooringi kogumik, Tartu 1962.

jõuprooviks teaduse rasketel radadel. Võib-olla jääb nende töödes väheste kogemuste tõttu veel mõndagi vajaka, kui läheneda neile mõõdupuuga, mille annab meile nõukogude ajalooteaduse kõrge tase. Ometi pakuvad kõik artiklid siiski midagi uut kas uute allikmaterjalide kasutamise või uudse lähenemisviisi ja hinnangute poolest. Silmas pidades neid asjaolusid, julgub ÜTÜ ajalooring ilmuda lugeja kriitilise pilgu ette käesoleva kogumikuga, püüdes ühtlasi oma ilmunud ja teoksil olevate töödega sisse võtta positsioone laia marksistliku ajaloorinde ühes lõigus.

Käesolevas valimikus avaldatavate tööde juhendajateks on prof. V. Vaga, dots. K. Siilivask, dots. L. Roots, v.-õp. M. Lõhmus, v.- õp. H. Piirimäe, v.-õp. J. Raid ja v.-õp. V. Trummal.

Kogumiku toimetused ja ÜTÜ ajalooringi juhatus avaldavad siirast tänu ÜTÜ eesti keele ja vene keele ringide liikmetele artiklite teksti keelelise korrektuuri ja venekeelsete resümeede tõlkimise eest.

T o i m e t u s .

TARTU APARAADITEHASE TÖÖTAJATE TÖÖLASEST JA
ÜHISKONDLIKUST AKTIIVSUSEST.

S. K r i k k .

Kommunismi ehitamise perioodil on meie maal suure tähtsusega ajaloouurimise problemaatika seos kommunistliku ülesehitustöö praktiliste ülesannetega.²

NLKP programmis öeldakse uurimistöö kohta ühiskonna-teaduste valdkonnas: "Peamiseks sel alal on kommunistliku ülesehitustöö praktika uurimine ja teoreetiline üldistamine, sotsialismi majandusliku, poliitilise ja kultuurilise arene-mise ning sotsialismi kommunismiks ümberkasvamise põhiliste seaduspärasuste uurimine ja kommunistliku kasvatus probleemide läbitöötamine."³

Ajaloolaste ülesandeks on sügavamalt uurida nõukogude töölisklassi koosseisu ja tema arenguga seotud probleeme, aidata lahendada üleskerkivaid raskusi ja püstitada uusi eesmärgid. Suurte tööliskollektiivide tundmaõppimine on raske ülesanne, mis pole jõukohane üksikutele uurijatele ja on sellepärast vähe uuritud valdkond.

Olukorda võivad muudatusi tuua uued sotsioloogilise uurimise meetodid, mida on kasutatud ka Tartu Aparaaditeha-

² Задачи исторической науки в свете решений июньского пленума ЦК КПСС, "Вопросы истории" № 8, 1963, lk. 9.

³ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, Tallinn, 1961, lk. 117.

se kollektiivi tundmaõppimisel. Vaatluse programm oli ENSV TA Ajaloo Instituudi poolt väljatöötatud ankeedi näol antud. Töö kestel pörgati pidevalt kokku paljude raskustega, kuna puudusid kogemused massiliste andmete kogumiseks, perfokaartide kasutamiseks ja sälgustamiseks, puudus ka küllaldane hulk teoreetilisi teadmisi. Tööd raskendas mõnevõrra rida ebamääraseid küsimusi ankeedis. Sellepärast tuleb saadud andmeid kriitiliselt kasutada ja järgmiste uurimuste läbiviimisel neid asjaolusid arvestada.

Kokkuvõttes aitavad ankeedi küsimused Tartu Aparaaditehase kollektiivi mitmest aspektist tundma õppida ja teha mõningaid järeldusi tema arengutaseme kohta vaadeldaval perioodil.

Ankeedid täideti 961 töötaja kohta, s.o. 87 % Tartu Aparaaditehase töötajate üldarvust. Ülejäänud 12,6% töötajatest jäid mitmesugustel põhjustel küsitlemata (haigus, komanderingud, puhkus jne.).

* *

Kuna Tartu Aparaaditehas on vabariigis tuntud ühe parima ettevõtte, eriti tööalaste saavutuste ja ratsionaliseerimistegevuse tõttu, siis võis järeldada, et ka töötajate tööalane ja ühiskondlik aktiivsus peaks seal küllalt kõrgele tasemel olema ja kõik töötajad peaksid enam-vähem ühtlaselt haaratud olema kommunistliku kasvatustöö mitmesuguste vormidega. Selle taseme ligikaudne kindlaksmääramine ongi antud töö eesmärgiks.

Töötajate tööalast ja ühiskondlikku aktiivsust aitavad välja selgitada järgmised ankeediküsimused: töötajate organisatsiooniline kuuluvus (punktid I, J, K - NLKP, ELKNÜ, a/ü liige), osavõtt sotsialistlikust võistlusest (X), kommunistliku töö liikumisest (Y), ratsionaliseerimistegevusest (Z), alalisest tootmisnõupidamisest (Ž) ja ühiskondlikust tööst (Š). Arvesse on võetud ka töötajate sugu, vanus, haridus, kvalifikatsioon ja tööstaaz. Kõigepealt püütakse anda ülevaadet töötajate organisatsioonilisest kuuluvusest, kuivõrd see

võimaldab näidata erinevate töötajate rühmade aktiivset osavõttu tehase elust.

Eeldatakse seda, et parteisse võivad kuuluda ainult kõrge teadlikkusega inimesed, kes võtavad aktiivselt osa kommunismi ehitamisest. Tehase parteiorganisatsiooni kuulub 83 inimest, nendest moodustavad töölised 54,2 %, insener-tehnilised töötajad 36,1 %, teenistujad 8,4 % ja abipersonal 1,2 %.

Partei esimese abilisena etendab kommunistlik noorsooühing järjest suuremat osa noorte kasvatamisel kommunismi vaimus. Ta aitab parteil mobiliseerida noori praktilisele uue ühiskonna ehitamisele, arendab noorte aktiivsust ja töökangelaslikkust ning aitab suurendada noorte üldharidust ja tehnikaalaseid teadmisi.⁴ Tartu Aparaaditehases on 181 kommunistlikku noort, nendest moodustavad töölised 79,5 %, insener-tehnilised töötajad 15 %, abitöölised 5 % ja teenistujad 0,5 %.

Kommunistide ja kommunistlike noorte osatähtsust töötajate hulgas vaadeldakse viimaste osavõtu järgi tööprotsessist soo, vanuse, tööstaaži ja hariduse järgi, et näha, kuidas need tegurid mõjutavad töötajate ühiskondlikku aktiivsust kõige enam.

Tabelist nr. 1 selgub, et suurem on kommunistide osatähtsus insener-tehniliste töötajate ja teenistujate hulgas, vastavalt 16,5 % ja 16,3 % iga rühma töötajate arvust. Suhteliselt madal on kommunistide protsent tööliste ja eriti abitööliste seas (6,8 % ja 2,7 %).

Seevastu on kommunistlike noorte osatähtsus kõige suurem just viimatinimetatud töötajate põhirühmades, vastavalt 40,4 % ja 42,8 % nende rühmade töötajate arvust. Ka insener-tehniliste töötajate seas on kommunistlike noorte erikaal küllalt kõrge 32,1 %. Väike on kommunistlike noorte osatähtsus teenistujate hulgas - 9 %.

⁴ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 99.

T a b e l 1.

Töötajate organisatsiooniline kuuluvus
põhirühmade kaupa.

Töötajate põhi- rühmad	Töötajate arv	NLKP liikmeid ja liik- mekand.	% ⁵	ÜLKNÜ liik- meid	% ⁶	Kokku	%
Töölised	696	45	6,8	144	40,4	185	27,1
Insener- tehn. töötajad	182	30	16,5	27	32,1	57	31,3
Teenistu- jad	43	7	16,3	1	9,0	8	18,6
Abipersonal	40	1	2,7	9	42,8	10	25
Kokku	961	83	-	181	-	264	-
Keskmiselt %	-	-	9,03	-	38,1	-	27,4

Kokkuvõttes on insener-tehniliste töötajate ja tööliste ühiskondlik-poliitiline aktiivsus küllalt kõrgel tasemel, mille põhjused selguvad järgnevate tegurite vaatlemisel.

T a b e l 2 .

Töötajate organisatsiooniline kuuluvus soo järgi:

Sugu	Arv	NLKP liik- med ja liikmekan- didaadid	%	ÜLKNÜ liik- med	%	Kokku	%
Mehed	701	72	10,2	127	36	199	28,3
Naised	260	11	4,2	54	45	65	25
Kokku	961	83	-	181	-	264	-
Keskmi- selt %	-	-	9,03	-	38,1	-	27,4

⁵ Alla 18 a. vanused töötajad, välja arvatud 42 inimest.

⁶ Ainult komsomoliealistest töötajatest.

Meeste hulgas on kommunistide osatähtsus üle kahe korra suurem (10,2 %) kui naiste hulgas (ainult 4,2 %). Kas siin pole süüd ka tehase parteiorganisatsioonil? Näib, et naiste hulgas tehtav poliitiline kasvatustöö on veel vähene. Parteiorganisatsiooni liikmetest moodustavad naised ainult 13 %, s. o. 6,5 korda vähem kui mehed. Naisi on tehases samal ajal 27 % töötajate üldarvust, s. o. 2,6 korda vähem kui mehi. Nähtavasti annab end tunda ka naiste ajalooliselt kujunenud haridusalane ja poliitiline mahajäämus. See pole aga vabandav põhjus. Seda suuremat tähelepanu tuleks pöörata naiste vabastamisele perekondlikust "orjusest" ja anda neile rohkem võimalusi ühiskondlikust elust aktiivseks osavõtmiseks. Kahjuks pole Tartu Aparaaditehasel aga siiani isegi oma lasteaeda ega lastesõime.

Kommunistlike noorte osas ei avalda sooline kuuluvus enam olulist mõju ühiskondlikust elust osavõtule. Noored naistöötajad on komsomoliorganisatsiooni tööst isegi rohkem kaasa haaratud kui mehed, vastavalt 45 % ja 36 % mõlema soo komsomolialealiste töötajate üldarvust.

Tartu Aparaaditehases kuulub iga kolmas mees ja neljas naine NLKP või ÜLKNÜ ridadesse.

Jälginud soolise kuuluvuse mõju ühiskondlikule aktiivsusele, pakub huvi ka küsimus, millist mõju avaldab töötajate vanus poliitilisest elust osavõtule.

Tabelist nr. 3 ilmneb kommunistide osatähtsuse pidev tõus, alates 19 - 25-aastaste vanuserühmast ja lõpetades 41 - 50-aastaste vanuserühmaga. Sealhulgas 26 - 30-aastaste vanuserühmas esineb koguni kommunistide osatähtsuse kahekordne tõus võrreldes noorema rühmaga. Vanemate rühmade puhul tempo ühtlustub, kusjuures kommunistide erikaal saavutab kõrgpunkti 41 - 50-aastaste vanuserühmas. Teatav tagasimineku algab 51 - 60-aastaste vanuserühmas. Nähtavasti on siin tegemist mitme teguri koosmõjuga. Vanemad töötajad on paljud pärit maalt,⁷ nende haridustase on tavaliselt madalam ja sil-

⁷ Vt. A. Korm. TA töötajate päritolu ja rahvuslik koosseis, käsikiri, TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris, Tartu 1963.

maring kitsam kui linnast pärinevatel töölistel. Ka toimus nende töötajate maailmavaate kujunemine osaliselt veel kodanliku diktatuuri tingimustes ja kodanliku kasvatusel mõjul.

T a b e l 3 .

Töötajate organisatsiooniline kuuluvus
vanuserühmade järgi.

Vanuse- rühmad	Töötajate arv	NLKP liikmed	%	ÜLKNU liikmed	%	Kokku	%
kuni 18 a.	42	-	-	18	42,8	18	42,8
19 - 25 a.	251	10	3,9	133	53,0	143	56,9
26 - 30 a.	179	15	8,4	30	15,8	45	25,1
31 - 40 a.	296	36	12,2	-	-	36	12,2
41 - 50 a.	120	16	13,3	-	-	16	13,3
51 - 60 a.	67	6	8,9	-	-	6	8,9
üle 60 a.	6	-	-	-	-	-	-
Kokku	961	83	-	181	-	264	-
Keskmiselt %			9,03		38,1		

Helpooltoodust järeldub, et tehase parteiorganisatsiooni koosseisu moodustavad kõige teadlikumad, küpses eas, suurte elukogemustega teovõimelised inimesed.

Komsomoliorganisatsiooni ridadesse kuuluvad peaaegu pooled komsomoliealistest noortest, eriti 19 - 25-aastaste vanuserühmast moodustavad kommunistlikud noored 54,7 %. 26 - 30-aastaste vanuserühm on üleminekurühmaks, kus kasvab kiiresti kommunistide osatähtsus, osa noori langeb juba vanuse tõttu komsomoliorganisatsiooni ridadest välja. Siiski on tehase komsomoliorganisatsioonil oma ridade täiendamiseks küllalt suur kasutamata reserv.

Väga oluline mõju on ka tööstaažil töötajate ühiskondliku aktiivsuse tõusule. Vt. järgnev tabel.

T a b e l 4 .

Tööstaaž	Töötajate arv	NLKP liikmed	%	ÜLKNÜ liikmed	%
kuni 1 a.	36	-	-	19	52,7
1 - 3 a.	87	-	-	47	54,0
3 - 5 a.	91	6	6,5	41	45,0
5 - 10 a.	209	14	6,6	63	30,1
10 - 20 a.	373	31	8,3	11	2,9
üle 20 a.	165	32	19,3	-	-
Kokku	961	83		181	
Keskmiselt %			9,03		38,1

Tabelist ilmneb otsene seos tööstaaži kasvu ja kommunistide osatähtsuse tõusu vahel, mis on tingitud töötajate elu- ja tööalaste kogemuste rikastumisest. Kahe esimese iseseisvat töömeheelu alles alustanud rühma puhul on kohe märgatav kommunistliku noorsooühingu osatähtsuse kasv kuni 54%-ni komsomoliealiste noorte arvust. Noorte töötajate ellusuhetumise kujundamisel on kahtlemata avaldanud olulist osa tsehhikollektiivi kasvatav mõju ja ühiskondlike organisatsioonide viljakas tegevus. Teadlikkuse kasvu kinnitab kommunistide osatähtsuse järjekindel kasv, mis alates 3-aastase tööstaažiga töötajatest kasvab ühtlase tempoga proportsionaalselt tööstaaži kasvuga kuni 20-aastast tööstaaži omavate töötajateni. Üle 20-aastase tööstaažiga töötajate hulgas ilmneb enam kui 2-kordne kommunistide osatähtsuse kasv võrreldes eelneva rühmaga (19,3 %). Viimased kaks rühma moodustavad parteiorganisatsiooni põhikontingendi.

Töötajate ühiskondliku ja tööalase aktiivsuse tõusu paratamatuks eeltingimuseks on haridustaseme tõus, seda eriti nüüd, millal teadus üha rohkem on muutumas otseselt tootlikuks jõuks. Ülevaate Tartu Aparaaditehase töötajate haridustasemest ja viimase mõjust ühiskondlikule aktiivsusele annab tabel 5.

T a b e l 5 .

Töötajate organisatsiooniline kuuluvus
hariduse järgi.

Haridus	Töötajate arv	NLKP	%	ÜLKNÜ	% ⁸
Üldharidusega	788	60	7,6	154	40,3
neist: 0 - 4 kl.	38	-	-	1	12,5
5 - 6 "	169	5	3	7	18,9
7 "	214	17	8	48	39,3
8 "	80	9	10,1	12	30,0
9 "	77	10	11,2	13	32,2
10 "	74	10	13,5	23	56,0
11 "	136	9	6,6	50	53,1
Eriharidusega	173	23	13,2	27	30,0
neist					
lõpetatud kesk- eriharidus	110	12	10,9	16	27,1
lõpetamata kesk- eriharidus	16	2	12,5	3	50,0
lõpetatud kõrgem haridus	31	6	19,3	6	31,5
lõpetamata kõrgem haridus	16	3	18,7	2	33,3

Tehase üldharidusega töötajatest moodustasid kommunistid keskmiselt 7,6 %. Eriharidusega töötajate hulgas oli kommunistide osatähtsus 1,7 korda kõrgem, vastavalt 13,2 %. Ühiskondlikust elust aktiivse osavõtu sõltuvust haridustasemest näitab eriti selgesti kommunistide väike osatähtsus madala haridustasemega töötajate hulgas. Näiteks alla 5-kl. haridusega töötajate hulgas ei olnud ühtki kommunisti. Ka 5 - 6-kl. haridusega töötajatest kuulub ainult 3 % partei ridadesse. Siit alates toimus kommunistide osatähtsuse pidev kasv. 7-kl. haridusega töötajate hulgas oli tõus enam kui kahekordne ja

⁸ Ainult komsomolialistest töötajatest.

10-kl. haridusega töötajate seas ületab parteilaste arv isegi eriharidusega töötajate keskmise taseme 0,3-protsendiliselt. 11-kl. haridusega töötajate hulgas ilmes kommunistide erikaalu langus. Millega seda seletada? Teatav mõju on kindlasti asjaolul, et nende hulgas on küllalt arvukalt alles keskkoolipingist tulnud vähese tööstaažiga noori. Kõige suurem oli kommunistide osatähtsus lõpetatud ja lõpetamata kõrgema haridusega spetsialistide seas, vastavalt 19,3 % ja 18,7 %. See on üheks oluliseks põhjuseks, miks kommunistide erikaal oli kõige kõrgem just insener-tehniliste töötajate hulgas, langes aga märgatavalt tööliste ja abitööliste seas, kelle haridustase on madalam. Ka kommunistlike noorte osatähtsus noortööliste hulgas sõltub haridustasemest olulisel määral. Üldharidusega komsomolialistest töötajatest kuulus komsomolorganisatsiooni 40,3 %, eriharidusega noortest mõnevõrra vähem. 4-kl. haridusega töötajate hulgas oli ainult üks kommunistlik noor, 5-6-kl. haridusega - 7, vastavalt 12,5 % ja 18,9 % nimetatud haridustasemega noortest. Analoo-giline kommunistlike noorte osatähtsuse 2-kordne tõus esines 7-kl. haridusega töötajate juures - 39,2 %, 8-9-kl. haridusega töötajate rühmas kõikus kommunistlike noorte osatähtsus 30 % piires, tõustes järsult 10- ja 11-kl. haridusega noorte hulgas, vastavalt 56,0 % ja 53,1 %. Eriharidusega töötajatest kuulub komsomolorganisatsiooni ridadesse protsentuaalselt vähem töötajaid. See on seletatav kommunistide osatähtsuse tunduva tõusuga nende keskel.

Ülaltoodud mõningad arvud näitavad kujukalt vajadust pöörata senisest suuremat tähelepanu töötajate haridustaseme tõstmisele, sest tehases on veel küllalt vähese haridusega töötajaid, kes suudaksid uue ühiskonna ehitamisele hoopis rohkem kaasa aidata kui seni. Tahtmatult kerkib üles küsimus, kuidas on Tartu Aparaaditehases korraldatud noorte edasiõppimine.⁹ Kas selleks on noortele loodud kõik vajalikud tingimused?

⁹ Vt. T. Põlendik, Tartu Aparaaditehase töötajate haridustaseme iseloomustus, käsikiri, TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris, Tartu 1963.

Eespool vaadeldud tegurid avaldavad ühist mõju kommunistide ja kommunistlike noorte osatähtsusele tehnikellikkivides. (Vt. tabel 6.)

T a b e l 6 .

Töötajate organisatsiooniline kuuluvus tehhide ja osakondade kaupa.

Tsehhid	Töötajate art	NLEP	%	ÜLEKÜ	% ¹⁰	Kokku	%
Mehhaanika-tsehh	316	18	5,6	87	40,4	105	33,2
Montaazi-pinna-katte tsehh	213	16	7,5	35	40,2	51	23,9
Instrumentaal-tsehh	96	10	10,4	18	46,1	28	29,1
PKO - eksperimentaalitsehh	53	5	9,4	8	36,3	13	24,5
PTO - laboratoorium	37	3	8,1	6	33,3	9	24,3
Peamehhaanika osakond	18	2	11,1	-	-	2	11,1
Remonditsehh	92	8	8,7	14	36,8	22	23,9
Administratiiv-majandusosak. ¹¹	117	21	17,9	12	26,6	33	28,2
Ehitusgrupp ¹²	19	-	-	1	25,0	1	5,2

Tabelist ilmneb eriti suur kommunistide osatähtsus administratiiv-majandusosakonnas - 17,9 % osakonna töötajatest. Samal ajal kõikus kommunistide osatähtsus tehnikellikkivides keskmiselt 9,8 % piires. Nimetatud osakonda kuulub 1/3 kogu

¹⁰ Ainult komsomoliealistest töötajatest.

¹¹ Administratiiv-majandusosakonnaks on antud töös liidetud tehase administratsioon, raamatupidamine, plaaniosakond, kaadriosakond, varustus- ja turustusosakond jt. tootmisprotsessi teenindavad osakonnad.

¹² Ajutine tööjõud.

tehase insener-tehnilisest personalist, kelle hulgas oli kommunistide osatähtsus märgatavalt suurem kui töötajate teistes põhirühmades. Märgatavalt väiksem on kommunistide osatähtsus mehhaanika- ja montaaži-pinnakatte tsehhis, kus kommunistid moodustavad vastavalt 5,6 ja 7,5 % nende tsehhide töötajate arvust. Mehhaanikatseshhis oli insener-tehnilisi töötajaid 6,9 % ja montaaži-pinnakatte tsehhis 8,4 %. Samal ajal oli montaaži-pinnakatte tsehhis naisi 61,5 %, kelle parteiline kuuluvus oli kaks korda madalam kui meestel. Mõju avaldas ka nende kollektiivide noorem koosseis. Kommunistlike noorte osatähtsus oli kõige suurem just instrumentaaltsehhis ja eespool nimetatud mehhaanika- ja montaaži-pinnakatte tsehhis.

Vaadeldes kommunistide ja kommunistlike noorte osatähtsust tsehhides ühtse tervikuna, võib järeldada, et esmajoonelises põhitsehhides võetakse tehase elust küllalt aktiivselt osa.

Suur tähtsus on tehase a/ü-organisatsioonil, kuhu vaatlusperioodil kuulus 98,5 % töötajatest. Oleks loomulik, et kõik töötajad kuuluksid a/ü-organisatsiooni. 1,5 %-line vahe on seletatav uute töötajate arvel, kes ei olnud veel jõudnud a/ü liikmeks astuda.

Eeltoodu põhjal võib oletada, et Tartu Aparaaditehase sisemiselt tugeva koosseisuga partei-, komsomoli- ja a/ü-organisatsioonid suudavad kasvatada kogu kollektiivis kommunistlikku töösse suhtumist, mille üheks näitajaks on massiline võitlus kommunistliku töö kollektiivi ja lööklase nimetuse saamise eest. Milline oli olukord Tartu Aparaaditehases vaatlusperioodil?

Käesoleva ankeedi andmetel võttis sotsialistlikust võistlusest osa 464 töötajat, s.o. 48,3 % töötajate üldarvust ja selle kõrgemast vormist - kommunistliku töö liikumisest 357 töötajat - 37,1 %. Tegelikult võtsid sotsialistlikust võistlusest samamegelselt osa ka kõik kommunistliku töö liikumisest osavõtjad, seega sotsialistlikust võistlusest osavõtjate protsent on 85,4.

Edaspidi piirduetakse ainult kommunistliku töö liikumise

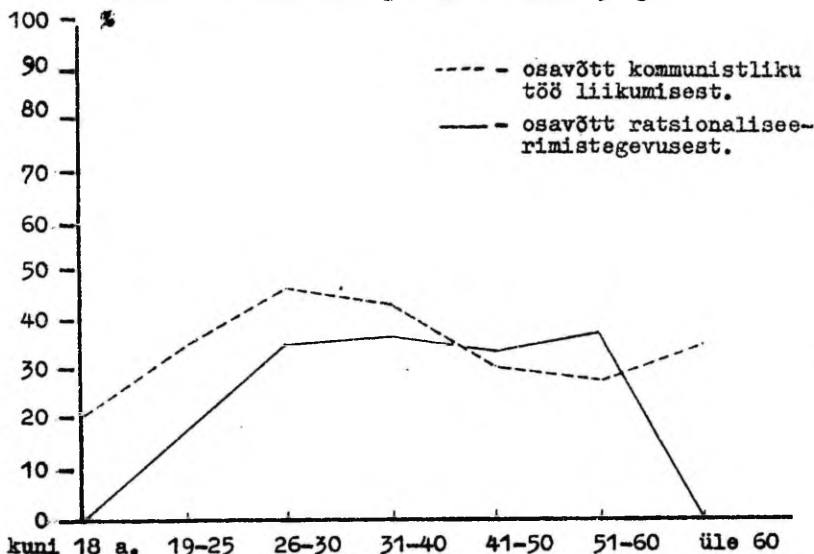
vaatlemisega, kuna materjalid selle uue kasvava liikumise taseme kohta vaadeldud perioodil võivad rohkem huvi pakkuda. Kõrvuti kommunistliku töö liikumisest osavõtuga käsitletakse ka töötajate osavõttu ratsionaliseerimisteggevusest, mis on töötajate loova aktiivsuse üks viljakamaid vorme ja lahutamatult seotud kommunistliku töö liikumisega. Tehases võttis ratsionaliseerimisteggevusest osa 275 töötajat, s. o. 28,8 % töötajate üldarvust.¹³

Järgnevas osas vaadeldakse lähemalt töötajate vanuse, tööstaazi, hariduse, soo ja kvalifikatsiooni näitajate mõju nende osavõtule kommunistliku töö liikumisest ja ratsionaliseerimisteggevusest.

Kuidas mõjutab töötajate vanus nende uut, kommunistlikku töösse suhtumist ja ratsionaliseerimisteggevust?

G r a a f i k 1 .

Töötajate osavõtt kommunistliku töö liikumisest ja ratsionaliseerimisteggevusest vanuse järgi.

¹³ 1963.a. III kvartalis esitati iga 100 töölise kohta 27,4 ratsionaliseerimisettepanekut, mille tootmisse rakendamisel saadi ökonoomiat 53 900 rbl. eest. "Edasi" 3.nov.1963.a.

Graafikul on selgelt märgatav kommunistliku töö liikumisest osavõtjate arvu hoogne kasv eriti noorte hulgas, kes noorusele omase entusiasmiga toetavad iga uut ja progressiivset nähtust meie elus. Eriti agaralt võtavad kommunistliku töö liikumisest osa 26-30- ja 31-40-aastaste vanuserühma töötajad, moodustades vastavalt 45,2 % ja 42,6 % nende rühmade töötajate üldarvust. Kommunistliku töö liikumine on endale murdnud tee ka vanemate töötajate teadvusesse, kuigi viimaste näitajad on mõnevõrra tagasihoidlikumad (vt. graafik 1). Rõõmustav on märkida isegi üle 60 aastaste töötajate osavõttu liikumisest, kuigi tegemist on 2 inimesega 6-st.

Graafik peegeldab töötajate vanuse mõju ka nende ratsionaliseerimistegevusest osavõtule, seda eriti noorte hulgas, kus vastavalt vanuseastme kasvule suureneb ka nende ratsionaliseerimistegevusest osavõtt. 26-60 aasta vanuste töötajate hulgas püsib nende osavõtt ratsionaliseerimistegevusest peaaegu ühtlaselt küllalt kõrgel tasemel, milleks eeldused loovad nende suured töökogemused.

Siit kasvab välja vajadus selgitada tööstaaži mõju töötajate osavõtule kommunistliku töö liikumisest ja ratsionaliseerimistegevusest. (Vt. graafik 2)

Graafik võimaldab jälgida seda momenti, kui võrd kõrgem on alaliste töötajate tööalane aktiivsus uute töötajate omaga võrreldes. Kommunistliku töö liikumisest ja ratsionaliseerimistegevusest osavõttu näitav kõver tõuseb võrdeliselt töötajate tööstaaži kasvuga Tartu Aparaaditehases. Kuni 3 aastat tehases töötanud inimeste osavõtt kommunistliku töö liikumisest on alla 1 a. töötanud inimestega võrreldes tõusnud üle kahe korra ja ratsionaliseerimistegevusest osavõtt isegi neljaks korda.¹⁴ Kõige kõrgemat tööalast aktiivsust näitavad

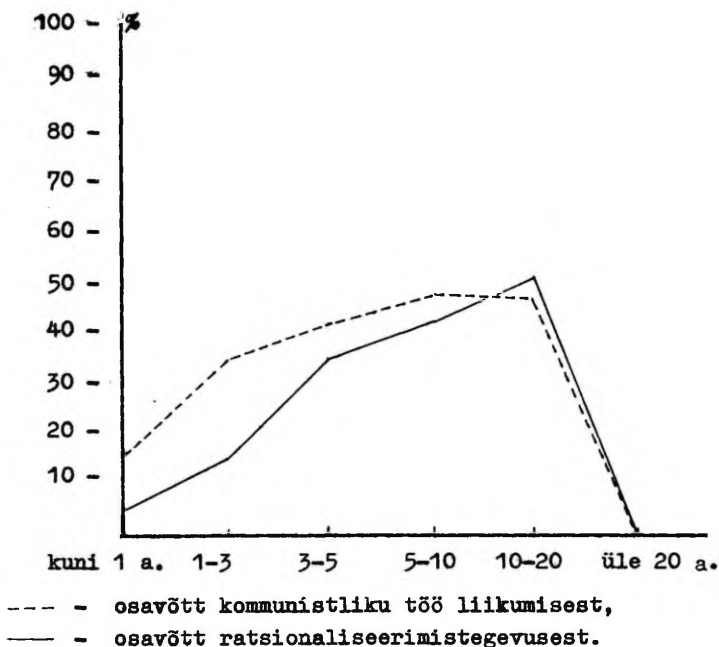
14

Kuni 1 aastase tööstaažiga töötajad võtavad kommunistliku töö liikumisest osa 15 %-lislalt.
1-3-aastase tööstaažiga töötajad võtavad kommunistliku töö liikumisest osa 15 %-lislalt.
Kuni 1 aastase tööstaažiga töötajad võtavad ratsionaliseerimisest osa 3,7 %-lislalt.
1-3-aastase tööstaažiga töötajad võtavad ratsionaliseerimisest osa 14,8 %-lislalt

üles 5 - 20 aastat Tartu Aparaaditehases töötanud inimesed. Üle 20 aastase tööstaaziga on Tartu Aparaaditehases ainult 0,3 % töötajatest (s. o. 3 inimest), kelle järgi ei saa min-
geid üldistusi teha. Juba need mõningad arvud näitavad, kui-
võrd palju kahju tootmistegevusele teeb kaadri voolavus.¹⁵

G r a a f i k 2 .

Töötajate osavõtt kommunistliku töö liikumisest ja
ratsionaliseerimistevusest tööstaazi järgi
Tartu Aparaaditehases.

¹⁵ Tartu Linnakomitee I sekretär sm. Meister oma aruan-
des linna parteiorganisatsiooni 18. konverentsil märkis, et
Tartu ettevõtetes asendub aastas ligi 1/5 töötajate üldarvust,
"Edasi" 24. nov. 1963. a.

Vaatamata sellele, et töötajate vanus ja tööstaaž loovad sobivad eeldused ratsionaliseerimistegevuseks, on kõrge-
ma haridustasemega töötajate töövõiljakus hoopis kõrgem kui sama vanuse ja tööstaažiga, aga väiksema haridusega töötajatel. Eriti oluline on eriharidusega töötajate osatähtsus tehase tehnilises progressis. Kui Tartu Aparaaditehases üldharidusega töötajaist 23,4 % - s. o. iga neljas töötaja võtab osa ratsionaliseerimistegevusest, siis eriharidusega töötajad võtavad sellest osa 56 %-liselt, s. o. rohkem kui iga teine töötaja. Eriharidusega töötajad võtavad mõnevõrra aktiivsemalt osa ka kommunistliku töö liikumisest - 42,2-protsendilisel, üldharidusega töötajad vastavalt 35-protsendilisel.

Nii nagu haridus, avaldab ka töötajate kvalifikatsiooni tões olulist mõju leiutus- ja ratsionaliseerimistegevusele.¹⁶ (Vt. järgnev tabel.)

T a b e l 7 .

Kvalifikatsiooni järk	Ratsionaliseerijate arv	Ratsionaliseerijate % antud rühmas
I	23	10
II	38	20
III	53	40
IV	36	43
V	38	62
VI	32	80

Tabelist ilmneb ratsionaliseerijate arvu proportsionaalne kasv kvalifikatsiooni järku tõusuga. Kui I kategooria töötajatest võttis ratsionaliseerimistegevusest osa ainult 10 %, siis II kategooria töötajatest juba - 20 %, s. o. 2

¹⁶ M. Leemets, Tartu Aparaaditehase töötajate ratsionaliseerimistegevusest, käsikiri, TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris, Tartu 1963.

korda rohkem. Samasugune 2-kordne tõus ilmnes ka II ja III kategooria töötajate ratsionaliseerimistevõime osavõtu võrdlemisel. Kõrgemate kvalifikatsioonijärgkude puhul tõus muutus ühtlasemaks.

Naiste madalamast kutseoskusest kõneleb nende äärmiselt vähene osavõtt ratsionaliseerimistevõime - 8,8 %, samal ajal mehed võtavad 35,7 %-liselt osa, s. o. ligi 4 korda aktiivsemalt. Muidugi on see tingitud ka tehase tootmisprofiilist. Tehnilise progressi huvides tuleb Tartu Aparaaditehases pöörata tõsiselt tähelepanu töötajate, eriti naiste erihariduse ja kvalifikatsiooni tõstmisele.

Viimase küsimusena puudutatakse veel Tartu Aparaaditehase töötajate osavõttu ühiskondlikust tööst (punkt S). Meie andmetel võttis ühiskondlikust tööst osa 54,3 % töötajatest. Saadud andmed peegeldavad kahjuks ainult osaliselt tegelikku olukorda, kuna ühiskondliku töö all on ankeedis mõeldud peamiselt partei-, komsomoli- ja a/ü tööd. Puudub diferentseeritud ülevaade osavõtu kohta alalistest komiteedest, ühiskondlike kontrolöride, rahvamaleva, isetegevuse ja sporditööst. Andmete tõepärasust kinnitab asjaolu, et ühiskondlikust tööst osavõtt oli elavam neis tsehhides ja jaoskondades, kus oli suurem kommunistide ja kommunistlike noorte osatähtsus. Seda võib täheldada eriti administratiiv-majandusosakonnas ja instrumentaaltsehhis.

Võrreldes eri tsehhide töötajate ühiskondlikku ja tööalast aktiivsust kõigi varem vaadeldud näitajate alusel (lisaks alalise tootmisnõupidamise ja tsehhi keeskumise töötasu näitajad) võib tähele panna näitajate omavaheliste seoste esinemist.

Kindel seos esineb töötajate organisatsioonilise kuuluvuse ja ühiskondlikust tööst osavõtu vahel - aktiivsemalt võtsid tehase elust osa need tsehhid, kus kommunistide ja kommunistlike noorte osatähtsus oli suurem, ja vastupidi. 50 % tsehhide puhul (eriti suurimates tootmistsehhides) on

märgata seost palga suuruse ja ühiskondlikust elust osavõtu vahel. Nähtavasti tõstab materiaalse heaolu kasv huvi ka ühiskondliku tegevuse vastu.

Parimate töötajate kuulumist NLKP ja ÜLKNÜ ridadesse kinnitab ka tsehi keskmiste töötasude vastavus töötajate organisatsioonilise kuulumise näitajaga (v.a. administratiiv-majandusosakond). Täiesti loomulik peaks olema kommunistliku töö liikumisest osavõtu seos töötajate organisatsioonilise kuulumisega, ühiskondlikust tööst osavõtuga jne. Graafik seda ei kajasta. See annab alust arvata, et sel perioodil esines kommunistliku töö liikumise juhtimises veel küllalt palju juhuslikkust ja formalismi. Esialgu piirduetakse nende seoste esiletõstmisega.

*
*
*

Töö eesmärgiks ei olnudki kõiki küsimusi igakülselt uurida ja lõplikult lahendada, vaid ainult Tartu Aparaatitehase kollektiivi lähemalt tundma õppida ja töötajate ühiskondlikku aktiivsust ning selle tegureid ligikaudselt kindlaks määrata, et aidata omapoolsete tähelepanekutega tehasekollektiivi ees seisvaid probleeme lahendada.

**TARTU NAHA- JA JALATSIKOMBINAADI TÖÖLISTE
TOOTMISALANE JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE
AKTIIVSUS.**

L. K u t s a r .

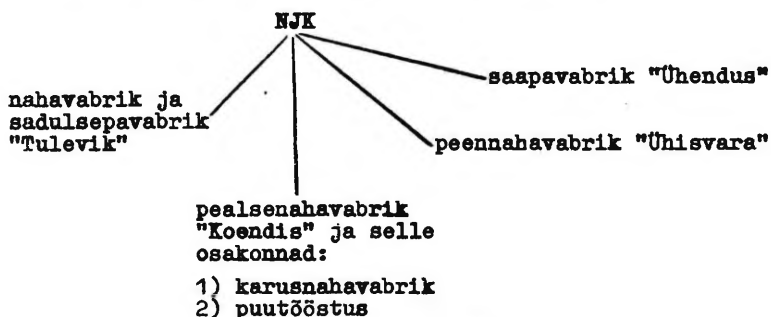
Käesoleva artikli eesmärgiks on anda põgus ülevaade Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi arengust aastail 1945-1962, kusjuures suuremat tähelepanu on osutatud töötajate tootmisalase aktiivsuse ja selle vormide käsitlemisele. Lühidalt on puudutatud ka kollektiivi ühiskondlik-poliitilist aktiivsust.

Artikli kirjutamisel on allikmaterjalina kasutatud Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi arhiivis leiduvaid dokumente. Lisaks sellele on mõningaid andmeid saadud ka ajakirjandusest ja vestlustest ettevõtte töötajatega.

. . .

Kõigis kodanliku Eesti tööstusharudes valitses härmine killustatus. Sama võib öelda ka naha- ja jalatsitööstuse kohta. Nõukogude võimu esimestel kuudel 1940/41. a. ei suudetud selle likvideerimiseks veel midagi nimetamisväärset ära teha ja suured ümberkorraldused tulid päevakorda alles sõjajärgsetel aastatel. Tartus töötas 1944. aasta lõpul 4 jalatsi- ja nahavabrikut. Selline liigne killustatus segas tootmise õiget korraldamist. Seepärast otsustatigi naha- ja jalatsitööstuse väikeettevõtete juhatuste ühendatud koosolekul, et tulusam on ühendada Tartu naha- ja jalatsivabrikud üheks suureks ja tugevaks kombinaadiks. Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi (NJK) moodustamine sai teoks 1945. aasta

veebruaries ning ta loodi järgmiste ettevõtete baasil:¹

Esimesel tööaastal polnud kombinaadil korralikke tootmishooneidki, rääkimata vajalikust sisustusest. Kõigi töötajate ühiseks eesmärgiks oli kiiremini parandada sõjahaavad ja selleks tuli töötada sangerlikumalt kui kunagi varem.

Esimese viisaastaku aastail (1946–1950) võeti kombinaadis kasutusele rida uusi seadmeid. Nii juurutati 1947. aastal tootmisse uued nõukogude masinad: press "Revolutsioon" võimsusega 500 paari taldu päevas ja taldade kinnitamise masin, mille võimsus oli 250 paari päevas.² 1947. aastast alates hakati kombinaadis sisse seadma ka konveierliine.

Kuni a. 1945 – 1947 oli kombinaadi toodang 600 – 700 paari jalatseid päevas, siis 1948. aastal, peale uute seadmete ulatuslikku rakendamist, tõusis see 800–900 paarini.³ Toormaterjali sai Tartu NJK neil aastail Tartu, Võhma jt. lihakombinaatidest. Kasutati peamiselt lamba-, jänese- ja vasikanahku. Peale oma vabariigi varustasid NJK karusnahavabrikut toorainega ka Kesk-Aasia liiduvabariigid. Üldiselt tuli NJK esimese viisaastaku aastail edukalt toime oma tootmisplaani täitmisega. Nii täideti näiteks 1950. aasta plaan 105,7 %-liselt.⁴

¹ NJK arhiiv, Kombinaadi koosseisu nimestikud ja eelarve 1945.

² "Postimees" 19. juuni 1948, nr. 41.

³ Sealsamas, 11. juuni 1948, nr. 34.

⁴ NJK arhiiv, 1950. aasta aruanne.

Kui võrrelda 1945. ja 1947. aasta toodangut, siis 1947. aastaks oli kombinaadi toodang kahekordistunud. Esimese viisaastaku algusaastail pöörati NJK-s peatähelepanu toodangu väljalaske suurendamisele. Selle kõrval jäi aga nii mõnigi kord silmapaari vahele toodangu kvaliteet. Ajalehes "Postimees" (hiljem "Edasis") avaldati neil aastail korduvalt kirjutisi, milles oli tehtud NJK-le etteheiteid toodete halva kvaliteedi pärast. Mõned juhtivad töötajad püüdsid tol ajal õigustada toodangu halba kvaliteeti sõjajärgsete raskustega tootmises. Ajaleheveergudelt võis aga lugeda, et Nõukogude Liidu tööstusettevõtete poolt sõja ajal toodetud tanksaapad olid vastupidavamad, mugavamad ja nägusamad kui Tartu NJK tanksaapad, mis olid toodetud 1947. aastal.⁵

Sel perioodil oli rida objektiivseid põhjusi, mis ei olenenud kombinaadist ja kiskusid alla toodete kvaliteedi. Halb oli aga see, et neist püüti moodustada kaitsekilpi, mille varjus rahuliku südamega jätkata halvakvaliteedilise toodangu väljalaskmist.

Vaatamata puudustele tehti esimese viisaastaku aastail kombinaadis ära suur töö. Esimese viisaastaku lõpuks kasvas NJK üheks suuremaks Tartu ettevõtteks, kus astuti energilisi samme tehniliseks rekonstrueerimiseks, toodangu kvaliteedi parandamiseks, sortimendi laiendamiseks.

Eriti paistis tehniliste täiustuste osas silma karusnahavabrik, mis 1946. aastal oli vaid väike töökoda 9 töölisega. Ühe kuu jooksul suudeti siin töödelda ainult 1000 nahka. Rekonstrueeritud vabrik hakkas andma 75 % toodangut rohkem.

50-ndate aastate teisel poolel alustati vana konveierliini väljavahetamist uuega. Esimene uus konveier lasti käiku 1957. aasta maipühadeks. (Vana konveiersüsteem oli leidnud rakendamist 1947.a.) See oli üldse esimene konveier Eesti NSV nahatööstuse ettevõtetes. 1957. aasta lõpuks oli NJK-s

⁵ "Postimees" 19. okt. 1947, nr. 246.

rakendatud juba 3 konveierit.⁶

1958. aasta algul viidi konveierile üle ka sandaali-tsehh. Varem valmistati selles tsehhis kahe vahetuse jooksul 760 - 780 paari jalatseid, peale konveieri rakendamist aga 1200 paari ühes vahetuses, seega 2400 paari jalatseid päevas.⁷

Kui 1956. aasta jooksul toodeti ligikaudu 525 000 paari jalatseid, siis 1958. aastal tõusis toodang juba 790 000 paarini (151 %).⁸

1959. aastaks oli jalatsivabriku rekonstrueerimine põhiliselt lõpule viidud. Kui 1956. aastal valmistati vabrikus päeva jooksul 1500 paari jalatseid ja 1957. aastal pärast esimeste konveierite rakendamist 2050 paari päevas, siis 1958. aasta sügisel tõusis see arv 3200 - 3300 paarini päevas.⁹

Peale uute konveierliinide rakendamist muutus Tartu NJK üheks mehhaniseeritumaks jalatsivabrikuks Eesti NSV-s.

1950. aastate lõpuks oli kombinaat saavutanud märkimisväärsed tulemused. Öeldut kinnitab asjaolu, et kuni 1956. aastani töötas kombinaat kahjumiga. Veel 1956. aastaks oli planeeritud umbes ühe miljoni suurune kahjum. Kui aga valmis 1956. a. poolaasta bilanss, selgus, et anti riigile juba liigi 450 000 rbl. kasumit.¹⁰

1959. aastal algas uus ajajärk meie maa rahvaste elus ja majanduslikus ülesehitustöös. 1959. aasta oli seitseaastaku esimene aasta, mis oli sissejuhatuseks kommunistliku ühiskonna hoogsa ehitamise perioodile. NLKP erakorralisel XXI kongressil kavandati meie maa ees seisvad ülesanded seitseaastakuks. Nende ülesannete alusel peab nahkjalatsite tootmine seitseaastakul suurenema 45 % võrra.¹¹

⁶ "Edasi" 27. aug. 1957, nr. 169.

⁷ Sealsamas, 19. jaan. 1958, nr. 14.

⁸ Sealsamas, 28. nov. 1958, nr. 192.

⁹ Sealsamas, 15. okt. 1958, nr. 204.

¹⁰ NJK arhiiv, 1956. aasta aruanne.

¹¹ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959 - 1965, Tallinn 1958, lk. 37.

Tartu NJK ülesandeks on toota seitseaastaku lõpul, 1965. aastal 1,5 miljonit paari jalatseid.¹²

Et seda ülesannet täita, on vaja tootmise laiemat mehhaniseerimist ja automatiseerimist. Alates 1959. aastast põõrati kombinaadis veelgi rohkem tähelepanu uute konveierliinide rakendamisele. Igal aastal saabus kümneid uusi masinaid. Nii näiteks saadi 1960. aastal vennasvabariikidest 39 ja Tšehhoslovakkias 11 uut masinat.¹³

1962. aasta lõpuks olid konveierliinid seatud sisse pea-aegu kõigis tsehhides ja käiku lastud ka kaks poolautomaatset jaotuskonveierit. Need on tsentraalsest puldist juhitud ning mõeldud pealsete õmblemiseks. Sellised poolautomaatsed jaotuskonveierid on Nõukogude Liidus praegu ainulaadsed. Nende suur eelis on see, et tehnika ei dikteeri töölisele tempot, vaid iga tööline teeb nii palju kui suudab.

1962. aasta II kvartalis viidi ka karusnahavabrikus läbi kompleksne mehhaniseerimine, mille tulemusena muutus vabrik oma sisseseade poolest täiesti kaasaegseks ettevõtteks ja tema tootmisvõimsus kahekordistus. Eriti tähtis on see, et karusnahavabriku kompleksne mehhaniseerimine võimaldas likvideerida samalaadse vabriku Tallinnas "Kommunaari" juures.

Seitseaastaku esimestel aastatel võeti NJK-s otsustavalt käsile uute tootmishoonete rajamine ja vanade rekonstrueerimine. Seitseaastaku jooksul peab Tartu saama uue nahavabriku ja karusnahavabriku lambanaha töötlemiseks. Nende objektide ehitamiseks oleks kulunud 3,5 miljonit rubla. Ettenähtud tootmisvõimsus otsustati saavutada olemasolevate vabrikute rekonstrueerimise teel. Vastavate ratsionaliseerimisettepanekute rakendamisel hoitakse kokku umbes 1 miljon rubla.¹⁴

Tartu NJK on väga laia profiiliga ettevõtte. Algusest peale toodetakse siin mitmesuguseid jalatseid: naiste, meeste ja laste kingi; sandaale, toatuhvleid, kirsasäärikuid,

¹² "Edasi" 29. okt. 1960, nr. 215.

¹³ Sealsamas.

¹⁴ "Edasi" 5. juuli 1959, nr. 181.

nahkvöösid ja -rihmu; töödeldakse karusnahku, valmistatakse portfelle, kandekotte, prillitoose, raamatuümbriseid ja palju muudki. 1963. aasta suvest moodustab endine Tartu NJK galanteriitsehh vabariikliku galanteriitoodete artelli "Linda" ühe osakonna.

Kuidas on aga lood toodete kvaliteediga? Muidugi, võrreldes sõjajärgsete aastatega on tehtud suuri edusamme, kuid endaga rahuloluks pole põhjust. Tarbijad pole rahul NJK toodanguga. Osa Tartu NJK jalatsitest pole kuigi vastupidavad ning jäävad 2 - 3 aasta võrra üldisest moejoonest maha.

Sõjajärgseil aastail oli see tihti tingitud sellest, et peatähelepanu oli pööratud toodangu hulga suurendamisele. See hõlvas juhtkonna kogu tähelepanu ja kvaliteet jäi nagu silmapaari vahele. Nii kritiseeriti 19. okt. 1947. a. "Postimehes" Tartu NJK, kes "... pole kunagi võinud kiidelda kõrge kvaliteediga. Jalanõud on lohakalt toodetud, sageli silmanähtavad vead...

Seltsimehed Nahakombinaadi juhtivad töötajad! Teie punastute häbist kui lähete kauplusse nr. 9 ja vaatlete seal oma kombinaadi I sordi tanksaapaid kõrvutatuna ühest Lenin-gradi ettevõttest pärinevate tanksaabastega, mis on liigitatud - III sorti!"¹⁵

Praaki esines neil aastail eriti meeste kummitallal valmistatud kingade ja tanksaabaste osas. Juba pärast paaripäevast kandmist murdusid kingadel tallad lahti. Süüdi oli siin väga halb kinnituspõlv.

Aasta-aastalt on kombinaadi toodangu kvaliteet paranenud. Arvud kõnelevad järgmist: enne konveierliinide kasutuselevõtmist toodeti 2 - 3 % I sordi toodangut, 1948. aastal (peale esimeste konveierliinide rakendamist) andis kombinaat 33,2 % I sordi toodangut, 1950. aastal - 68,8 %, 1957. aastal 84,4 %.¹⁶

1960. aasta aprillis korraldas NJK parteibüroo tootmis-tehnilise konverentsi, kus oli vaatluse all toodangu kvali-

¹⁵ "Postimees", 19. okt. 1947, nr. 246.

¹⁶ NJK arhiiv, 1948. a., 1950. a., 1957. a. aruanded.

teet. Märgit, et kui 1959. aastal oli Tartu NJK jalatsite juures tegemist veel jämedate vigadega, siis 1960. aastaks oli olukord tunduvalt paranenud. Kombinaadi direktor I. Lesman teatas, et likvideeriti endine 2 - 3 inimesest koosnenud tehnilise kontrolli osakond, kes ei suutnud vastutada toodangu kvaliteedi eest kõigis kombinaadi tsehhides. Vastutus oma tsehhi toodangu kvaliteedi eest langes nüüd vahetult igale meistrile ja tsehhijuhatajale.¹⁷

Kvaliteedi parandamiseks seati 1960. aastal tsehhides sisse kommunistlike noorte kontrollpostid. Avastatud praagi võis kontroll tagastada praaki teinud töölisle või kõrvaldada töölisle konveierilt.¹⁸

Toodetud praagi eest hakati alates 1960. aastast praagitootjatele välja andma musti lippe, et tõsta tööliste isiklikku vastutust.¹⁹

1961. a. jaanuaris viidi Riikliku Kvaliteedi Inspeksiooni poolt kombinaadis läbi üldine kvaliteedi kontroll. Kontrolli tulemused näitasid, et rakendatud abinõude efekt oli ilmne. NJK toodete kvaliteediga pole aga tänaseni veel kõik korras. Korduvalt on jalatsite kvaliteet olnud tähelepanu keskpunktis mitmesugustel nõupidamistel, koosolekutel. Seda küsimust arutati ka 1963. a. mais ajalehe "Edasi" ühiskondlikus kvaliteedinõukogus.²⁰ Nõupidamisel kinnitati, et jalatsite juures on esmase tähtsusega kolm komponenti: moekohane ilu, mugavus ja vastupidavus. Kahjuks ei vasta Tartu NJK jalatsid veel tihti neile nõuetele, mistõttu Tartu NJK töötajale heideti ette ükskõiksust oma toodete suhtes, kui viimased on jõudnud välja vabrikuvärvast. Toodangu kvaliteedi parandamiseks on siiski nii mõndagi ette võetud. Varem olenes praakeri preemia sordilisuse plaani täitmisest. Siis

¹⁷ "Edasi" 26. apr. 1960, nr. 83.

¹⁸ Sealsamas, 31. mai 1960, nr. 107.

¹⁹ NJK arhiiv, 1961. aasta aruanne.

²⁰ "Edasi" 7. mai 1963, nr. 90.

oli praaker otseselt huvitatud sellest, et paigutada jalatseid kõrgemasse sorti. Nüüd saavad praakerid preemiat vaid plaani täitmise puhul. Selle tagajärjel vähenesid reklaamt-sioonid tunduvalt. Tuhvli- ja juurdelõiketsehi pandi üles uued masinad, mudeljalatsite tsehi anti juurde kaks meistrit. Ka see tõstis toodangu kvaliteeti. 1963. a. mais toimunud nõupidamisel väljendati mõtet, et NJK-s vaadatakse kvaliteedile lihtsalt kui ühele majanduslikule küsimusele teiste hulgas. See ei tohi aga olla nii. Tarbeeseme väärtus tuleb seada esiplaanile, kvantiteet on aga teisejärgulise tähtsusega.²¹

Raskustest hoolimata ei saa eitada kombinaadi suuri edusamme ja tema kiiret arengut nõukogude korra tingimustes, eriti seitseaastaku aastatel.

* *

.

Kõik need edusammud, mida kombinaat on saavutanud, on tema kollektiivi ühiste pingutuste vili. Selleks, et ettevõtte töö kulgeks normaalselt, on vaja püsivat, kvalifitseeritud kaadrit. Viimase saavutamiseks on vaja vaeva näha kaadri kasvatamise ja väljaõpetamisega.

Töölise, insener-tehniliste töötajate ja teenistujate kaadri ettevalmistamisele on pööratud tähelepanu kombinaadi asutamisest peale. Iga Tartu NJK administratsiooni ja töölise ametiühingu käitiskomitee vahel sõlmitud kollektiivlepingus on alajaotus, mis käsitleb kaadri ettevalmistamise küsimusi.

Igal aastal suurenes kombinaadi tööliste arv. Kui 1945.a. oli ettevõttes üldse 354 töötajat (neist töölisi 263), siis 1962. a. ulatus töötajate arv 1832-ni (töölisi 1524).²²

²¹ "Edasi" 7. mai 1963, nr. 90.

²² NJK arhiiv, 1945. aasta ja 1962. aasta aruanded.

Ettevõtte kollektiiv oli kasvanud 5,18-kordseks, tööliste arv 5,8-kordseks. Igale aastal tuli võimaldada uustulnukatele tootmisalaste teadmiste ja oskuste omandamine. Eri-
nevatel aastatel väljaõpetatud tööliste arv on olnud proportsionaalne uustulnukate arvuga. Kui 1952. a. plaanis oli ette-
nähtud välja õpetada 50 töölist, siis 1960. aastal oli plaanis 125 (täitmine: 250) ja 1961. aastal juba 200 tööliste ettevalmistamine (täitmine: 408).²³

Nii oli 1961. aastal ettevalmistatud tööliste arv võrreldes 1952. a. plaaniga kahekordistunud. Kõige suurem on kvalifikatsioonitõstjate arv olnud 1961. aastal. See on seletatav asjaoluga, et nimetatud aastal võeti kombinaati juurde rohkem uusi töölisi kui kõigil eelnenud aastatel, kuna mitu tehhi alustasid tööd kahes vahetuses.

Uue tehnika juurutamine, suurema tootlikkuse ja keerukama konstruktsiooniga masinate rakendamine ning tootmise üha laialdasem mehhaniseerimine nõudsid staažikamateltki töötajailt oma kvalifikatsiooni tõstmist, uute tootmisalaste teadmiste omandamist, uute tööoperatsioonide õppimist. See-
pärast kasvas igal aastal tööliste arv, kes täiendasid oma kvalifikatsiooni. Viimastel aastatel levinud kvalifikatsiooni tõstmise vormiks on väljaõpe teisele erialale. Kui 1952. aastal omandasid teise eriala 5 töölist,²⁴ siis 1961. aastal oli see arv 100.²⁵

Huvipakkuvad on andmed, mis räägivad kombinaadi tööliste rahvuslikust ja hariduslikust koosseisust. NJK-s töötab käesoleval ajal 13 rahvuse esindajaid, kusjuures kõige rohkem on eestlasi (64,3 %), teisel kohal on venelased (28,5 %), kolmandal juudid (2,3 %) jne.²⁶

Kui liigitamisel võtta aluseks vanus, siin on kõige rohkem 21 - 30 ja 31 - 40 aasta vanuseid töölisi. Tööstaži

²³ NJK arhiiv, 1952. aasta, 1960. aasta, 1961. aasta kollektiivlepingud ning 1960. aasta ja 1961. aasta aruanded.

²⁴ Sealsamas, 1952. aasta kollektiivleping.

²⁵ Sealsamas, 1961. aasta aruanne.

²⁶ Andmed on võetud NJK kaadriosakonnast seisuga 15. märts 1963. a.

järgi on ettevõttes kõige rohkem 1-5-aastase tööstaaziga (antud ettevõttes töötatud aeg) töölisi (72,9 %), 5-10-aastase staaziga on 14,2 %, 16-20-aastase staaziga 4,8 %. Viimased andmed näitavad, et kaadri voolavus on ettevõttes suur (27,1 % aastas).

Haridustaset aluseks võttes on 4-7-kl. haridusega töötajaid kõige rohkem, järgnevad lõpetamata kesk- ja keskhari- dusega töötajad.

NJK tööliste tootmisalast aktiivsust ja loovat suhtumist töösse näitab eelkõige tööviljakuse pidev kasv. 1962. aastal töötas ettevõttes 4,2 korda rohkem töölisi kui 1946. aastal, töötunde tehti aga 3,2 korda rohkem kui 1946. aastal.²⁷ Töö- tundide vähenemine on arusaadav - mindi ju 1960. a. teisel poolel üle 7-tunnilisele tööpäevale ning laupäevast ja püha- de-eelset tööpäeva oli juba varem lühendatud 2 tunni võrra. 1962. aastal tehtud inimtöötundide arv oli võrreldes 1946.a. suurenenud 3,3-kordseks, ühe töölise tööviljakus oli aga sel- le ajavahemiku jooksul kasvanud 18-kordseks.²⁸ Sellist töö- viljakuse kasvu oli võimalik saavutada vaid pideva tehnilise progressi baasil, tootmise järkjärgulise mehhaniseerimise ja automatiseerimisega. Koos sellega olid toimunud muutused töö- liste tootmisalases kvalifikatsioonis.

Töötajate tootmisalase aktiivsuse avaldumise kõige ere- damateks vormideks on ratsionaliseerimistegevus, sotsialist- lik võistlus ja selle kõrgem vorm - kommunistliku töö lii- kumine.

Kapitalistlikus maailmas toob ratsionaliseerimistegevus kaasa hoopis teistsugused nähtused kui sotsialistlikes maa- des: tööpuuduse suurenemise ja tööliste ekspluateerimise kasvu. Seepärast püüavad kapitalistlike riikide töölised nii mõnigi kord ratsionaliseerimist pidurdada. Sama võib öelda ka kodanliku Eesti kohta. Nii näiteks saadeti 1939. aasta novembris Tartu Töölisühingute Kesklidu poolt kodanliku

²⁷ Andmed kaadriosakonna juhatajalt sm. L. Jelinkinalt.

²⁸ Andmed NJK töö ja töötasu osakonnast.

Eesti valitsusele kiri, milles nõuti, et "... igasugune tööstuse tootmise ratsionaliseerimine tuleb lõpetada, vähemalt ei või see sündida seniselt tööliste kulul."²⁹

Meil on töölised otseselt huvitatud mitmesuguste tehniliste täiustuste ja ratsionaliseerimisettepanekute esitamisest ja elluviimisest.

Vastavalt sotsialistliku majanduse plaanipärase arenemise seadusele suunatakse leiutus- ja ratsionaliseerimistegevust kindla plaani järgi. Selline plaanipärasus võimaldab leiutajate ja ratsionaliseerijate jõupingutusi koondada tööstuses seisvate kõige tähtsamate ja esmajärguliste probleemide lahendamisele.

Ratsionaliseerimis- ja leiutustegevus omas ettevõttes suurt tähtsust juba esimestest tööaastatest alates. Ettepanekud olid suunatud masinate ja sisseseade täiustamisele ning organisatsiooniliste puuduste kõrvaldamisele tootmisprotsessist. 1948. a. oli ratsionaliseerimis- ja leiutustöös murranguliseks.

Oluline osa ratsionaliseerimisliikumise parandamisel on partei poolt antud juhenditel. 1948. a. toimunud EK(b)P Keskkomitee XXI pleenum kohustas majandusjuhte ja parteiorganisatsioone organiseerima ratsionaliseerijatele ja leiutajatele igakülgset abi.³⁰

Juba esimeses NJK-s koostatud kollektiivlepingus on öeldud: "Administratsioon osutab tehnilist abi ratsionaliseerijatele ja leiduritele, organiseerib vastuvõetud ratsionaliseerimisettepanekute kiiret juurutamist, eraldab konsultante kogenud insener-tehniliste töötajate seast, annab kasutada tööstusruume, materjale ja tööriistu mudelite valmistamiseks ja katsete teostamiseks... Organiseerib kogu töötajate kollek-

²⁹ 1940. aasta sotsialistlik revolutsioon Eestis. Dokumente ja materjale, Tallinn 1960, lk. 79.

³⁰ E. Jaanvärk, Ratsionaliseerimisliikumine Nõukogude Eesti tööstuses 1945.-1950. a. "Eesti NSV TA Toimetised", ühiskonnateaduste seeria, nr. 11, 1961, lk. 72.

tiivvi osavõtu tootmiskadude vastu võitlemiseks.³¹

Ametiühingu kätiskomitee kohustus omalt poolt kaasa aitama ratsionaliseerimistöö edukaks kulgemiseks. 1948. a. kollektiivlepingus on öeldud, et kätiskomitee "... kutsub regulaarselt kokku ja kontrollib tootmisnõupidamiste otsuseid ja administratsiooni poolt vastuvõetud ratsionaliseerimisettpanekute täitmist, ... tõmbab ratsionaliseerimistöödele uusi töölisi ja teenistujaid."³²

Järgnevate aastate kollektiivlepingute ratsionaliseerimistöö osale on lisatud, et administratsioon töötab välja ratsionaliseerimistöö teemad ja teeb need teatavaks kõigile töölistele. Viiakse läbi konkursse kõigil tähtsamatel teemadel.³³

Järgnevates kollektiivlepingutes oli näidatud, kui palju rahalisi vahendeid kulutatakse ühel või teisel aastal ratsionaliseerimistevõtmisele Tartu NJK-s. 1952. a. kulutati näiteks 20 000 rbl., 1955. a. samuti 20 000 rbl.³⁴

Näitena neljandal viisaastakul tehtud ratsionaliseerimistööst võib öelda, et 1949. a. tehti üldse 30 ettpanekut, millest rakendati 17 kasumiga 182 000 rbl. aasta.³⁵

Viienadal viisaastakul (50-ndate aastate I pool) suudeti ratsionaliseerimistöö plaan juba isegi ületada (102,6 %).³⁶

Majandusteadlase L. Brutuse järgi hakkas uus kvaliteet vabariigi tööstuslikus tootmises üha selgemalt avalduma alates 1953-ndast aastast. Selleks ajaks oli põhiliselt lahendatud Eesti NSV tööstuse tehnilise rekonstrueerimise küsimus.³⁷

³¹ NJK arhiiv, 1948. aasta kollektiivleping, lk. 7.

³² Sealsamas.

³³ Sealsamas, 1952. aasta kollektiivleping, lk. 8; 1954. aasta kollektiivleping, lk. 6; 1955. aasta kollektiivleping, lk. 5.

³⁴ Sealsamas, 1952. aasta kollektiivleping, lk. 8; 1955. aasta kollektiivleping, lk. 5.

³⁵ "Edasi" 23. nov. 1949, nr. 275.

³⁶ NJK arhiiv, 1955. aasta aruanne.

³⁷ L. Brutus, Eesti NSV sotsialistlikust industrialiseerimisest. Nõukogude Eesti Majandus 1940-1960, Tallinn 1960, lk. 34.

Viienda viisaastaku lõpuks viidi tehniline rekonstrueerimine üldjoontes lõpule ka Tartu NJK-s.

Alates 1956. a. hakati ratsionaliseerimis- ja leiutus-töö edukamaks propageerimiseks valmistama stende, kuhu pandi välja paremate ratsionaliseerijate fotod, nende ettepanekute kirjeldused, andmed ettepanekute majandusliku efekti kohta jne. Sinna paigutati üldisi ratsionaliseerimistöid propageerivaid artikleid ja diagramme.

1956. a. ja 1957. a. oli NJK üheks paremaks ratsionaliseerijaks Hugo Paal, kes esitas 1957. aasta jooksul 7 ratsionaliseerimisettepanekut, millest rakendati 6, aastase ökonoomiaga 18 900 rbl.³⁸

Iseloomulik on see, et tehnilisi täiustusi ja ratsionaliseerimisettepanekuid ei teinud mitte alati meistrid ega tsehhijuhatajad, vaid väga sageli just antud operatsiooni teostav tööline. Nii esitas 1958. aastal tikutsehhi tööline Herbert Kõiv väärtusliku ettepaneku. Ta töötas tallakinnitumasinal ja tehtud ettepanek puudutas otseselt tema tööloiku. H. Kõiv tegi ettepaneku jätta säärikute ja saabaste juures ära talla eelkinnitus. Nimetatud ettepanek tõstis tööjõudlust, säästis abimaterjale. Ettepaneku juurutamisest saadi aastas kokkuhoidu 16 660 rbl.³⁹

50-ndate aastate teisest poolest hakati rohkem tähelepanu osutama toodete kvaliteedile. Omalt poolt püüdsid siin kaasa aidata kombinaadi ratsionaliseerijad. Kvaliteedi parandamise eesmärgil oli tehtud palju ettepanekuid. Üks selline oli 1957. a. karusnahavabriku pügaja Meeta Saavo ettepanek muuta eelpügamismasina juhttraatide ja transpordilindi vahelist nurka. Selle ettepaneku rakendamisel kõrvaldati pügamisel tekkivad vead, tõusis nahkade kvaliteet.⁴⁰

Lisaks otsest säästu andvatele ettepanekutele rakendati igal aastal ka selliseid, mis ei andnud küll otsest sääs-

³⁸ NJK arhiiv, 1957. a. ratsionaliseerimistöo aastaaruanne.

³⁹ Sealsamas, 1958. a. ratsionaliseerimisettepanekud.

⁴⁰ Sealsamas.

tu, kuid parandasid tööliste töötingimusi. Nii tegi 1958. a. jalatsivabriku juhataja Heino Peentaim ettepaneku tikutsehhi kloppmasinate tolmutkoguajate võimsuse tõstmiseks. Endine tolmutkoguaja ei kõrvaldanud kogu tekkivat tolmu.⁴¹

Ohutustehnika parandamise eesmärgil rakendati 1959. a. mehhaanikatsehhi lukksepa Edgar Orava ettepanek valmistada hingedel lahtikäivatele rihmakaitsetele lukustajad.⁴²

Et hoogustada ratsionaliseerimisliikumist ja haarata sellega kaasa laiemaid töölishulki, viidi kombinaadis vahe-tevahel läbi ratsionaliseerimistöö ühiskondlikke ülevaatusi. Üks selline ühiskondlik ülevaatus toimus 1958. a. sügisel vastavalt ENSV Rahvamajanduse Nõukogu ja ENSV Ametiühingute Nõukogu Presiidiumi põhimäärusele.⁴³

Kui 1958. a. esimese kümne kuu jooksul esitati 88 ettepanekut, siis ainult üksi novembrikuu jooksul, s. o. ülevaatus-perioodil, esitati 33 ettepanekut, mis moodustab 27 % kogu aasta jooksul tehtud ettepanekute arvust.⁴⁴

Jõudsasti kasvas kombinaadi ratsionaliseerijate pere ja tema tegevus seitseaastaku aastail. (Vt. tabel 1)

Tabeli andmeist näeme, et seitseaastaku aastail on tublisti kasvanud kombinaadi ratsionaliseerijate pere. Oli kasvanud nii esitatud kui ka vastuvõetud ettepanekute arv, kuigi väiksemal määral. Oli kasvanud tulu juurutatud ettepanekuist. 1962. a. juurutati ettepanekuid 30,2 % rohkem kui 1959. a., kuid juurutatud ettepanekutest saadud ökonoomia oli 1962. aastal 46,8 % suurem. Kui võrrelda 1962. a. juurutatud ettepanekutest saadud kasumit 1961. a. vastava näitajaga, siis selgub, et 1961. a. juurutatud ettepanekutest saadi 48,6 % kasumit rohkem kui 1962. a., kuigi 1962. a. rakendati 207 ettepanekut ja 1961. a. 199. Põhjuseks on asjaolu, et 1961. a. juurutati peamiselt selliseid ettepanekuid,

⁴¹ NJK arhiiv, 1958. aasta ratsionaliseerimisetepanekud.

⁴² Sealsamas, 1959. aasta ratsionaliseerimisetepanekud.

⁴³ Sealsamas, 1958. aasta ratsionaliseerimistöö aastaaruanne.

⁴⁴ Sealsamas.

T a b e l 1 .

Ratsionaliseerimistegevuse näitajad aastail

1959 - 1962.⁴⁵

Aastad Näitajad	1959	1960	1961	1962	1962. a. suhe 1959. aastaga (%-des)
Esitatud ettepanekud ...	221	246	266	313	141,6
Vastuvõetud ettepanekud	164	181	197	226	137,8
Juurutatud ettepanekud	159	167	199	207	130,2
Õkoneemia juurutatud ettepanekute (tuh. rubla-des uues ra-has)	32,9	60,5	71,8	48,3	146,8
Ratsionaliseerijate arv	88	121	141	153	173,8

mis tõid kaasa suurema majandusliku efekti, 1962. a. olid aga ülekaalus ettepanekud, mis parandasid töötingimusi, ohutustehnikat, kuid ei andnud otsest majanduslikku tulu.

Et saada selgemat ettekujutust Tartu NJK-s viimastel aastatel tehtud ratsionaliseerimistööst ja töötajate tööalasest aktiivsusest, esitame tabeli, kus on antud näitajad 100 tööliste kohta. (Vt. tabel 2.)

Tabelist selgub, et võrreldes 1959. aastaga oli 1962. aastal tõusnud vaid ratsionaliseerijate arv. Siin tuleb arvestada asjaolu, et 1962. a. oli Tartu NJK võrdlemisi hästi varustatud uusimate kõrge tootlikkusega seadmetega. Rakendatud ettepanekutest saadi 1962. a. siiski suhteliselt rohkem kasumit kui 1959. a. (juurutatud ettepanekute % oli 1962. a. 85,2, kasumiprotsent aga 96,6).

Tartu NJK-s oli 1958. a. iga 15 töötaja kohta üks töö-

⁴⁵ Andmed võetud vastavate aastate ratsionaliseerimistöö aastaaruannetest.

T a b e l 2 .

Ratsionaliseerimistegevuse näitajad 100 töölise kohta
1959. - 1962. a.⁴⁶

Aastad Näitajad	1959	1960	1961	1962	1962.a. suhe 1959. aastaga (%-des)
Esitatud ette- panekute arv	18,7	18,17	16,8	17,4	93
Vastuvõetud ette- panekute arv...	13,9	13,37	12,4	12,6	90,6
Juurutatud ette- panekute arv...	13,5	12,33	12,5	11,5	85,2
Ökonoomia juuru- tatud ettepane- kute (tuh. rublades uues rahas).....	2,7	4,4	4,5	2,6	96,6
Ratsionaliseeri- jate arv	7,5	8,94	8,9	8,5	113,3

taja-ratsionaliseeriija, ülevabariigiline keskmine näitaja oli aga 1:12.⁴⁷ Tartu NJK-s saavutati selline tase alles 1962. aastaks. Järelikult on Tartu NJK ratsionaliseerimis-
töö näitajad siiski madalamad vabariigi ja 3 - 4 korda ma-
dalamad näiteks Tartu Aparaaditehase vastavatest näitaja-
test.

Igal aastal ületasid ratsionaliseerimistööst saadud
tulud nende ettepanekute elluviimiseks tehtud kulutused.
1959. a. oli planeeritud kulutada ratsionaliseerimistööks
40 000 rbl. planeeritud aastase ökonoomiaga 200 000 rbl.
(kasum pidi ületama kulutused viiekordselt). Tegelikult

⁴⁶ Andmed võetud vastavate aastate ratsionaliseerimis-
töö aastaaruannetest.

⁴⁷ E. Kull, Sotsialistlike tootmissuhete ja tootlike
jõudude areng Eesti NSV tööstuses. "Eesti NSV TA Toimetis-
ed", ühiskonnateaduste seeria, nr. 2, 1960, lk. 149.

olid kulutused veidi suuremad (48 300 rbl.) ja ka saadud ökonoomia oli tunduvalt suurem - 329 200 rbl.⁴⁸ Saadud ökonoomia ületas tegelikult kulutused 6,8-kordselt.

1960. a. oli ratsionaliseerimistööst saadud kasum veelgi suurem. 1960. a. plaan nägi ette rakendada ettepanekuid üldökonoomiaga 350 000 rbl. Tegelikult saadi ökonoomiat 604 600 rbl., s.o. peaaegu kaks korda rohkem.⁴⁹

Nagu eespooltoodud tabeli andmed näitasid, on viimasel aastatel kasvanud tublisti ettevõtte ratsionaliseerijate pere. Seitseaastakul on olnud üheks paremaks ratsionaliseerijaks mehhaanikatsehi vanemmeister Ilmar Oja, kes näiteks 1959. a. esitas 20 ettepanekut, millest rakendati 17, ökonoomiaga 33 500 rbl.⁵⁰

Seitseaastakul on oma aktiivse tööga paistnud silma mehaanik Hugo Paal; eksperimentaaltsehi juhataja Hugo Meos, steppimistsehi meister Elminda Petrova, uue tehnika osakonna juhataja Abram Dobrõš; tikutsehi tööline Herbert Kõiv jt.

Ratsionaliseerimistööd tõhustasid ekskursioonid Eesti NSV ja vennasvabariikide ettevõtetesse, kus tutvuti sealse ratsionaliseerimistööga. Nii korraldati aastatel 1959-1962 ekskursioone Moskva, Leningradi, Kiievi, Tbilisi, Riia, Tallinna ja Pärnu Jalatsivabrikutesse. Käidi ka Tartu Õmblusvabrikus "Sangar".

Ratsionaliseerimistegevus on töötajate tootmisalase aktiivsuse, töösse sotsialistliku suhtumise väljendus. Kuid uus suhtumine töösse väljendub veel igapäevases tootmistegEVuses, selles, kuidas kasutatakse materjale, mida tehakse suurema tööviljakuse ja toodangu parema kvaliteedi saavutamiseks, mida tehakse selleks, et minimaalsete kulutustega anda võimalikult rohkem kõrgekvaliteedilist toodangut. Seda

⁴⁸ NJK arhiiv, 1959. aasta ratsionaliseerimistöö aastaaruanne.

⁴⁹ Sealsamas, 1960. aasta ratsionaliseerimistöö aastaaruanne.

⁵⁰ Sealsamas, 1959. aasta ratsionaliseerimistöö aastaaruanne.

uut suhtumist näitab ka asjaolu, et pidevalt on suurenenud tööliste arv, kes on hakanud veidi enne vahetuse algust tulema oma töökohtadele, et kontrollida oma tööriistade korrasolekut või jälle õhtul enne töölt kojuminekut varuvad valmis järgmiseks tööpäevaks vajaminevaid materjale.

Tööliste teadlikkus on kasvanud. Üha suurem osa neist jõuab arusaamisele, et kõik, mida nad toodavad, läheb nende endi heaks. Mida rohkem ja paremini nad seda teevad, seda rohkem saavad nad ise sellest kasu.

* *

*

Kõrvuti pidevalt hoogustuva ratsionaliseerimis- ja leiu-
tamistööga on tootmisalase aktiivsuse üheks vormiks sotsia-
listlik võistlus.

Alates juba esimestest sõjajärgsetest aastatest muutus sotsialistlik võistlus laiaulatuslikuks liikumiseks. Sotsia-
listliku võistluse algatajate esireas sammusid kommunistli-
kud noored. 1943. aasta maikuu lõpul esitasid nad üleskutse
kõigile Tartu noortele asuda sotsialistlikku võistlusse ENSV
5. aastapäeva tähistamiseks. Endile võtsid nad järgmised ko-
hustused:

- 1) viia noorte hulgas 100 %-liselt läbi individuaalne
sotsialistlik võistlus,
- 2) 50 % töölistest peavad oma tööalal saavutama kõrge-
ma kategooria,
- 3) töönormi täita vähemalt 150 %-liselt.⁵¹

Samal aastal astus Tartu NJK sotsialistlikku võistlus-
se Tartu Alumiiniumivabrikuga ja Kammivabrikuga.⁵²

NJK 31 noortetöölise astusid omavahelisse sotsialistlik-

⁵¹ "Postimees" 3. juuni 1945, nr. 127.

⁵² Sealsamas, 19. apr. 1945, nr. 90.

ku võistlusse. Iga brigaadi töötuppa asetati tahvel, kuhu märgiti töösaavutused.⁵³ Individuaalsete sotsialistlike kohustuste täitmist kontrolliti iga kuu algul. Tulemusi arutati üldkoosolekutel, kus omistati töölistele ka tööeesrindlase nimetus.

Üheks teguriks, mille abil saab täita endale sotsialistliku võistluse raames võetud kõrgendatud kohustusi, on rangem suhtumine oma ülesannetesse, töö parem organiseerimine. Kui veel 1949. a. algul andis näiteks NJK IV osakond (jalatsite valmistamise osakond) päevas umbes 800 paari jalatseid, siis juba augustis toodeti 1000 - 1150 paari.⁵⁴

Otsustavaks teguriks oli siin juurdelõiketsehi töö. Kui sealt ei tulnud küllaldaselt lõikeid, ei saanud põhitsehhid täita plaani. Juurdelõiketsehi meister Michelson hakkas töö korraldamisel rakendama uusi meetodeid: igale töölisle andis ta isikliku normi ja iga tööline sai päevase aruandelehe, mida tal tuli 2 - 3 korda päeva jooksul täita. Juba kuu aja pärast oli märgata tulemusi: 800 paari asemel toodeti 1000 paari ja rohkemgi.

1949. a. suvel tekkis NJK-s sotsialistliku võistluse käigus uus liikumise vorm. Üsikusid töötajad hakkasid oma kvalifikatsiooni tõstma, tööjõudlus tõusis ja hakati täitma mitut tööoperatsiooni. Esimesena hakkas kahel alal tööle plekiäälalööja Linda Miller.

50-ndate aastate algul tekkis sotsialistlikus võistluses uus vorm. Liikumine sai alguse Leningradis, kus insener F. Kovaljovi initsiatiivil loodi eesrindlike kogemuste koolid. Ka Eesti NSV-s, sealhulgas ka Tartu ettevõtetes moodustati sellised koolid. Insener Kovaljovi teene seisab selles, et ta esimesena väljendas mõtet viia läbi tähtsamate tööoperatsioonide kronometreerimine kõige ratsionaalsemate töömeetodite ning kõige ratsionaalsemalt töötavate tööeesrindlaste väljaselgitamiseks ja nende kogemuste levitamiseks vastava eriala tööliste keskel.⁵⁵

⁵³ "Postimees" 2. sept. 1945, nr. 22.

⁵⁴ Sealsamas, 2. aug. 1949, nr. 180.

⁵⁵ "Edasi" 4. okt. 1950, nr. 235.

Tartu NJK-s tehti umbes 80 ajavõtet. Selgus, et kõige ratsionaalsemate töövõtetega olid L. Kahn ja J. Müller.⁵⁶

Mõlemad töötasid kombinaadis jalatsivalmistajatena. Nende töövõtteid tutvustati kõigile NJK töötajale. Eesrindlike kogemuste kooli lõpetasid NJK tsivikijad, freesijad, steppijad - need tööloigud on tähtsaimad ja neist oleneb kogu toote kvaliteet. Eesrindlike kogemuste kooli lõpetanute töövõljalikus töusis 10 - 12 %, kvaliteet paranes 3 - 4 % võrra.⁵⁷

Viiel aastakul alustati võitlust iga tööoperatsiooni omahinna alandamise eest kuulsate novaatorite Lev-tšenko ja Muhhovi eeskujul. Selles võitluses astuti kõrvuti ratsionaliseerijatega, sest ka nemad olid seadnud oma ot-seseks eesmärgiks leida võimalusi, kuidas alandada toodangu omahinda.

Koostati omahinna kalkulatsioon 42 tööoperatsiooni kohta. Vaadati ja arutati läbi 110 tööliste töötulemused.⁵⁸

Suurem osa töölisi ei saanud aga teada tööoperatsioonide kronometreerimise tulemusi. Järelikult polnud rahuldav kronometreerimise tulemuste populariseerimine. Ka näitliku agitatsiooni osas polnud alati kõik korras. Nii näiteks kajastasid kombinaadi autahvel ja stendid "Meie lipukandjad" ja "Meie praagitootjad" 1951. a. sügisel olukorda 1. mail 1950. a.⁵⁹

Viiel aastakul hakkasid seinalehed ilmuma enam-vähem regulaarselt ja ka autahvliit uuendati vähemalt kord aastas.

Viiekümnendate aastate teisest poolest alates on sotsialistlik võistlus olnud kombinaadi partei-, ametiühingu- ja komsomoliorganisatsiooni tähtsaimaks tööloiguks. Tartu

⁵⁶ "Edasi" 20. mai 1953, nr. 13.

⁵⁷ Sealsamas.

⁵⁸ "Edasi" 23. märts 1954, nr. 60.

⁵⁹ Sealsamas.

NJK administratsiooni ja a/ü käitiskomitee vahel sõlmitud iga-aastases kollektiivlepingus olid sotsialistliku võistluse küsimused kesksel kohal. Kuna vastava lõigu sisu on kõigil vaadeldud aastail olnud väga sarnane, siis piisab näidete toomisest paarist kollektiivlepingust.

Nii näiteks kohustusid administratsioon ja käitiskomitee 1956. aastal "... arendama tööliste sotsialistlikku võistlust riikliku plaani täitmise ja ületamise eest ... iga brigaadi, tsehi, osakonna poolt eeskujuliku kvaliteedi ja väljalastava toodangu omahinna alandamise, tooraine, materjalide, kütte ja elektrienergia ökonoomsema kasutamise eest, tootmiskultuuri ja tööviljakuse tõstmise eest."⁶⁰

Administratsioon ja käitiskomitee võtsid endale kollektiivlepinguis kohustuseks kontrollida süstemaatiliselt sotsialistliku võistluse kohustuste täitmist ja teha selle tulemused kõigile töötajale igakuuliselt teatavaks, sotsialistliku võistluse võitjale omistada parima töötaja nimetus ning anda kätte aukirjad ja vimplid.⁶¹

Enne kollektiivlepingu lõplikku vormistamist anti see arutamiseks töölistele, kes tegid omapoolseid parandusi ja täiendusi.

Lisaks iga-aastastele sotsialistliku võistluse kohustustele võttis kollektiiv täiendavaid kohustusi partei kongresside ja riiklike tähtpäevade auks.

Lisaks kollektiivsetele kohustustele astusid töötajad ka individuaalsesse võistlusse nii oma kui ka teiste ettevõtete töötajatega. Sellise sotsialistliku võistluse vormi algatajaks oli Tartu NJK noortööline Juta Randoja, kes kutsus sotsialistlikku võistlusse Tartu Kammivabriku noortöölise E. Zernaski.⁶²

Sotsialistliku võistluse arendamisel tehti kombinadis 50-ndate aastate teisel poolel tublit tööd. 1957. a. töötulemuste eest II kvartalis määrati Tartu NJK-le III preemia

⁶⁰ NJK arhiiv, 1956. aasta kollektiivleping, lk. 4.

⁶¹ Sealsamas, 1957. aasta kollektiivleping, lk. 4.

⁶² "Edasi" 11. juuni 1957, nr. 114.

kergetööstuse ettevõtete liinis üleliidulises sotsialistlikus võistluses.⁶³

Kui varasematel aastatel oli Tartu NJK sotsialistlikus võistluses vaid oma linna ettevõtetega või Tallinna "Kommunaariga",^{*} siis alates 1959. a. on Tartu NJK sotsialistlikus võistluses ka Kaunase Jalatsikombinaadiga "Raudonasis Spalis".⁶⁴

Sotsialistlikust võistlusest Kaunasega on tehtud pidevalt kokkuvõtteid, on käidud teineteisel külas, vahetatud kogemusi, võetud omaks seda, mida nähti kiiduväärset sõprade pool. Ka praegu on Tartu NJK sotsialistlikus võistluses "Raudonasis Spalisega" ja Tallinna "Kommunaariga". NJK territooriumil (Kastani tänavas) on üles pandud kõigi kolme ettevõtte sotsialistlikud kohustused 1963. aastaks. Iga tööline võib nendega tutvuda, neid kõrvutada. Selline sotsialistlik võistlus on osutunud kõigile kolmele ettevõttele viljakaks, ta stimuleerib hoolikamalt suhtuma oma ülesannetesse ja võimaldab üle võtta kõike head ja eesrindlikku, mis on olemas teistes ettevõtetes.

* *
.

1958. aastal tekkis meie maa ettevõtetes uus, kõigist seni olnuist kõrgem sotsialistliku võistluse vorm - kommunistliku töö liikumine. Alguse sai see liikumine Moskva Sorteerimisjaama veduridepoo. Siit levis ta kõigepealt Moskva ja Leningradi suurtesse ettevõtetesse ja sealt juba kõikjale üle kogu meie maa.

Tartu NJK-s alustati võitlust kommunistliku töö brigadi ja kommunistliku töö lõöklase aunimetuse eest 1958.a. detsembris. Esimestena astus sellele teele juhtjalatsite pealsete valmistamise tsehi 26 töölisi, kelle brigadiriks

⁶³ "Edasi" 4. aug. 1957, nr. 153.

* Tiheadamaid sidemeid tekkisid selles osas "Kommunaariga" 1957. aastal.

⁶⁴ NJK arhiiv, 1959. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

oli Vaike Hansi.⁶⁵

1959. a. aprillis alustasid võistlust sandaalipealsete valmistamise tsehhi 25 töolist. Sama aasta sügisel lülitus võistlusse kogu karusnahavabrik. Esimeste seas olid ka sandaalipõhja tsehhi töölised, galanteriivabriku portfelliide valmistajad, kunstkäsitöölised, mustritegijad.⁶⁶

1960. a. toimus Tartu NJK-s esmakordselt kommunistliku töö brigaadi nimetuse omistamine. Esimeseks kollektiiviks NJK-s, keda peeti selle kõrge nimetuse vääriliseks, oli juhtjalatsite pealsete valmistamise brigaad.

1960. aastaks võttis Tartu NJK-s kommunistliku töö liikumisest osa juba 4 brigaadi, kus oli kokku 272 töolist. 34 töolist olid asunud taotlema kommunistliku töö lõõklase nimetust.⁶⁷

Kõrvuti kommunistliku töö liikumisega jätkus üldiste sotsialistliku võistluse kohustuste võtmine. Need brigaadid, kes olid juba saavutanud kommunistliku töö brigaadi nimetuse või kes võitlesid selle nimetuse saamise eest, võtsid seega kahekordseid kohustusi, mis tihti kattusid. Oleks ju mõeldav, et nimetatud brigaadid oleksid võtnud kohustusi ainult kommunistliku töö liikumise nimel, sest viimane ise on ju sotsialistliku võistluse kõrgem vorm.

Kommunistliku töö brigaadi nimetust taotlevate kollektiivide esmaseks ülesandeks on hästi täita oma tootmisalaseid ülesandeid.

1960. aastaks elavnes kommunistliku töö liikumine ja seetõttu oli sel aastal kombinaadi tegevus väga edukas. Saavutatud tulemuste eest autasustati Eesti NSV XX aastapäeva puhul rinnamärgiga "Eesti RMN sotsialistliku võistluse eesrindlane" üheksat kombinaadi töötajat; aukirjaga "Aktiivse

⁶⁵ NJK arhiiv, 1958. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

⁶⁶ Sealsamas, 1959. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

⁶⁷ Sealsamas, 1960. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

osavõtu eest võistluses rahvamajanduse arendamise 7 aasta plaani täitmisel" - kaheksat töölisi; Ametiühingute Vabariikliku Komitee aukirjaga "Eesti NSV XX aastapäeva puhul aktiivse ametiühingutöö ja eeskujuliku tootmistöö eest" - kolme töötajat; Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi aukirjaga autasustati kahte töötajat; EKP Tartu Linnakomitee ja Täitevkomitee aukirjaga kahte töötajat.⁶⁸

1961. a. algul hoogustus kommunistliku töö liikumine veelgi. Kogu kombinaadi kollektiiv alustas võitlust kommunistliku töö ettevõtte nimetuse saamise eest.⁶⁹

Kommunistliku töö nimetust taotlevad kollektiivid ei piirdunud ainult tootmisalaste kohustustega. Et seda kõrget nimetust väärida, tuli aktiivselt osa võtta ühiskondlikust tööst, abistada šeflusaluseid kolhoose või lastekodu, olla aktiivne isetegevuslane ja sportlane, täiendada oma üldhariduslikke ja tootmisalaseid teadmisi.

Kommunistliku töö vabriku nimetust taotles Tartu NJK koosseisu kuuluva Jõgeva nahavabriku kollektiiv, kes võttis endale 1961. a. kohustuseks täita kogutoodangu aastaplaan 20. detsembriks, anda NLKP XXII kongressi avapäevaks 26 000 rubl. eest üleplaani toodangut, töö tootlikkuse tõstmiseks juurutada tootmisse kuus uut masinat, aasta lõpuks tõsta tööviljakust kuni 30 % võrra. NLKP XXII kongressi avapäevaks kohustuti lõpetama vabrikuhoone juurdeehitus, organiseerima vabrikus kaks kommunistliku töö kollektiivi nimetust taotlevat kollektiivi ja viis töölisi, kes alustaksid võitlust kommunistliku töö lööklase nimetuse saamiseks.⁷⁰

Paljude teiste brigaadide poolt võetud kohustused sarnanesid üldjoontes eespool tooduga. Brigaadid võtsid endale tootmisalaseid kohustusi, töödistsipliini, kvalifikatsiooni ja üldharidusliku taseme tõstmist käsitlevaid kohustusi ja

⁶⁸ NJK arhiiv, 1960. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

⁶⁹ Sealsamas, 1961. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

⁷⁰ Sealsamas.

ka selliseid, mis käsitlesid perekonnanäelu, kommunistliku ühiselu reegleid, moraali, terveid eluviise. Kohustustesse olid viidud sellised punktid, mis nõudsid korrektset ja viisakat käitumist nii tööl kui kodus, naise abistamist majapidamistöodes, joomise vastu võitlemist. Sellised kohustused olid aga väga üldsõnalised. Need ei seadnud brigaadi liikmete ette konkreetseid ülesandeid. Oleks tulnud arvuliselt ja nimeliselt näidata, kui palju ja kes kavatsevad tösta oma kvalifikatsiooni või üldhariduslikku taset ja millisel teel. Oleks tulnud näidata ka seda, kui palju brigaadi liikmeid ja kes kohustub osa võtma isetegevusest ja missugustest ringidest, mida tuleb ette võtta distsipliinirikkujatega jms. Kohustuste vormistamisel oleks pidanud kombinaadi ametiühinguorganisatsioon rohkem abistama brigaadide liikmeid. Siis oleks arvatavasti ka sellist üldsõnalisust suudetud vältida.

NJK eriti tubliks kollektiiviks on karusnahavabriku töötajate pere. Karusnahavabriku kollektiiv alustas kommunistliku vabriku nimetuse taotlemist 1959. aastal. Kõigil vahepealseil aastail on karusnahavabrik tulnud toime oma ülesannete täitmisega. 1961. a. olid Tartu NJK karusnahavabrikul küülikunahkade osas kõige paremad kvaliteedinäitajad ja kõige väiksemad toormaterjali kulutused terves Nõukogude Liidus.⁷¹

Oma erialast kvalifikatsiooni tõstis aasta jooksul karusnahavabrikus 15 inimest, 7 inimest omandas uue eriala. Karusnahavabriku kollektiiv tegi 1961. a. tähelepanuvääriva algatuse: ametiühingu liikmemakse hakati tasuma lahtisesse kassasse.⁷²

Kõike seda arvesse võttes omistatigi karusnahavabrikule 1963. aastal kommunistliku töö vabriku nimetus.

1962. a. toimus Tartu NJK kommunistliku töö liikumises mõningane tagasimineku. Esialgne õhin ja hoog olid vai-

⁷¹ NJK arhiiv, 1961. aasta sotsialistliku võistluse aruanne.

⁷² Sealsamas.

bunud. Kohustusi võeti, kuid need polnud konkreetsed ega korralikult läbi mõeldud. Kohustuste võtmine kippus muutuma formaalsuseks ja keegi ei tundnud huvi nende täitmise vastu.

Juba 1959. a. olid mitu töölisi alustanud võitlust kommunistliku töö lõõklase nimetuse saamise eest. Võetud kohustuste täitmist ei kontrollitud ja nii juhtuski, et 1962. a. lõpuks polnud veel ühelegi kombinaadi töötajale omistatud kommunistliku töö lõõklase nimetust. Seda nimetust väärivaid töölisi aga oli.

Kuni 1963. a. toimus kommunistliku töö kollektiivi nimetuse omistamine kombinaadi ametiühingu käitiskomitee ja administratsiooni poolt. 1963. a. alates antakse kommunistliku töö kollektiivi nimetus Eesti NSV Tekstiili- ja Kerge-tööstuse töötajate Ametiühingu Komitee ja Tekstiili- ja Kergetööstuse Valitsuse ühise otsusega vastava ettevõtte ettepaneku alusel.⁷³

Kommunistliku töö liikumise algetapi puuduseks oli asjaolu, et kommunistliku töö kollektiivi nimetuse omistamine toimus enne kui kommunistliku töö lõõklase nimetuse omistamine. Järelikult peeti tähtsaks brigaadi üldisi näitajaid, mitte aga seda, kuidas konkreetselt mõni brigaadi liige nendes kohustustesse suhtus ja neid täitis. Selle tagajärjel võiski esineda juhtumeid, kus brigaadi mõne liikme toodang oli halvakvaliteediline, plaani ta ei täitnud, käitus halvasti. Teised brigaadi liikmed täitsid ülesandeid hästi, tegid ära ka mahajääjate töö ja nii oligi brigaadi üldpilt hea.

1962. a. lõpul võis NJK-s märgata kommunistliku töö liikumises uut elavnemist tänu selle liikumise tegelike juhtijate, parteiorganisatsiooni ja ametiühingukomitee energilisele tööle. Kommunistliku töö liikumisest osavõtjaile hakati osutama praktilist abi kohustuste väljatöötamisel. Võetud kohustuste kontrolliga tegelevad tsehhikomiteed.

⁷³ Vestlusest Viktor Tolmačšiga, NJK ametiühingukomitee esimehega 1963. a. aprillis.

Kokkuvõtteid võetud ülesannete täitmisest tehakse põhiliselt tähtpäevade ja pidupäevade eel. Sellega kaasneb kommunistliku töö eesrindlase nimetuse omistamine brigaadidele, tsehhidele, eesrindlikele töölistele.⁷⁴

Nüüd on kommunistliku töö kollektiivi nimetuse omistamine seatud õigetele alustele. Põhinõudeks on, et kollektiiv saab kommunistliku töö kollektiivi nimetuse alles pärast seda, kui vähemalt 75 - 80 %-le selle kollektiivi liikmetest on omistatud kommunistliku töö eesrindlase nimetus.

Kommunistliku töö liikumise paremaks juhtimiseks moodustati 1963. aasta septembris kommunistliku töö brigaadide brigaadiride nõukogu, mida juhib sandaalitsehhi meister Henno Kuigo.⁷⁵

Kui 1963. a. kevadel omistati esmakordselt 31-le kombinaadi töötajale kommunistliku töö eesrindlase nimetus, siis sama aasta detsembris oli kommunistliku töö eesrindlaste arv tõusnud 107-le ja kommunistliku töö eesrindlase nimetust taotlejate arv 219-le.

Lisaks sellele võtab sellest liikumisest brigaadiliselt osa veel umbes 600 töölist.⁷⁶

Tundub, et kommunistliku töö liikumine Tartu NJK-s on leidnud kätte oma õige raja. Ei saa aga rahule jääda sellega, et seni on see liikumine haaranud vaid tootmistöölisi. Insener-tehnilised töötajad ja teenistujad on jäänud kõrva-le. Seda märgiti ka kombinaadi ametiühingu konverentsil 1963. a. novembris.

* *
*

Töötajate tootmisalane aktiivsus on väga tihedasti seotud ühiskondlik-poliitilise aktiivsusega. Kommunistliku töö

⁷⁴ Vestlused Viktor Tolmatsiga.

⁷⁵ Sealsamas.

⁷⁶ Andmed Tartu NJK ametiühingu konverentsilt 29. nov. 1963. a.

liikumise eesmärgiks ongi ühendada mõlemad loova aktiivsuse vormid. NJK-st võime tuua palju näiteid, kus need kaks aktiivsuse vormi on ühendatud. On ju tubli töömees ka tubli aktivist ühiskondlikus elus ja ühiskondliku töö eesrindlane ka oma tööülesannete eeskujulik täitja.

Eeskätt näitab seda töötajate osavõtt partei-, komso-moli-, ametiühingu- jm. ühiskondlikust tööst. Kui 1958. a. oli kombinaadis 48 NLKP liiget, siis 1963. a. oli see arv tõusnud 94-ni, kellest töölisi on 50, insener-tehnilisi töötajaid 27, teenistujaid 13.⁷⁷

Paljud kombinaadi töötajad on jõudnud arusaamisele, et parteiorganisatsiooni ridades suudavad nad rohkem ära teha kombinaadi töö paremaks korraldamiseks. Kombinaadis pole tööloiku, kus ei tegutseks kommunistid. Eesrindlikeks töötajaks ja aktiivseteks parteiorganisatsiooni liikmeteks on töölised L. Novosjolova, L. Kravets, tsehhijuhataja P. Reinson, kaadriosakonna juhataja L. Jelinkina, pensionär Muslakov. Parteiorganisatsiooni tööd juhib 9-liikmeline parteibüroo. Sekretäriks on alates 1962. aastast Boris Rossinski. Tsehhides on alates 1959. a. loodud parteigrupid, mis tagavad tihedama sideme.

Parteiorganisatsiooni peamine ülesanne kaasajal on õpetada kollektiivi elama, töötama ja õppima kommunistlikult.

Regulaarselt toimuvatel parteibüroodel ja koosolekutel, kuhu on kutsutud ettevõtte administratsiooni esindajad, tehakse kokkuvõtteid kombinaadi saavutustest, tuuakse välja puudused. Sageli on kuulatud aruandeid varustus- ja turustusosakonna juhatajailt, peainsenerilt, ratsionaliseerimistöö juhtijailt jt. Vahetevahel kutsutakse büroole ka tsehhijuhatajaid-kommuniste, et selgitada, kuidas toimub tsehhis tootmisülesannete täitmine. Kõige sagedamini kutsutakse välja selliste tsehhide esindajaid, kelle ebarahuldav töö ähvardab muutuda takistuseks kogu kombinaadi tööle. Siis vaetakse ühiselt tekkinud kitsaskohti ning leitakse abinõud

⁷⁷ Vestlusest Boris Rossinskiga, NJK parteibüroo sekretäriaga.

neist ülesaamiseks. Korduvalt on arutatud ka kommunistliku töö liikumise probleeme.

Tublit tööd on parteiorganisatsioon teinud töötajate ideelis-poliitilisel kasvatamisel. Kombinaadi parteibüroo juures töötab lektorite grupp, kelle poolt viiakse tsehhides ja osakondades regulaarselt läbi mitmesuguseid loenguid ja vestlusi. Töötajatele on tutvustatud partei kongresside ja pleenumite materjale ja rahvusvahelist olukorda. Sageli on kõneaineks olnud ka toodangu kvaliteedi tõstmise viisid ja jalatsite tootmise organiseerimine. Lektorite grupi tööd juhib kombinaadi endine parteiorganisatsiooni sekretär pensionär Muslakov, kes ühtlasi on ka üks aktiivsemaid lektoreid.

Kombinaadi parteiorganisatsioon on abistanud kommunistlike noori nõuannete ja ettepanekutega. 1962. a. lõpuks kuulus komsomoliorganisatsiooni ridadesse 284 noort, seitse neist võtavad osa ELKNÜ Tartu Linnakomitee tööst.⁷⁸

Kombinaadi kommunistlike noorte pere on kaunis suur ja kui seda õigesti rakendada, suudetakse paljugi korda saata. Kommunistlike noorte hulgas on palju tublisiid töölisi, keda võib seada teistele eeskujuks. Sellisteks on kahte või kolme kutseala omavad ja ühiskondlikus töös aktiivsed kommunistlikud noored Galina Litvinova, Antonina Filippova, Niina Aleksandrova jt.

Tõhusat abi ettevõtte elus esinevate kitsaskohtade avastamiseks ning kõrvaldamiseks on osutanud komsomoliprožektor, mis alustas tööd 1962. aastal. Reide on teostatud tootmiskultuuri kontrollimiseks, vargusjuhtude avastamiseks. Eriti sageli on korraldatud reide toodangu kvaliteedi kontrollimiseks. 1962. a. sügisel viidi kvaliteedi kontroll läbi sandaalitsehhis, kus nimetatud ajal esines palju praaki. Selgitati välja, et 50 % praagist on tingitud halvast materjalist, 50 % aga tööliste lohakast tööst. Põhirõhk asetati sellele, et iga tööline suhtuks nõudlikult eelmise operatsiooni sooritaja töösse. Juba paari kuu pärast oli märgata tulemusi:

⁷⁸ Vestlusest L. Spirinaga, NJK komsomolikomitee sekretäriaga.

toodangu kvaliteet paranes 3 - 4 % võrra.

Viiakse läbi reide materjalide kokkuhoiu võimaluste väljaselgitamiseks, vana ja uue sisseseade paremaks kasutamiseks, ohutustehnika täitmise kontrollimiseks jm.

Igal sellisel reidil kogutakse hulgaliselt faktilist materjali, mille põhjal tehakse administratsiooni oma-poolseid ettepanekuid. Nii hakati komsomoliprožektori algatuseel sellistele tsehhidele, mis põhjustavad oma ebarahuldava tööga teiste tsehhide tööseisakuid, välja saatma signaallehti, kus teatatakse nende poolt tekitatud tööseisakutest. Nii nagu töödistsipliini kontrollimiseks teostatud reidid, nii ka signaallehed on täitnud oma eesmärgi. Kommunistlikud noored õpivad tundma seitseaastaku ülesandeid, tutvuvad partei kongresside ja pleenumite materjalidega, on kursis välispoliitiliste sündmustega. Kommunistlikud noored on võtnud oma kohustuseks võidelda puhtuse ja kultuuri eest tootmises, olla kasvatustöö esireas.

Seitseaastaku jooksul peavad kõik kommunistlikud noored omandama teise eriala ja aitama nendel noortel, kellel pole veel keskharidust, see omandada. Tööd tuleb ses osas teha palju, sest noortest ligi pooled ei oma keskharidust.

Partei- ja komsomoliorganisatsiooni kõrval ei tohi unustada kombinaadi ametiühinguorganisatsiooni suurt osa sotsialistliku võistluse ja töötajate heaolu korraldamisel. Ametiühing on tegelnud sotsialistliku võistluse juhtimisega esimestest sõjajärgsetest aastatest alates, kuid kunagi pole ta etendanud selles nii suurt osa kui käesoleval ajal. Sotsialistliku võistluse juhtimine, sellest osavõtjate abistamine on ametiühinguorganisatsiooni peaülesandeks.

Kombinaadi ametiühingukomitee on 15-liikmeline, sellesse kuuluvad tööeesrindlased, insener-tehniliste töötajate ja teenistujate esindajad. Et paremini lahendada ametiühingukomitee ees seisvaid ülesandeid, on komitee juurde moodustatud kümme alaliselt tegutsevat komisjoni, mille tööst võtab osa paarsada töötajat.⁷⁹

⁷⁹ Vestlusest Viktor Tolmatsiga.

Iga kuu arutatakse ametiühingukomitee koosolekutel sotsialistliku võistluse käiku, kommunistliku töö liikumist. Sellistel koosolekutel tehakse kokkuvõtteid jaoskondade ja brigaadide vahelise võistluse tulemustest.

Sotsialistliku võistluse organiseerimise kõrval on ametiühingukomitee eriti pärast NLKP KK 1957. a. detsembripileenumit süvenenud tootmisküsimustesse. 1958. a. loodi kombinaadis alaline tootmisnõukogu.* Huvitav on märkida, et algusest peale töötab see väga aktiivselt. Alaline tootmisnõukogu tunneb huvi kombinaadi tootmisplaani täitmise vastu, käsitleb kvaliteediküsimusi, analüüsib tööviljakuse kasvu. Alaline tootmisnõukogu teeb kõigi arutatud küsimuste kohta otsused ning esitab need administratsioonile. Alaline tootmisnõukogu peab silmas, et kõik tema poolt tehtud otsused saaksid ellu viidud.

Teiseks tähtsaks alaliselt töötavaks komisjoniks on partei- ja riigikontrolli komisjoni kaastöögrupp. Nimetatud grupp on 20-liikmeline (10 NLKP liiget, 5 ELKNÜ ja 5 ametiühingu liiget). Üheks meeldejäävamaks selle komisjoni poolt korraldatud koosolekuks oli 1963. a. märtsis peetud koosolek, kus arutati sotsialistliku omandi kaitsmise küsimusi. Oli selgitatud välja rida puudusi riikliku omandi kaitses ja arvestamises. Nii näiteks hoiti jalatsivabriku põõningul valmistoodangut lahtiselt ning kõigile kättesaadavana. Ka valve väravas ei täitnud alati oma ülesandeid. Avastatud vargusjuhtumite korral pole alati tegutsetud küllalt operatiivselt. Tihti on sellistel töötajatel lastud kombinaadist lahkuda "omal soovil".

1963. a. algul arutati ühel koosolekul Marta Etsi küsimust, kes tabati momendil, kui ta tahtis tehase väravate taga toimetada tervet vasikanahka, mille väärtus oli umbes 30 rubl. Selgus, et M. Ets oli riigi vara omastanud juba mitmete aastate jooksul. Saadud raha kasutas ta individuaalelamu ehitamiseks. Kombinaadi töötajate ühisel otsusel esitati

* Alaline tootmisnõukogu on üks alaliselt tegutsevatest komisjonidest.

linna täitevkomiteele taotlus võõrandada M. Etsi individuaalelamu.

Väärnähtuste täielikuks likvideerimiseks ei aita valve tugevdamisest, kontrollide seadmisest kõikjale. See poleks õige tee kommunistliku ühiskonna inimese kasvatamisel. Nii mõnedki töölised, kes on märganud oma kaaslaste käitumises midagi kahtlast, löövad käega: "Pole minu asi!" Niikaua kui esineb veel kaastöötajate üksikõikne suhtumine oma kollektiivi liikmetesse, ei saa lahti sellistest inetutest nähtustest kombinaadi elus. Oluline on ühiskondliku arvamuse osa muutmine, varguse avalik hukkamõistmine. Selles suunas tuleb partei-, komsomoli- ja ametiühingutööd edaspidigi arendada.

Nagu näitab eespool toodu, on ajavahemikus 1945 - 1962 toimunud suured muudatused kombinaadi elus. Tundmatuseeni on muutunud ettevõtte välimus ja tootmisprotsess, samuti sisse-seade. Kui 1945. - 1946. a. tehti kombinaadis peaaegu kogu töö ära käsitsi, siis nüüd on töö täielikult mehhaniseeritud ja, kus võimalik, ka automatiseeritud. Kombinaat on saanud uued tootmishooned, mida ei saa võrreldagi sõjajärgsetega. Kombinaadi päevane toodang oli 1963. a. alguseks kasvanud võrreldes 1945. aastaga 91,3-kordseks. Kui 1945. a. toodeti päevas 75 paari jalatseid, siis 1962. a. oli keskmine päevatoodang 6854 paari.

Ehkki NJK toodete kvaliteeti ei saa veel pidada täiesti rahuldavaks, on ta siiski sõjajärgsete aastatega võrreldes tunduvalt paranenud. Kui 1948. a. anti I sordi toodangut 33,24 %, siis 1962. a. juba 80,5 %. Siiski pole kõik sisetised reservid kaugeltki ammendatud. Nii ei suutnud kombinaat 1963. aastal oma kümne kuu sordilisuse plaani täita. Plaani järgi tuli anda 82 % I sordi toodangut, anti aga ainult 77,3 %.⁸⁰

Aastail 1945 - 1962 on märgatavalt muutunud ka töötajate kollektiiv, on tõusnud töötajate tootmisalane ja ühis-

⁸⁰ Andmed NJK ametiühingu konverentsil 29. XI 1963. a.

kondlik aktiivsus. Töö on muutumas elatusvahendite hankimise viisist igapäevaseks harjumuseks, vajaduseks valdavale osale töötajalist. Töösse on hakatud suhtuma loominguliselt, otsitakse pidevalt võimalusi tootmise paremaks organiseerimiseks, kitsaskohtade likvideerimiseks. Uuest suhtumisest töösse kõneleb tööliste püüd tõsta oma erialaseid oskusi ja teadmisi. Pidevalt kasvab tööliste arv, kes omandavad lisaks oma erialale veel teise või koguni kolmanda ala. 1952. aastal omandas teise eriala 5 töölist, 1961. a. aga 100 töölist, s. o. 20 korda rohkem. Loomingulisest suhtumisest töösse räägib aastast aastasse leienev ratsionaliseerimistegevus. 1963. a. sügiseks oli ettevõttes aktiivseid ratsionaliseerijaid üle 120. 1963. a. esimese 9 kuu jooksul esitati 253 ettepanekut, millest jõuti antud ajavahemikul juurutada 187.⁸¹

Töötajate tootmisalase aktiivsuse kasvu näitab laialdane sotsialistlik võistlus. Kõigepealt on astunud võistlusesse üksikud töötajad ja tsehhid omavahel, võisteldakse kodulinna teiste ettevõtetega, vabarligi kergetööstuse ettevõtetega ja Kaunase jalatsivabrikuga "Raudonasis Spalis", kasvab kommunistliku töö liikumine. Kohustuste võtmine pole enam formaalne. 1/3 kombinaadi töötajalist on võtnud endale eesmärgiks elada, töötada ja õppida kommunistlikult. Nende eeskujule järgnevad üha uued töötajad, kes viivad kombinaadi edasi kindlale tõesule.

Pole kahtlust, et Tartu NJK suudab oma kollektiivi ühiste jõupingutustega anda tõhusa panuse kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomiseks meie maal ja kommunismiehitajate kasvatamiseks.

⁸¹ Andmed NJK ametliühingu konverentsilt 29. XI 1963. a.

MÕNINGAID JOONI REVOLUTSIOONILISEST VÕITLUSEST
KUUBAL AASTAIL 1957 - 1959.

K. J a a n s o n .

Kuuba rahva asumine sotsialistliku ühiskonna ehitamise teele on tema pikaajalise revolutsioonilise võitluse tulemus. XIX sajandi II poolel toimunud vabadusvõitlus lõppes Hispaania koloniaalvõimu alt vabanemisega, kuid noor riik sattus raskesse majanduslikku ja poliitilisse sõltuvusse Ameerika Ühendriikidest. Saare rahvas katsus korduvalt asuda võitlusse täieliku vabanemise eest, kuid ei majanduslikud ega rahvuslikud tingimused ei olnud selleks küpsed.

1956. aasta lõpul alanud partisanisõda toimus uutes ajaloolistes tingimustes. Kapitalismi üldkriisi arenemises oli saabumas uus etapp. Jõudude vahekord maailmas muutus üha enam sotsialismi kasuks. Ta andis rahva relvastatud võitlusele perspektiivi kasvada üle võitluseks sotsialismi eest.

1957. - 1958. a. partisanisõda ja 1959. aasta võitlused, mille kestel võim üha kindlamalt koondus revolutsiooniliste jõudude kätte, kulgesid tingimustes, kus polnud veel küpsenud kokkupõrge rahvusvahelise reaktsiooni kantsi - Ameerika Ühendriikidega. Võitlus toimus viimaste vihatud teenritega, kuid ta oli siseriikliku iseloomuga. See kergendas võitlust. Teisest küljest iseloomustas neid aastaid asjaolu, et rahva revolutsioonilist tegevust ei juhtinud käesoleva ajastu kõige eesrindlikum revolutsiooniline teooria - marksism-leninism. Klassivõitluse teooria tundmine ja kapitalistliku maailma hukkumise mõistmine oli omane vaid tühisele vähemikule kuuba rahvast.¹

¹ Фидель Кастро, Речи и выступления 1961-1963 г., Москва 1963, кн. 525. (Кастро, Речи и выступления 1961 - 1963.)

Käesoleva töö eesmärk on käsitleda tingimusi, mis tagasid partisanisõja võiduka lõpu ja võimu ülemineku revolutsiooniliste jõudude kätte, mis löid aluse marksistlik-leninliku teooria vastuvõtmiseks kuuba rahva poolt, löid aluse sotsialistliku ühiskonna ehitamiseks.

Kuuba revolutsiooni käsitlemine ajaloo-teooria seisukohalt on veel küllaltki lapsekingades. Enamik autoreid on piirdunud populaarsete lühiülevaadetega. Esimesed marksistlik-leninlikud hinnangud partisanisõja ja kaksikvõimu küsimustele andsid Kuuba Rahva-sotsialistliku partei juhtivad tegelased Blas Roca, Juan Marinello jt.² Asendamatuks allikaks selle võitlusperioodi suhtes on partisanivõitluse juhi Fidel Castro Ruzi kõned.³ Silmapaistvad oma järelduste sügavuse poolest on Castro võitluskaaslane Ernesto Che Guevara teosed ja artiklid.⁴

Faktilist materjali pakub Mehhiko progressiivse ajakirjaniku Mario Hilli teos, kus on kasutatud ka võitlust vahetult pealt näinud inimeste tõid.⁵ Aastaid veetis Kuubal "New York Times'i" korrespondent R.H. Phillips,⁶ kelle teostest õhkub küll vaenu Kuuba rahva vastu ja USA ekspansio-

² X. Маринельо, Большая победа кубинского народа. Латинская Америка в прошлом и настоящем, Москва 1960, lk.138-162. (=Маринельо).

Б. Рока, Куба: революция в действии, "Проблемы мира и социализма" 1959, № 8, lk. 17-23 (=Рока, Куба...).

Б. Рока, Народная революция на Кубе и перспективы дальнейшего развития, "Партийная жизнь" 1959, № 6, lk. 68 - 73. (=Рока, Народная революция...).

³ Фидель Кастро, Речи и выступления, Москва 1960. (=Кастро, Речи и выступления).

⁴ Э.И. Гевара, Партизанская война, Москва 1961, Э. Гевара, Политический суверенитет и экономическая независимость, "Мировая экономика и международные отношения" 1960, № 6, lk. 59 - 67.

⁵ М. Хиль, Куба - да! Янки - нет!, Москва 1961 (=Хиль)

⁶ R.H. Phillips, Cuba, Island of paradox, New York 1959.

nistliku poliitika tingimusteta heakskiitu. Huvi pakuvad ka progressiivse USA ajakirjaniku revolutsioonilise valituse esimeste sammude jälgija J. Northi brošüürid.⁷

* * *

25. novembril 1956. a. lahkus Mehhiko rannikult väikesel kuunaril nimega "Granma" 82 meest. Teiste seas oli sõidu organiseerija Fidel Castro. 30. novembril oli kolmes Kuuba linnas organiseeritud ülestõus. Võitlejad laevalt pidid siin abistama, kuid nad hilinesid. Ülestõus linnades suruti samal päeval maha. Orientes kuulutati välja sõjaseisukord. "Granma" saabus 2. detsembril. Võitlejad sattusid sohu, nad avastati ja ebavõrdses lahingus hukkus 60 meest ning vangistati 10. Ülejäänud tosin, eesotsas Fidel Castro ja ta venna Rauli, Ernesto Che Guevara ja Camilo Sienfuegosega tõusid paari nädala pärast Turqnino määtipule ja töötasid alustada võitlust Kuuba vabastamise eest.

1956. aasta lõpul ei toimunud Kuubal mingisugust stiihlist rahvaliidumist, mis oleks lasknud oletada revolutsioonilist situatsiooni. Kuuba Rahva-sotsialistlik partei pidas võitluse alustamist veaks. Ta oli seisukohal, et revolutsiooniliseks võitluseks ei eksisteeri ei objektiivseid ega subjektiivseid tingimusi.⁸ See arvamus oli ekslik. Sündmusete käik näitas, "... et ülestõusu lipp leidis viivitamatult toetust rahva laiades kihtides."⁹

Batista diktaatorlik režiim oli veelgi tugevdanud rõhutud klasside häda ja viletsust. Olemasoleva ekspluataatorliku sotsiaalse süsteemi juures oli vaja vaid tõuget. Neis objektiivsetes tingimustes etendasid Castro ja ta kaaslased

⁷Д. Норт, Куба - надежда континента, Москва 1961.
Д. Норт, Кубинская революция. Я видел победу народа, Москва 1960.

⁸П. Лопес, За единый фронт борьбы против кровавой диктатуры Батисты, "Партийная жизнь" 1958, № 20, lk. 52.

⁹Кастро, Речи и выступления 1961-1963, lk. 407.

selle tõukaja osa. Kuuba rahvast haaras tunduv aktiivsuse tõus. See sai võimalikuks juba hargneva partisanisõja käigus. Ainult võitluse käigus võis organiseerida masse.¹⁰ See oli midagi uut, mida Fidel Castro tõi revolutsioonilisse võitlusse Kuubal. Oodata massilise võitluse teket ja siis seda organiseerida, tähendas vaid sabas sörkida.

Oma tegevuse sellel perioodil ei olnud Fidel Castro veel kommunist. Ta oli José Martí, Kuuba poeedi ja revolutsionääri õpetuse pooldaja. 1953. a. teatas ta kohtus "... Martí oli 26. juuli ideoloogiliseks õhutajaks ...".¹¹

José Martí andis oma elu võitluses Kuuba vabastamise eest Hispaania koloniaalikest. See võitlus toimus imperialismiajastul. Varem vabanenud Ladina-Ameerika riigid olid langenud neokolonialistlikku sõltuvusse Ühendriikidest, kes suunasid oma pilgu ka Kuubale. Seetõttu oli 1895. - 1898. a. revolutsiooni iseärasuseks Kuubal tema selgelt väljendatud antiimperialistlik iseloom.¹² See andis värvingu ka Martí loomingule. Oma surma eelõhtul ta kirjutas otsekui testamendi: "Me peame saavutama Kuuba iseseisvuse või muidu Ühendriigid haaravad Antilli saared ja tungivad siit meie Ameerikasse. Kõik, mis ma olen teinud ja kõik, mis mul seisab ees teha, on selleks".¹³

Martí seadis ülesandeks kukutada üldrahaliku relvastatud ülestõusu teel feodaal-koloniaalne ike ja kehtestada demokraatlik vabariik. Kutsudes kõiki kuubalasi ühinema loosungi alla "Kõigiga ja kõigi heaks", unistas ta sotsiaalse võrdsuse ja õigluse ühiskonnast, kus puudub inimese ekspluateerimine inimese poolt, s. t. sotsialistlikust ühiskonnast.¹⁴

¹⁰ Кастро, Речи и выступления, 1к. 403 - 404.

¹¹ Кастро, Речи и выступления, 1к. 24.

¹² О.С. Тарновой, Выдающийся кубинский мыслитель Хосе Марти, - "Вопросы философии" 1959, № 2, 1к. 129.

¹³ Х. Марти, Избранное, Москва 1953, 1к. 281.

¹⁴ Тарновой, op. cit., 1к. 136.

Ta pidas Ladina-Ameerika jaoks võimalikuks eri teed, et vältida kapitalismi. Siin langes ta, vastavalt ajastule, utopismi.

J. Martí oli revolutsiooniline demokraat. Ajaloosündmuste mõistmisel jäi ta veel idealistiks. Kapitalismi arenematus Kuubal ei lubanudki rohkemat. Varane surm lõikas läbi Martí arengu. Osa tema võitluskaaslasid seisis hiljem Kuuba Kommunistliku Partei hälli juures.

Fidel Castro algas revolutsioonilist võitlust Martí tulise pooldajana. Kuuba ees seisvad probleemid olid jäänud ju samaks. Põhiülesandeks oli vabastada Kuuba USA imperialistide kütkeist. Võrdsuse ühiskond oli aga nüüd osutunud võimalikuks.

Kuid Kuuba ülestõusnuid iseloomustas ka "... mõnede marksismi-leninismi elementaarsete tõdede, mõnede peamiste printsiipide tundmine."¹⁵ Juba üliõpilaspõlves oli Fidel Castro tutvunud marksismi-leninismi klassikute teostega. Eriti tugeva mulje jättis talle tollal V.I. Lenini "Riik ja revolutsioon".¹⁶ Ka 1953. aastal, pärast ebaõnnestunud rünnakut Moncada sõjaväelaagrile, konfiskeeris politsei temalt ja ta kaaslastelt V.I. Lenini teosed.¹⁷ See täiendas Martí revolutsioonilist demokratismi. Idee sellest, et on vajalik hävitada sõjaline aparaat, oli partisanivõitluse põhjapanevaks ideeks.¹⁸ Seetõttu, juhatades vaid 120-mehelist gruppi Sierra Maestras, teatas Fidel Castro, et ta ei nõustu kunagi mingisuguse sõjalise putsiga Batista kõrvaldamiseks, vaid nõuab relvastatud jõudude puhastamist ja reorganiseerimist.

Seega juba tegevuse algpäevil oli F. Castro rikaстанud Martí revolutsioonilist õpetust marksismi-leninismi põhitõdedega. Kuid antikommunistlik propaganda ja sotsiaalne päritolu takistasid tal seda täielikult omaks võtmast. Teisest

¹⁵ Кастро, Речи и выступления 1961 - 1963, lk. 525.

¹⁶ Sealsamas, lk. 526.

¹⁷ Sealsamas, lk. 458.

¹⁸ Sealsamas, lk. 527.

küljest, "iseenesest mõista, kui tol ajal, mil me tõusime Turquino mäetipule, kui meid võis lugeda näppude peal - kui me sealt oleksime rääkinud: me oleme marksistid-leninlased, siis vaevalt oleksime me suutnud Turquino tipult las-kuda orgu."¹⁹ Antud tingimustes, kus antikommunistlikul propa-gandal oli suur mõju Kuuba talupoegkonna hulgas ja Ühend-riikide võimas sõjaline masin oli nii lähedal, kujunes revo-lutsiooni võidu suobjektiivseks eelduseks see, et rahva rel-vastatud võitlus toimus Martí revolutsioonilise demokratis-mi lipu all.

Veel üheks uueks momendiks, mille Fidel Castro tõi Kuu-ba rahva revolutsioonilisse võitlusse oli õige taktika - esiteks kohe võitluspäiga ja -vormi suhtes: Kuubal kehtis sõjaline diktatuur, konstitutsioonilised vabadused olid äär-miselt piiratud, ametiühingute eesotsas olid reeturid ja tööliklass ei saanud organiseeritult võidelda.²⁰ Võidi te-gutseda vaid sügaval põranda all tarvitamata relvi. Batista käsutuses oli aga moodsalt relvastatud armee. Massiline lii-kumine linnades oli juba eos kergesti hävitatav. Seda tões-tasid kõige paremini ka Castro enda kogemused - kahel kor-ral (1953. - 54. a.) tema poolt organiseeritud üritusi lin-nades tabas ebaõnn. Väljaastumised olid küll mõeldud massi-de organiseerimiseks võitlusele, kuid nad likvideeriti enne, kui revolutsionäärid suutsid rahva poole pöörduda.

Neis tingimustes kontsentreerida võitlus - massiline töölisliikumine või relvastatud vastuhakk - linnadesse, tähendas kinni pidada dogmaatilisest seisukohast.

Seevastu ei saa unustada talupoegade suurt osa Kuuba elanikkonnas, kellest 43 % elab maal. Just talurahva elu oli kõige viletsam. 200 000 talupoegade perekonda oli täiesti il-ma maata. 600 000 talupoega töötasid vaid sesooniti.²¹ Kir-

¹⁹ Кастро, Речь и выступления 1961 - 1963, lk. 522.

²⁰ O. Dorticos, The Working Class of the New Cuba, "Po-litical Affairs" 1962, nr. 10, lk. 37.

²¹ Я.Г. Матбиз, Экономика Кубы на подъеме, "Куба", Моск-ва 1961, lk. 67 - 68.

jaoskamatus oli külas suur. Savi ja sõnniku seguga kaetud muld põrandaga puuehitisi oli ehitiste üldarvust maal 63 % ja linnas 6 %.²² Seetõttu oli "igale talupojale inimese saatus, kes haaras relva ja alustas ülestõusu, palju parem, kui selle saatus, keda tõrjuti välja ta maalt, kes elas raskest tööst ja vaesusest, mis olid ta pärisosad."²³ Tuleb meeles pidada ka Kuuba küla klassistruktuuri. Põllutöölised moodustasid 60 % Kuuba külaelanikkonnast.²⁴ Nad olid maata ja töötasid kui palgatöölised.²⁵ Võttes arvesse, et kuudel, mil külas polnud tööd, viibisid nad tihti linnades, on mõistetav ka nende poliitiliselt lai silmaring.

Seega tõestas kõik, et võim tuleb võtta arendades talupoegade võitlust, relvastades ja organiseerides neid agraarreformi ja teiste selle klassi õiglaste nõudmiste loosungitega.²⁶ Võitlus kasvas kui veerev laviin. 17. jaanuaril 1957. aastal olles varustatud 22 vintpüssiga, rünnati 12-15-liikmelist sõjaväepatrulli. 28. mail vallutati Uvero sõjaväelaager. Lahingust võttis osa juba 120 - 140 meest. Eraldus uus grupeering, mida juhtis Ernesto Guevara ja mis taktikalistel kaalutlustel oli nimetatud "neljandaks".²⁷

Mõni sõna Sierra Maestrast. See partisanivõitluseks kõige soodsamate looduslike tingimustega mäestik asub Kuuba idaproovintsis Orientes. Selle Kuuba suurima rahvaarvuga provintsi elanikkonnast on enamus talupojad. Orientes on suurepärased revolutsioonilised traditsioonid. Siin on toimunud nii

²² А.Нуньес Хименес, География Кубы, Москва 1960, 1к.187
(=Нуньес, География...)

²³ Кастро, Речь и выступления 1961 - 1963, 1к. 414.

²⁴ А.И. Калинин, Характер и движущие силы революции на Кубе, "Мировая экономика и международные отношения", 1960, № 10, 1к. 83.

²⁵ Б. Рока, Основы социализма на Кубе, Москва 1961, 1к.48.

²⁶ Е.И. Гевара, Некоторые замечания о революции, "Куба", Москва, 1961, 1к. 18. (=Гевара, Некоторые замечания...).

²⁷ А. Нуньес Хименес, Кубинская революция, "Куба", Москва 1961, 1к. 44 - 45. (=Нуньес, Кубинская революция,).

palju ülestõuse, et Kuuba kõnekäänd ütleb: "Kõik revolutsioonid algavad Orientes."²⁸ Orientes tekkis ka esimene kommunistlik organisatsioon Kuubal. Selle sünnipaigaks oli Manzanillo.²⁹

24. veebruaril 1958. a. alustas tööd "Radio Rebelde" - ülestõusnute raadio. Sama aasta märtsis rajas Raul Castro Teise Idarinde, mis sai partisanivõitluse paremini organiseeritud lõiguks.³⁰ Kuuba partisanisõda jõudis oma teise etappi. Esimene neist oli partisanirühma loomine ja selle võitlus. Teist etappi iseloomustas selle rühma kasvamine niivõrd, et ta saatis osa oma võitlejaid teatud, kuid veel piiratud rajoonidesse.³¹

Partei "26. juuli liikumine", mille juhiks oli Fidel Castro, põhimassi moodustas patriootlikult meelestatud noorsugu, kes võitluse käigus läks üha demokraatlikumatele seisukohtadele.³² Nad juhtisid küll partisanivõitlust, kuid neil puudusid kogemused organisatsiooniliseks tööks töölisklassi hulgas. Linnades viis nende taktika seetõttu esialgu masside mobiliseerimise asemel hoopis terroristlike aktide ja avantüristliku tegevuse kasvule.³³ Üldstreik 9. aprillil 1958. a. ebaõnnestus täielikult eelneva organiseerimistöö puudumise tõttu. See Fidel Castro poolt organiseeritud üritus ei andnud midagi peale negatiivsete tagajärgede. Kommunistid deklaratsioonidega õigusega, et vaid koostöös nendega võib üldstreik õnnestuda.³⁴

²⁸ Норт, Куба..., lk. 63.

²⁹ Phillips, op. cit., lk. 187.

³⁰ Нуньес, Кубинская революция, lk. 45.

³¹ Гевара, Некоторые замечания..., lk. 18.

³² Андриянов, Свободная Куба, Москва 1960, lk. 31.

³³ Лопес, op. cit., lk. 52.

³⁴ Phillips, op. cit., lk. 352.

Kuuba tööliklassil ja ta avangardil - Kommunistlikul Parteil (loodi 1925. a.) - olid seljataga pikad võitlusaastad ja rikkalikud kogemused. Tema teeneks oli saare tööliste organiseerimine ametiühingutesse ja nende ühendamine Kuuba tööliste konföderatsiooniks, mis 1952. aastani seisis Rahva-sotsialistliku partei juhtimise all.³⁵ Juba 1945. aastal oli USA kauaaegne korrespondent Kuubal sunnitud tunnistama, muidugi omamoodi, et kommunistlik liikumine on siin tugevamaid Ladina-Ameerikas.³⁶ Enne Batista võimuletulekut oli Rahva-sotsialistliku partei häälekandja "Noticias de Hoy" tiiraažilt teiseks ajaleheks saarel.³⁷

Kuuba kommunistid olid oma strateegia ja taktika üles ehitanud ainult massiliikumisele linnades.³⁸ Sisuliselt tähendas see tööliklassi ja talupoegade liidu hülgamist, kuid Kuuba kommunistid ei jäänud võitlusest kõrvale. 1958. aasta lõpul oli ülestõusnute armee 17-st majorist 3 Rahva-sotsialistliku partei liikmed.³⁹ Kommunistlik pörandaalune kirjandus kandis tõe ülestõusnute kohta ametiühingute, üliõpilaste, intelligentsini. Levitati sadu tuhandeid lendlehti ja brošüüre.⁴⁰ Palju kommuniste langes pörandaaluses võitluses.

Nii täiendasid kaks voolu - Castro mägedes ja kommunistide pörandaalune organisatsioon - teineteist, sulades üheks rahva revolutsiooniliseks liikumiseks.

Partisanisõda tugevdas masside võitlus. Ta suurendas repressioone ja teravdas valitseva režiimi vastuolusid. Seetõttu muutus ta faktoriks, mis soodustas masside mobiliseerimist.⁴¹ Revolutsiooniline situatsioon tekkis võitluses.

³⁵ Phillips, op. cit., lk. 187.

³⁶ Sealsamas, lk. 229.

³⁷ Норт, Куба..., lk. 23.

³⁸ Sealsamas, lk. 96.

³⁹ Sealsamas, lk. 29.

⁴⁰ Sealsamas, lk. 97.

⁴¹ Кастро, Речи и выступления 1961 - 1963, lk. 18.

Ebaõnnestunud üldstreigile järgnes diktaatori vägede üldpealetung, kuid see äpardus. Kui partisanide olukord stabiliseerus, liikusid kolonnid Ernesto Che Guevara ja Camilo Cienfuegose juhtimisel Kuuba keskossa - Las Villase provintsi. Võitlus hakkas jõudma kolmandasse etappi, kus üksikud salgad ühinesid revolutsiooniliseks armeeks, kes avalikes lahinguis ründas valitsusvägesid.⁴² Detsembrikuu keskpaiku katkestasid ülestõusnud liikumise kõigil teedel läbi Las Villase. Diktaatori väed saare idaosas olid Havannast lahutatud.

29. detsembril 1958. a. algas rünnak Las Villase provintsi pealinnale Santa-Clarale, mis lõppes võidukalt 1. jaanuaril 1959.⁴³ Ööl vastu 1. jaanuari, kell 2.15 põgenes igasuguse lootuse kaotanud Batista. Saatuse iroonia tõttu oli just sel hetkel ta käsutuses armee, mis oli suurim neist, mida ta üldse käsutanud oli.⁴⁴ Kuid revolutsioonilise rahva vastu sellest enam ei piisanud.

Lõplik võit saavutati tööliklassi abil.⁴⁵ Viimane mobiliseerus üldstreigiks, mis takistas kontrrevolutsioonilisel huntal pärast Batista põgenemist võimule tulla. Võim siirdus Ülestõusu armee kätte. Endine sõjavägi lagunes.

Kerkis küsimus, mida teha riigiparaadiga. Fidel Castro oli seisukohal, et see peab minema revolutsiooniliste jõudude kätte. Võib ütelda, et võitlust riigiparaadi eest alustas Ülestõusu armee otsekohe, lükates tagasi Carlos Piedra kandidatuuri presidendi kohale ja kutsudes üldstreigile Manuel Urrutia toetuseks, kelle esitas presidendikandidaadiks revolutsiooniline tsiviilvõim. Mainitud organisatsioon loodi Batistaga opositsioonis olevate parteide poolt 5. oktoobril 1957. aastal. Esindades keskklassi, kujutas ta endast revolutsiooni paremat tiiba.⁴⁶ Ta oli vastu Kuuba Rahva-sotsialistliku par-

⁴² Гевара, Некоторые замечания..., lk. 18.

⁴³ Нуньес, Кубинская революция, lk. 49.

⁴⁴ Phillips, op. cit., lk. 394.

⁴⁵ Гевара, Некоторые замечания..., lk. 18.

⁴⁶ Норт, Куба..., lk. 31.

tei kuulumisele ühisesse võitlusrindesse. Urrutia isiklikult arvas, et poliitilise võimu võitmisega on kõik lõppenud. Sotsiaalseid ja majanduslikke muudatusi pidas ta "kapitalismiks kommunismi ees". Tema poolt moodustatud valitsus nägi Batista kukutamises ülestõusu lõppu.

Kuid ülestõusu käigus oli rahvas loonud ühtse organiseeritud revolutsioonilise jõu - Ülestõusu armee. Sisenedes 8. jaanuaril 1959. aastal Havannasse, kujutas see endast täielikult rahvaarmeed. 3000-st võitlejast oli 90 % talupoegi ja töölisi ning 10 % üliõpilasi, intelligentsi jt. esindajaid.⁴⁷ Seetõttu oli ta revolutsiooni kõige kindlamaks toeks.⁴⁸ Kuid see vahetult revolutsiooniline jõud kuulutas presidendiks M. Urrutia, kes moodustas parempoolse iseloomuga kabineti. Tekkis omapärane kaksikvõim.

Kaksikvõimul olid kuubal oma põhjused. Revolutsioonilised parteid - 26. juuli liikumine, Rahva-sotsialistlik partei, 13. märtsi direktoraat - ei olnud veel liitunud ühiseks revolutsiooniliseks liikumiseks. Revolutsioonilised jõud ei olnud koondunud. Arvukate parteide ja gruppide vahel oli veel nn. veelahe tekkimata. Batista vastu olid tõusnud ka jõud, keda ei saanud kvalifitseerida revolutsioonilistena.⁴⁹ Real neist inimestest oli rahva hulgas teatud mõju, kui mitte just teenitud, siis tänu ajakirjandusele ja raadiotele. See mõju oli vaja purustada.⁵⁰ Oli vaja tõmmata selge piir revolutsiooniliste ja kontrrevolutsiooniliste jõudude vahel. Seda tegid võimul olevad kontrrevolutsioonilised jõud oma poliitikaga kõige paremini.

Ülestõusu armee purustas küll diktaatori sõjamasina, kuid vana riigiparaat säilis.⁵¹ Sellele toetuski uus valit-

⁴⁷ С. Агирре. Революция на Кубе, - "Мировая экономика и международные отношения" 1959, № 5, 1к. 23.

⁴⁸ Кастро, Речь и выступления, 1961 - 1963, 1к. 430.

⁴⁹ Sealsamas, 1к. 397.

⁵⁰ Sealsamas, 1к. 440.

⁵¹ А.И.Калинин, Характер и движущие силы революции на Кубе, - "Мировая экономика и международные отношения" 1960, № 10, 1к. 396.

sus. Võitluse käigus oli ülestõusnutel olnud vähe võimalusi tegelda administratiivsete probleemidega, sest neil puudusid suured vabastatud territooriumid.⁵² Suur osa revolutsioonilisest jõust - Ülestõusu armeest - oli kirjaoskamatu. Puudusid kogenud kaadrid riigiaparaadi tegevuses hoidmiseks. Kõik see ja revolutsiooniliste jõudude lõhestatus tegi võimatuks otsekohe haarata riigiaparaati.

Batista armee, vana riigiaparaadi tugi, oli purustatud. Ainsaks relvastatud jõuks riigis oli Ülestõusu armee. Ühendriikidega polnud konflikti veel jõudnud tekkida. Urrutial ja ta valitsusel polnud mingit reaalselt tuge peale vana riigiaparaadi, kuid see purunes kiiresti. Relvastatud võimu kuulumine rahvale otsustas ka riigiaparaadi saatuse. Loomulik, et sellistes tingimustes kaksikvõimu saatuse otsustati rahulikult.

Revolutsiooni parempoolsete ringkondade poolt taheti päästerõngana katsetada nn. militarismi küsimust. Väideti, et Ülestõusu armee osavõtt riigi poliitilisest elust olevat samaväärne sõjaväe sekkumisega sellesse. Nõuti, et armee asuks vallutatud kasarmuisesse ja loobuks ühiskondlike probleemide arutelust.⁵³ Astuti välja F. Castro avalike esinemiste vastu valitsuse poliitika suhtes. Kuid Ülestõusu armee jõud koosnesid ju tsiviilisikuist, kes olid relvaga käes astunud võitlusse türannia vastu, oma poliitiliste ja majanduslike õiguste eest. Seega nõue, et nad ei tunneks huvi poliitiliste, sotsiaalsete ja majanduslike probleemide vastu tähendas sammu revolutsiooni likvideerimisele.⁵⁴

Varem oli selline manööver Ladina-Ameerikas õnnestunud. Kuid neid päevi Kuubas iseloomustas rahva senisest kõrgem teadlikkus. Võtkem niisugune fakt: 1. jaanuari hommikul, kui Batista oli põgenenud, võtsid 26. juuli liikumise põrandalused üle politseijaoskonnad ja asusid korra valvele. Rah-

⁵² Кастро, Речи и выступления 1961 - 1963, 1к. 396.

⁵³ Маринельо, op. cit., 1к. 158.

⁵⁴ Рока, Народная революция..., 1к. 71.

vas asus miilitse loomisele. Kui 1933. aastal Machado kukutamise puhul langes rahva stiihilise kättemaksu ohvriks sadu maju, siis nüüd ei ületanud nende arv viitteist. Linnas valitses kord. "See oli midagi uut Havanna ajaloos...", märkis "New York Times'i" korrespondent.⁵⁵

Ülestõusu armeesse ja selle ümber koondusid formeerimata, kuid praktiliselt eksisteerivasse ühisesse rindesse kõik vasakpoolsed jõud, kes võitlesid otsustavate antiimperialistlike ja rahvuslik-vabastuslike abinõude programmi eest.⁵⁶

Vasakpoolsed jõud riigis esindasid kolm põhilist parteid, kelle liitumise tulemusena tekkis hiljem Kuuba Sotsialistliku Revolutsiooni Ühtsuspartei. Rahva-sotsialistlik partei ühendas eesrindlikke töölisi nii linnas kui maal. 26. juuli liikumine esindas esmajoones talupoegi, samuti orjuseerimata töölisi ja revolutsioonilist keskk- ja väikekodanlust. 13. märtsi revolutsioonilises direktoraadis olid põhijõuks revolutsioonilised üliõpilased.⁵⁷

Tung ühtsuse poole iseloomustas kõiki revolutsioonilisi ringkondi. Näi märkis Fidel Castro ühes erakirjas 1959. aasta algul: "Arvan, et revolutsiooni võit on võimalik vaid rahva ühtsuse puhul..."⁵⁸ "Võitlus ühtsuse ja masside organiseerimise eest on meie partei poliitilise joone üks põhilisi ja otsustavaid aspekte,"⁵⁹ teatas Rahva-sotsialistliku partei peasekretär Blas Roca.

Batista kukutamine tähendas USA poliitilise võimu kukutamist, sest too allus kõiges Washingtoni diktaadile. 1. jaanuaril 1959 siirdus võim imperialismi teenritelt iseseisvuse pooldajate kätte.⁶⁰ Esmakordselt oli Kuubal võimul valitsus, kel polnud kohustusi välismaiste imperialistide ja nende liit-

⁵⁵ Phillips, op. cit., lk. 397.

⁵⁶ Агирре, op. cit., lk. 23.

⁵⁷ Кастро, Речь и выступления 1961 - 1963, lk. 442.

⁵⁸ А.Варела, Куба - революция, Москва 1962, lk. 239.

⁵⁹ Рока, Народная революция..., lk. 72.

⁶⁰ Sealsamas, lk. 69.

laste - kuuba reaktsionääride ees. Valitsusel oli kohustus vaid masside ees, kes olid toonud ta võimule.⁶¹ Urratia oli küll valmis kompromissiks, kuid tal puudus selleks reaalne jõud. Järk-järgult tulid valitsusse inimesed, kes mõistsid, et rahva poolt toetatud poliitiline võim on abinõuks, millega võidetakse vabadus.⁶²

1959. aasta esimesel poolel viidi läbi rida reforme ja abinõusid, mis aasta keskpaiku lõpetasid kaksikvõimu, süvendasid usku revolutsioonisse, tugevdasid revolutsioonilist riigiparaati. Mõningad neist muudatustest viis ellu Ülestõusu armee juhtkond, kasutades olukorrast tekkinud moraalsest õigust, enamiku teostas aga üha rohkem revolutsioneeruv valitsus.

Võib eraldada kolme suunda revolutsioonilise riigiparaadi loomisel: 1) endiste riigilorganite likvideerimine, mille iseloom ei sobinud kokku revolutsiooniga; 2) uute, revolutsiooniliste riigilorganite loomine; 3) vana riigiparaadi isikulise koosseisu asendamine.

Saadeti laiali repressiivsed organid nagu Kommunistliku Tegevuse Vastu Võitlemise Büroo, Sõjaline Luureteenistus jne.⁶³ Kompromiteeritud Kongressi otsustati käesoleval ajal mitte kokku kutsuda ja valimisi enne revolutsiooni põhiliste seaduste elluviimist mitte läbi viia.⁶⁴ Fidel Castro teatas, et sõja korral USA ja Nõukogude Liidu vahel jääb Kuuba neutraalseks.⁶⁵ USA sõjaväeline missioon, mis sümboliseeris sõjalist liitu ühendriikidega, lahkus Kuubalt.

Esimeseks revolutsiooniliseks organiks võib lugeda röövitud varanduste konfiskeerimise ministeeriumi, mis loodi

⁶¹ Агирре, op. cit., lk. 23.

⁶² Гевара, Политический суверенитет..., lk. 61.

⁶³ А.И. Калинин, Куба - демократическое революционное государство, "Советское государство и право" 1960, № 9, lk. 59. (=Калинин, Куба...)

⁶⁴ Sealsamas, lk. 60-61.

⁶⁵ Phillips, op. cit., lk. 357.

järgmisel päeval pärast võitu - 2. jaanuaril 1959. a. Tema ülesandeks oli natsionaliseerida kõigi Batista kaaslaste ning sõjaliste kurjategijate liikuv ning liikumatu varandus. Natsionaliseeriti kõik ettevõtted, kus Batista oli olnud osanik või kus kahtlustati seda. Ministeerium töötas veidi üle aasta ja 1960. a. märtsiks oli konfiskeeritud väärtusi 500 miljoni peso ulatuses. See jättis revolutsiooni aktiivsed vä-
tased ilma majanduslikest ressurssidest ning andis valitsusele vahendeid revolutsiooniliste ürituste läbiviimiseks ja rahva elatustaseme tõstmiseks. Kuid sellel abinõul oli ka kaugemale ulatuv tagajärg. Ta lõi aluse riiklikule omandile.⁶⁶ Asutati INRA - agraarreformi rahvuslik instituut, mis viis läbi agraarreformi, aitas kaasa industrialiseerimisele; INAV - elamu ja kokkuhoiu rahvuslik instituut; INIT - turismi arendamise rahvuslik instituut. Kõik need organisatsioonid aitasid valitsust majanduslike probleemide lahendamisel ja elluviimisel. Loodi ka rahvusliku majanduse planeerimise kesknõukogu. 7. veebruaril 1959. a. võeti vastu Kuuba vabariigi põhiseadus. See kuulutas, et "Kuuba on sõltumatu ja suveräänne riik, organiseeritud kui unitaarne ja demokraatlik vabariik, selleks et kodanikud kasutaksid poliitilise vabaduse, sotsiaalse õigluse, isikliku ja kollektiivse heaolu ning inimliku solidaarsuse hüvesid."⁶⁷ Seadusandlik võim riigis kuulub ministrite nõukogule. Seadusandlik initsiatiiv on viimase liikmeil, presidendil, ülemkohtul, tribunaalidel, valimisõigusega kodanike grupil suurusega mitte alla 10 000 inimese. President peab seaduse kinnitama. Kui ta lükkab selle tagasi, jõustub seadus siis, kui 2/3 ministrite nõukogu liikmeid selle kinnitab.⁶⁸

Vana riigilaparaat puhastati. Algul vahetati välja inimesed, kes diktatuuri päevil teenisid vastutavail kohtadel või olid sellega muul viisil seotud.⁶⁹ Kõik, kes olid türan-

⁶⁶ Варела, op. cit, lk. 155-156.

⁶⁷ Нуньес, География..., lk. 196.

⁶⁸ Калинин, Куба..., lk. 61.

⁶⁹ Кастро, Речи и выступления, lk. 103.

nia ajal olnud senaatoreiks, saadikuiks, munitsipaalnõunikeks, linnapeadeks, kõik, kes esinesid kandidaatidena 1958. a. valimistel, jäid ilma poliitilistest õigustest 30-ks aastaks. Poliitilistest õigustest jäid ilma ka poliitikategelased ja parteide juhid, kes toetasid diktaatorit.⁷⁰ Kaadriprobleem oli raske probleem. Ülestõusu armeel oli küll 3000 võitlejat ja 7000 organiseeritud kaasaaitajat,⁷¹ kuid 80 % võitlejaist olid näiteks kirjaoskamatud. 1959. a. lõpuks oli siiski 95 % riigiametnikest asendatud.

Samaaegselt riigiparaadi revolutsioneerimisega viidi ellu rida majanduslikke ja sotsiaalseid abinõusid, mis tugevdasid inimestes revolutsioonilist entusiasmi, kõitsid neid üha enam revolutsiooniliste jõududega.

Juba jaanuari kuu jooksul jagati riigi idarajoonides talupoegadele maad kasutamata riiklikust fondist ja Batista kaastööliste maadest.⁷² Seadus nr. 122 3. märtsist 1959. a. alandas diktaatori poolt tõstetud telefonitariifi endisele tasemele.⁷³ Seadus nr. 260 15. aprillist tõstis suhkrutõsustuse tööliste palka 12 % võrra, parandati töötingimusi. Üks esimesi revolutsioonilisi seadusi andis tööministeeriumile õiguse sekkuda ettevõtete asjaajesse lokautide, massiliste vallandamiste jne. puhul.⁷⁴

Riigiparaadi hõivamine ja revolutsiooniliste seaduste mõjul kasvav rahva teadlikkus võtsid toetuspinna konservatiivsete elementide jalge alt. 16. veebruaril kutsuti Ülestõusu armee juht Fidel Castro peaministriks. 17. mail võeti vastu seadus agraarreformi kohta. See aga tähendas suurt ja otsustavat murrangut riigi majanduselus. Sotsiaalmajanduslike reformide vastastele jäi üle veel vandenõu. 11. juunil

⁷⁰ Калинин, Куба: год освобождения, год аграрной реформы, - "Мировая экономика и международные отношения" 1960, № 7, lk. 61.

⁷¹ Варела, op. cit., lk. 275.

⁷² Калинин, Куба - надежда континента, lk. 55.

⁷³ Хиль, op. cit., lk. 164.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 166.

kukutas aga rahva meeleavaldus valitsusevastasesse vandenõusse segatud presidendi Urrutia.⁷⁵ Uueks presidendiks sai Osvaldo Dorticos Torrado, välisministriks - Raul Roa.

Kaksikvõim oli lõppenud. Valitsus oli tõeliselt revolutsiooniliste jõudude käes.

Üks põhjusi, miks võitlus revolutsiooni parema ja vasku tiiva vahel kaksikvõimu perioodil niivõrd kergesti otsustus, oli Kuuba kodanluse nõrkus. USA mõju Kuuba elu kõikidele külgedele oli olnud niivõrd tugev, et kuuba kodanlus oli üks nõrgemaid ladina-Ameerikas.⁷⁶ Seevastu, nagu nägime, oli aga tegemist tugeva ja kogenud tööliklassiga.

Teisest küljest tagas Kuuba kodanluse nõrkus tema allajäämise võitluses USA imperialismiga. Seetõttu oli temas küllaltki palju revolutsioonilisi elemente, kes toetasid revolutsioonilist valitsust. Viimane andis rahvuslikule kapiitalile kõikvõimalikud garantiid tingimusel, et ettevõtted maksaksid töölistele kõrgemat tasu.⁷⁷

* *

.

Partisanisõja ja kaksikvõimu lahendamise tulemusena revolutsiooniliste jõudude kasuks kujunes Kuubal välja demokraatlik rahvusriik. Rõhuv enamus rahvast koondus revolutsioonilise valitsuse ümber, sisevaenlane oli purustatud, tal polnud enam jõudu. Kuuba ees avanes võimalus "... kiiresti arendada sotsiaalse progressi teed, etendada aktiivset osa rahvaste võitluses rahu eest, imperialistliku agressiivse poliitika vastu, koloniaalike täieliku likvideerimise eest".⁷⁸

⁷⁵ S. Smirnov, Reis Kuubale, Tallinn 1962, lk. 111.

⁷⁶ Варела, op. cit., lk. 242.

⁷⁷ Гевара, Политический суверенитет..., lk. 62.

⁷⁸ Moskvas 1960. aasta novembris toimunud kommunistlike ja töölispartei esindajate nõupidamise avaldus "Kaasaja teoreetilisi probleeme", Tallinn 1961, lk. 59.

See viis aga kokkupõrkele rahvusvahelise reaktsiooni kantsi - Ameerika Ühendriikidega. Kui võimul kindlustunud revolutsiooniline valitsus hakkas võitlema majandusliku iseseisvuse eest, mille esimeseks tõeliseks sammuks oli agraarreform, algasid 11. oktoobril 1959. a. USA vaikival kaasteadmisel lennuretked, mis avasid agressiooniahela. Sündmused aastail 1957 - 1959 olid ettevalmistuseks Kuuba astumisele sotsialistliku revolutsiooni tee.

**ABI ORGANISEERIMISEST HISPAANIA RAHVALE EESTIS
RAHVUSLIKU VABASTUSSÕJA AJAL HISPAANIAS
1936 - 1939. a.**

M. G r a f .

Progressiivne inimkond ei unusta kunagi sõda Hispaania vabaduse ja demokraatia eest aastatel 1936 - 1939. Oli see ju hispaania rahva õiglane rahvuslik vabastussõda pedlöödil, mil paljudes Euroopa maades, sealhulgas ka kodanlikus Eestis, võimutses fašism. Selles olukorras kutsus hispaania rahva võitlus fašismi ja rahvusvahelise reaktsiooni vastu esile elava vastukaja kogu maailmas, sealhulgas ka kodanlikus Eestis. Sellel raskel tunnil läksid hispaania rahvale appi paljude maade antifašistid. Euroopa rahvad toetasid Hispaania vabariiki nii materiaalselt kui ka moraalselt.

Ka paljud eesti antifašistid suundusid võitlema Hispaaniasse fašistlike mässajate vastu. Peale aktiivse osavõtu Hispaania rahvuslikust vabastussõjast viidi kodanlikus Eestis tol perioodil läbi veel rida üritusi, mille eesmärgiks oli Hispaania vabariigi toetamine materiaalselt ja selleks ka vastava selgitustöö tegemine. Kõik see oli üheks fašismi-vastase võitluse väljendusvormiks kodanlikus Eestis tol ajal. Loomulikult ei olnud Hispaania vabariigi toetamine vastuvõetav fašistliku Eesti kodanlusele, kes tegi selleks mitmesuguseid takistusi.

Käesolevas artiklis ongi püütud anda mõningane ülevaade vastukajadest, mida võitlus fašismi vastu Pürenee poolsaarel kutsus esile Eestis ning näidata, kuidas Eesti antifašistid, eriti aga Eestimaa Kommunistlik Partei organiseerisid hispaania-

nia rahva abistamist. Senini puudub sellel teemal spetsiaaluurimus. Teataval määral on seda probleemi valgustatud 1957.a. ilmunud "Eesti NSV ajaloo",¹ samuti ka 1963. a. ilmunud raamatus "Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost" II osa.² Käesolev artikkel ei pretendeeri mingil määral selle probleemi ammendavale lahendamisele, vaid peegeldab autori poolt selle probleemi uurimisel 1963. a. saavutatud esialgseid tulemusi. Mitmesuguste trüki ilmunud allikate kõrval on töö kirjutamisel kasutatud isikute mälestusi, kes võtsid osa Hispaania kodusõjast, olid seotud vabatahtlike saatmisega või organiseerisid Hispaania vabariigile materiaalset abi.³

18. juulil 1936. a. mässu alustanud hispaania fäšistid mõistsid, et oma jõududega ei suuda nad saavutada võitu Hispaania vabariigi üle. Seda mõistsid kohe ka mässajate välismaised sõbrad ja toetajad. Itaalia ja Saksamaa ei viivitanud aktiivse abistamisega ning hispaania mässajatele hakkasid saabuma lennukid, tankid ja teised relvad, samuti ka instrumendid ja sõjatehniline personal. Mässu esimestel päevadel suundusid Hispaania rannikule Saksa lahingulaevad "Admiral Scheer", "Deutschland", ristleja "Köln" ja suur hulk väiksemaid laevu.⁴ Interventsiooni läbiviimiseks loodi Berliinis staap "W", mille käsutusse anti suur hulk sõjatehnikat ja

¹ Vt. Eesti NSV ajalugu, Tallinn 1957, lk. 492.

² Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, Tallinn 1963, lk. 295 - 300.

³ Alates 1963. a. algusest tehakse eeltöid Hispaania kodusõjast osavõtnute mälestuste avaldamiseks. Kogumiku, mille väljaandjaks on Eestimaa KP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituut, ilmumisaajaks on orienteerivalt 1964. a. sügis. Kogumiku koostajaks on V. Riis ja toimetajaks O. Kuuli. Artikli autoriil on üldtähendatud seltsimeeste loal olnud võimalus, kõrvuti isiklikult kogutud materjalidega kasutada ka selle kogumiku tarbeks kogutud materjale. Pärast antud artikli trüki ettevalmistamist on ilmunud artikkel: O. Kuuli, Louis Longo: "Teie ja meie vabaduse eest" - nii on kirjutatud internatsionaalsete brigaadide lipule, - "Rahva Häälel", 29. veebr. 1964, nr. 51 (6468).

⁴ M. Einhorn, Die ökonomischen Hintergründe der faschistischen deutschen Intervention in Spanien 1936-1939, Berlin 1962, lk. 91.

inimjõude.⁵ 1936. a. augustis loodi Itaalias eriline komisjon, mis pidi organiseerima sõjalist abi Francole.⁶ 1936. a. novembris katkestasid Itaalia ja Saksamaa diplomaatilised suhted Hispaania vabariigiga ja tunnistasid Franco Hispaania valitsuse peaks.⁷ 28. novembril sõlmiti mässajate ja Itaalia vahel salajane koostööleping, mis andis Hispaania majanduslikud ressursid Itaalia kontrolli alla.⁸ Varsti sõlmiti analoogiline leping ka mässajate ja Saksamaa vahel. Mässajate ja interventide plaanis oli Hispaania vabariigi hävitamine, et anda sellega löök rahvusvahelisele antifašistlikule liikumisele. Peale selle pidi fašistliku diktatuuri kehtestamine Hispaanias andma Saksamaale ja Itaaliale hea strateegilise positsiooni Euroopas ja võimaluse intensiivselt eksploateerida Hispaania majandust. Juba 1937. a. algul oli Hispaanias mässajate pooltel 100 000 itaallast ja 10 000 sakslast.⁹ Üldse aga suunasid Itaalia ja Saksamaa hispaania mässajatele appi üle 300 000 sõduri ja ohvitseri.¹⁰

Hispaania rahva vabadusvõitluse lämmatamiseks ühines kogu rahvusvaheline reaktsioon. USA, Inglismaa ja Prantsusmaa asusid otseste agressorite - Saksamaa ja Itaalia suhtes vaikivale e. "mittevahelasegamise" positsioonile. Nende maa-de töötajate solidaarsus ja toetus hispaania vabariiklastele ei lasknud neil otseselt sekkuda agressiooni Hispaania vastu. Kui algas mäss Hispaanias, katkestas Prantsusmaa ühepoolset kaubanduslepingu, mille kohaselt Hispaania sai osta relvas-

⁵ X. Гарсия, Испанский народ в борьбе за свободу и демократию против фашизма (1931 - 1939 гг.), Москва 1956, lk. 121.

⁶ Sealsamas, lk. 122.

⁷ Д.П. Прицкер, Подвиг Испанской республики 1936-1939, Москва 1960, lk. 208.

⁸ Sealsamas, lk. 210.

⁹ История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 - 1945, т. 1, Москва 1960, lk. 107. (=История Великой Отечественной войны)

¹⁰ L. Stern, Der Freiheitskampf des Spanischen Volkes 1936-1939, Berlin 1956, lk. 19.

tust Prantsusmaalt¹¹ ja 8. augustil 1936. a. Prantsuse valitsus keelas relvade ja muude sõjamaterjalide veo Hispaaniasse.¹² Mõni päev hiljem ruttas seda tegema ka Inglismaa.

Portugal aga oli valmis juba mässu esimestel päevadel tunnustama Franco poolt moodustatud mässajate valitsust ja katkestama sidemed vabariikliku Hispaaniaga. Ainult Inglismaa pealekäimisel lükkas Salazar selle otsuse edasi.¹³ 1937.a. jaanuaris kehtestas USA embargo relvade ja sõjavarustuse ekspordile Hispaaniasse USA-st sõja ajal.¹⁴

1936. a. 1. augustil tegi Prantsusmaa Euroopa riikidele ettepaneku asuda "mittevaheselegamise positsioonidele" Hispaania kodusõja suhtes.¹⁵ "Mittevaheselegamine" pidi väljenduma kõigi maade ranges keelus vedada relvi või sõjamaterjale Hispaaniasse. Seda ettepanekut toetasid teised imperiaalistlikud riigid ja alates 24. augustist hakati seda poliitikat ellu viima.¹⁶ "Mittevaheselegamise" poliitika elluviimiseks loodi 1936. a. septembris Londonis spetsiaalne nn. "Hispaania asjadesse mittevaheselegamise komitee."¹⁷ Selle komitee loomine andis Rahvasteliidule ajendi keelduda Hispaania valitsuse kaebuse arutamisest Saksa-Itaalia agressiooni suhtes. Rahvasteliidu Nõukogu konstateeris, et Hispaania sõja küsimustega tegeleb "mittevaheselegamise" komitee Londonis ja adresseeris Hispaania valitsuse kaebuse sinna.¹⁸

¹¹ Д. Ибаррури, Национально-революционная война испанского народа (1936 - 1939). - "Вопросы истории" № 11, 1963, lk. 37.

¹² Д.П. Прицкер, op. cit., lk. 106.

¹³ Sealsamas, lk. 119.

¹⁴ X. Гарсия, op. cit., lk. 124.

¹⁵ И.М. Майский, Испанские тетради, Москва 1962, lk.24.

¹⁶ Д.П. Прицкер, op. cit., lk. 111.

¹⁷ "Mittevaheselegamisega" ühinesid 27 Euroopa riiki. Mitte-Euroopa riigid komiteesse ei kuulunud, välja jäi ka Šveits (vt. И.М. Майский, op. cit., lk. 24-25).

¹⁸ Д.П. Прицкер, op. cit., lk. 118-119.

Rahvasteliit jätkas oma häbiväärset teed fašistlike agressioonide mahitamisel. "Mittevahelesegamise" komitee sai aga kattevarjuks, mille all imperialistlikud riigid organiseerisid kõige laialdasemat vahelesegamist Hispaania asjadesse mässajate poolal.

Nõukogude Liit oli ainuke maa, kes kindlalt astus välja hispaania rahva kaitseks. NSV Liit teatas 23. augustil "mittevahelesegamise" komiteesse astumisest tingimisel, et sellega ühinevad Saksamaa, Itaalia ja Portugal.¹⁹ NSV Liidu ühinemine "komiteega" oli tingitud asjaolust: esiteks oli selleks soov konflikti iga hinna eest lokaliseerida ja mitte lasta tal puhkeda suureks sõjaks suurriikide osavõtul, teiseks, Nõukogude valitsus mõistis, et mässajad hukkuksid, kui nad ei saa toetust Saksa-Itaalia blokilt.²⁰ Et seda aga tege-likult kontrollida, selleks ühineski Nõukogude Liit "mittevahelesegamise" komiteega.

Pärast seda kui oli selgunud, et "mittevahelesegamine" on vaid kattevari, jätkas Nõukogude Liit siiski osavõttu selle komitee tööst selleks, et jälgida iga intriigi, mis oli suunatud hispaania rahva vastu ja et teha need teatavaks kogu maailmale. NSV Liidu osavõtt oli oluline veel selleks, et nurja ajada imperialistlike riikide sepitsusi komitees, kuna seal valitses ühehäälsuse printsiip.

Olukorda arvesse võttes tegi NSVL valitsus 7. okt. 1936.a. ametliku avalduse, milles öeldi: "Nõukogude valitsus ei või leppida mingil juhul mittevahelesegamise lepingu muutmisega kattevarjuks, mis varjaks mõningate lepingust osavõtjate sõjalist abi mässajatele, mis on suunatud seadusliku Hispaania valitsuse vastu."²¹ Edasi lisati avalduses, et kui selline olukord edasi kestab, loeb NSV Liit ennast vabaks kohustus- test, mis tulenevad sellest lepingust. Kuid vaatamata Nõuko- gude Liidu tõsisele hoiatusele, olukord ei muutunud. Mässa-

¹⁹ И.М. Майский, op. cit., lk. 24.

²⁰ Vt. sealsamas, lk. 26.

²¹ Д.П. Прицкер, op. cit., lk. 125.

jate varustamine ei katkenud, vaid jätkus veelgi suurema hooga. 16. okt. 1936. a. saatis NLKP Keskkomitee telegrammi Hispaania KP Keskkomitee sekretärile, kus öeldi: "Nõukogude Liidu töötajad täidavad ainult oma kohust, osutades jõukohast abi Hispaania revolutsioonilistele jõududele. Nad annavad endale aru sellest, et Hispaania vabastamine fašistlike reaktsionääride ikke alt ei ole ainult hispaanlaste eraasi, vaid kogu eesrindliku ja progressiivse inimkonna asi."²² 23. oktoobril 1936. a. tegi Nõukogude Liit ametliku avalduse, et "mittevaheselegamine" kujutab endast vaid fiktsiooni, mille katte all abistati mässajaid, ja tegi ettepaneku anda Hispaania valitsusele õigus ja võimalus osta relvi väljaspoolt. Samas lisati ka, et Nõukogude valitsus ei loe end mittevaheselegamise lepinguga enam seotud olevaks kui teised sellest lepingust osavõtvad riigid.²³ 29. juulil 1936. a. pöördus D. Ibarruri demokraatlike maade poole Hispaania Kommunistliku Partei nimel ning kutsus neid üles toetama ja igati abistama Hispaania vabariiki.²⁴

Nõukogude rahvad osutasid Hispaania patriootidele suurt moraalset ja materiaalselt abi. Nõukogude Liidus korraldati mittinguid võitleva Hispaania vabariigi toetamiseks. 3. aug. 1936. a. toimus Punasel väljakul mitting, kus Nõukogude Liidu töötajad avaldasid oma solidaarsust hispaania rahvaga ja kutsusid üles osutama materiaalselt abi Hispaania võitlejatele. Juba enne seda käisid paljudes tehastes korjandused Hispaania heaks. Kuue päeva jooksul tõid tööliste seas läbiviidud korjandused kokku 12 145 000 rubla. See summa (36 435 000 franki) kanti üle Hispaania peaministri nimele Hispaania valitsuse käsutusse.²⁵ 1936. a. oktoobrikuu lõpuks

²² И.М. Майский, оп. cit., lk. 42.

²³ Sealsamas, lk. 42-43.

²⁴ Д. Ибаррури, Единственный путь, Москва 1962, lk. 273; "Коммунистический Интернационал", 1936, № 14, lk. 56 - 57.

²⁵ М. Koltsov, Hispaania päevik, Tallinn 1961, lk. 14-15.

oli Nõukogude Liidus kogutud rohkem kui 47 miljonit rubla, mille hulka ei ole arvestatud 12 milj. rubla, mis koguti augustis.²⁶ Kogutud raha eest saadeti Hispaaniasse toiduaineid, arstimeid ja teisi kaupu. Hiljem lisandusid neile ka sõjamaterjalid. Nõukogude Liidu abi aitas olulisel määral kaasa Hispaania vabariigi kaitse organiseerimisele. Nõukogude valitsus lubas Hispaania vabariigi valitsusel osta Nõukogude Liidust relvi ja andis talle laenu 85 miljoni dollari ulatuses, samuti anti luba vabatahtlike²⁷ sõiduks Hispaaniasse.²⁸

Nõukogude Liidu julge väljaastumine innustas teiste maade antifaašiste väljaastumistele hispaania mässajate vastu. Ei leidunud peaaegu ühtegi maad, kus ei oleks otseselt või kaudselt toetatud Hispaania vabariiki.

Maailma paljudes kohtades toimusid töötajate väljaastumised Hispaania vabariigi kaitseks. Nii toimus 19. aug. 1936. a. Pariisis suur 400 000 osavõtjaga mitting, 5. oktoobril aga kuulutasid 300 000 Pariisi töelist välja streigi, nõudes blokaadi lõpetamist Hispaania vabariigi suhtes.²⁹ Paljudel juhtudel antifaašistid ei leppinud moraalse ja materiaalse abistamisega, vaid suundusid ise Hispaaniasse vabatahtlikult võitlema vabaduse ja demokraatia eest.

Hispaania vabariigi abistamise koordineerimiseks loodi Pariisis 1936. a. augustis rahvusvaheline komitee.³⁰ Tema osakonnad loodi paljudes maailma maades. Materiaalse abi näol laekus Hispaania vabariigile 17-nelt maalt kahe aasta jooksul 800 miljonit franki³¹.

²⁶ История Великой Отечественной войны, т. 1, lk. 111.

²⁷ Üldse oli Hispaanias 557 nõukogude vabatahtlikku (vt. История Великой Отечественной войны, т. 1, lk. 113.)

²⁸ М.Г. Мещеряков, Рабочее движение в Испании в 1918-1939 годах, Москва 1968, lk. 36.

²⁹ И.М. Майский, Борьба за Мадрид. - "Из истории освободительной борьбы испанского народа", Москва 1959, lk. 138.

³⁰ X. Гарсия, op. cit., lk. 129.

³¹ Sealsamas, lk. 130.

Eriti sügavalt mõistsid oma internatsionaalset kohustust võitluses fašismiga kõigi maade kommunistlikud parteid. Äärmiselt tähtsat osa progressiivsete jõudude koondamisel võitluseks Hispaania vabariigi eest etendas Kominterni häälekandja "Kommunistlik Internatsionaal", kes märkis: "Hitleria-
sed aitasid hispaania fašistidel valla päästa kodusõja tulekahju Hispaanias selleks, et luua saksa fašismile soodsad tingimused imperialistliku sõja vallapäästmiseks maailma uue ümberjagamise eest. Seetõttu Hispaania kaotus - see on lõök hitlerlaste sõjaõhutusplaanidele."³²

1936. a. septembris toimus Kominterni Täitevkomitee Presiidiumi istung, kus arutati olukorda Hispaanias ja võeti vastu rida otsuseid võitluseks fašismiga ning toetuse andmise kohta hispaania rahvale.³³ 28. detsembril 1936. a. võeti Kominterni Täitevkomitee Presiidiumi istungil vastu otsus, milles öeldi: "Kominterni Täitevkomitee Presiidium tervitab ja toetab igakülgselt rahvusvahelise proletariaadi ja kõigi maade demokraatlike jõudude solidaarsuskampaaniat hispaania rahvaga ja kutsub üles kasutama veelgi rohkem võimalusi selles osas, veelgi suuremale kampaaniale vennaliku hispaania rahva toetuseks."³⁴

Kommunistlikud parteid võtsid Kominterni poolt ülesseatud ülesanded endale tegevusjuhiseks. 1937. a. aprillis toimus Pariisis 17 maa kommunistlike parteide rahvusvaheline konverents. Konverents nõudis viivitamatut kaubanduslike suhete sõlmimist Hispaaniaga, Saksa-Itaalia vägede evakueerimist ja materiaalse abi osutamist hispaania rahvale.³⁵ Tuleb märkida, et Komintern organiseeris ka Nõukogude Liidus elavate välismaa emigrantide-kommunistide saatmist Hispaaniasse, nende endi soovile vastu tulles. Kõrvuti nendega siirdusid Hispaaniasse võitlema paljude kapitalistlike riikide anti-

³² "Коммунистический Интернационал" 1936, № 13, lk. 3.

³³ Sealsamas, 1936, nr. 15, lk. 116.

³⁴ Sealsamas, 1937, nr. 1, lk. 61-62.

³⁵ X. Гарсия, op. cit., lk. 131.

fašistid, vaatamata sellele, et paljudes "mittevahelasegami-sega" ühinenud riikides keelati seadusega Hispaania kodusõ-jast osavõtmine.

Esimesed vabatahtlikud saabusid Hispaaniasse 1936. a. augustis.³⁶ Neist vabatahtlikest hakati looma esimesi inter-natsionaalseid brigaade - paljudest rahvustest antifašis-tide võitlusväeosi. Ühtekokku saabusid Albacetesesse - in-ternatsionaalsete brigaadide organiseerimise keskusesse - 54 maa esindajad. Nad olid erineva sotsiaalse päritolu ja parteilisusega, erinevate poliitiliste vaadetega, kuid kõi-ki ühendas üks ühine joon - antifašism.

Hispaanias tekkis rahvusvaheline antifašistlik rinne internatsionaalsete brigaadide näol, milles juhtivat osa etendasid kommunistid. Interbrigaadide lahinguline koosseis ulatus 20 000 - 25 000 inimeseni. Neis võitles 3354 itaal-last, ligi 3000 ameeriklast, 1300 kanadalast, 2000 inglasi, 3000 sakslasi, üle 2000 austerlase ning üle 500 vabadusvõit-leja Ladina-Ameerika maadest.³⁷ Palju antifašiste saabus ka Baltikumist, sealhulgas ka ligi 100 eesti töörahva paremat poega.³⁸

Internatsionaalsete brigaadide loomisest³⁹ võtsid Ko-minterni ülesandel osa sellised töölisliikumise tuntud tege-lased nagu L. Longo, G. de Vittorio⁴⁰ jt. Internatsionaalse-

³⁶ X. Гарсия, op. cit. lk. 131.

³⁷ X. Гарсия, Интернациональные бригады в Испании (1936-1938 гг.): "Вопросы Истории", № 7, 1956, lk. 38

³⁸ Arv on antud vastavalt autori esialgseile andmeile. Tuleb aga arvata, et Eesti rahvusest vabadusvõitlejate üld-arv vabariikliku Hispaania poolel ulatus ligi 200-ni, sest Hispaania vabariigi eest asusid võitlema ka paljud poliiti-lised emigrandid ja väliseestlased.

³⁹ Üldse loodi Hispaanias järgmised internatsionaalsed brigaadid: XI, XII, XIII, XIV, XV ja 129, peale nende veel 89. segabrigaad. Ühe brigaadi koosseisus oli keskmiselt 1500 meest. (Vt. Zur Geschichte der Deutschen antifaschistischen Widerstandsbewegung 1933-1945, Berlin 1957, lk. 157).

⁴⁰ Д.П. Прицкер, op. cit. lk. 188.

te brigaadide loomine ja nende võitlus⁴¹ Hispaanias oli ja on üheks paremaks näiteks proletaarsest internatsionalismist. Paljude teiste antifašistide kõrval, kes langesid Hispaania vabariigi eest (langes kuni 3000 prantslast, ligi 600 itaallast, ligikaudu 1800 ameeriklast, ligi 500 inglasi, 200 rootslast⁴²), ohverdas oma elu fašismi vastu võideldes ka rida Eesti tööliisklassi paremaid poegi. Nende seas olid Richard Busch, Boris Konstantjuk, Leopold Einberg, August Päärson, Konstantin Allas ja paljud teised.

* *

*

30-ndate aastate teist poolt Eestis iseloomustas pidev fašiseerumise protsess, seetõttu ei ole imestada, et eesti kodanlus õnnistas igati 1936. a. Hispaanias alanud fašistlikku mässu. Nii kirjutas Isamaaliidu häälekandja "Uus Eesti" võimuloleva fašistliku kliki seisukohta kajastades juba kolmandal päeval pärast mässu algust Hispaanias: "Kodanlikud kihid, kes seal ammu olid meeleheitele viidud, on haaranud relvade järele, et katsuda jõuga vabaneda sotsialistide ja kommunistide vägivallast, kes oma pöörase valitsemisega on muutnud Hispaania korralageduse tallermaaks. ... kas jääb seal edasi kestma senine korralagedus ja rohkenevad tapmised ning põletamised veel enamgi, kui rahvafrondi äärmuslikud ollused, kommunistid ja sündikalistid, hakkavad kätte maksma mässu tõstnud ringkondadele, - või pääsevad mässulised võidule ja Hispaanias pannakse uuesti k o r d m a k s m a .

Hispaania on elavaks eeskujuks, kuhu võib üks riik välja jõuda, kui ta ei suuda õigel ajal pidurdada korralagedust ja laseb võimu minna uulitsa kätte".⁴³

⁴¹ Internatsionaalsete brigaadide võistlustes Hispaanias kestis 1938. a. oktoobrini. Siis otsustas Hispaania Vabariigi valitsus vastavalt "mittevahelasegamise" komitee otsusele 5. juulist 1938. a. evakueerida kõik välismaised vabatahtlikud, tingimusel, et seda nõuet täidab ka Franco pool. (Vt. Всемирная История, т. IX, Москва 1962, lk. 342).

⁴² X. Гарсия, Интернациональные бригады в Испании, lk. 46.

⁴³ "Uus Eesti" 21. juuli 1936, nr. 194.

"Uus Eesti" poolt avaldatud seisukohti ei saa kahtpidi mõista. "Korra" all on ilmselt mõeldud fašistlikku diktatuuri. Kõige eelpoolnimetatute kinnituseks kommenteeritakse "kindla korra" vajadust põhjalikumalt. Selleks võrreldakse Hispaaniat Itaaliaga. Itaalias olevat olnud pärast I maailmasõda "partei poliitiline sisevõitlus" ja kui "Itaalia oli sellest hukka minemas, tõusis seal lihtsa rahva keskel tugev mees, kes võttis valitsusohjad oma kätte ja on nüüd Itaalias kümnekonna aastaga teinud päris imet. Itaalia ... võis Rahvasteliidu ja terve maailma vastu välja astuda ja oma asumaade vallutamise plaanid Aafrikas hiilgavalt täide viia ..."⁴⁴

Seega on siis fašismi võimulepääsu ja levikut nimetatud "imeks". See ei ole sugugi üllatav, sest hakkas ju ka Eesti alates 1934. a. astuma seda "imelist" teed mööda. Artikli lõpus mainitaksegi selle tee sobivust ka Eesti oludes: "Eks näita seda meie Eesti omad kogemusedki. Nüüd, kus meil on paar aastat valitsenud kodurahu ja kindel juhtimine, on ka Eesti rahva elu hoopis paremaks muutunud ja meie näeme nii oma majanduse kui ka kultuuri ja muudel aladel suurt tõusu."⁴⁵

"Uus Eesti" ja mõningate teiste ajalehtede varjamatult vaenulik toon Hispaania Vabariigi vastu jätkus ka edaspidi. Pidevalt avaldas "Uus Eesti" artikleid ja pilte "kommunistide hirmutegudest" Hispaanias,⁴⁶ samal ajal toodi aga suurte pealkirjade all ära Franco poole vähimigi edusamm. Võib julgelt öelda, et kodanliku Eesti ajalehtedes avaldati peaaegu iga päev informatsiooni Hispaania sõjatandril. Lääne pressisagentuuride - nende allikmaterjale kasutaski kodanliku Eesti ajakirjandus, - sümpaatia kaldus aga järjest varjamatumalt mässajate kasuks. Selleks aga, et kallutada eesti rahva sümpaatiat mässajate poolele, avaldati ajalehtedes ri-

⁴⁴ "Uus Eesti" 21. juuli 1936, nr. 194.

⁴⁵ Sealsamas.

⁴⁶ "Uus Eesti" 6. august 1936, nr. 210; 14. august 1936, nr. 218; 19. august 1936, nr. 223 jne.

da "pealtnägijate" jutustusi ja arvamusi Hispaania kodusõja kohta, millele tendents kaldus mässajate kasuks, kuigi sageli küll osavalt maskeeritud kujul.⁴⁷

Kodanlik Eesti ühines täie endastmõistetavusega suurte Lääne-Euroopa riikide poolt loodud nn. "Hispaania asjadesse mittevaheselemise komiteega". 11. augustil tehti Prantsuse valitsuse poolt Eestile ettepanek ühineda deklaratsiooniga, mis nägi ette mittevaheselemist Hispaania kodusõtta.⁴⁸

Seoses selle deklaratsiooniga pandi 10. septembril 1936. a. maksma keeld igasuguste relvade, laskemoona, sõjamaterjalide, lennukite ja sõjalaevade väljaveo või reekspordi suhtes Hispaaniasse.⁴⁹ 20. veebruaril 1937. a. anti riigivabanduse dekreedina välja Hispaania kodusõjast osavõtmise keelu seadus, milles märgiti, et on keelatud "... Eestist vabatahtlike värbamine Hispaania kodusõjast osavõtmiseks ning selleks igasugune kihutustöö tegemine."⁵⁰ Karistusena üldtähendatud "kuritegude" eest nähti ette 3-aastane vanglakaristus.

Parempoolne ajakirjandus ei suutnud siiski eksitusse viia Eesti töörahvast Hispaania kodusõjale hinnangu andmisel. Rahva suure enamuse poolehoid kuulus hispaania rahvale, kes võitles fašismi vastu. Eesti antifašistid, eesotsas Eestimaa Kommunistliku Parteiga asusid koos teiste maade progressiivselt mõtleivate inimestega organiseerima toetust Hispaania Vabariigile. 1936. a. lõpul ilmus illegaalses "Kommunistis" ja ka eraldi lendlekena Eestimaa Kommunistliku Partei avalik kiri Eesti Sotsialistlikule Tööliste Partei-le, "Rahva Sõna" toimetusele, kõikidele ametiühingutele, kõikidele töölisorganisatsioonidele, kõikidele demokraatia ja

⁴⁷ Vt. Eestlase tähelepanekuid Hispaania kodusõjast ("Uus Eesti" 20. august 1936, nr. 224; vt. ka "Uus Eesti" 9. detsember 1937, nr. 335 jm. (Alates sellest lehest avaldab "Uus Eesti" end. Vene keiserliku kaardiväe kapteni Boris Roshanovitshi mälestusi.)

⁴⁸ "Uus Eesti" 12. august 1936, nr. 216.

⁴⁹ "Riigi Teataja" 8. september 1936, nr. 72, lk. 1538.

⁵⁰ Sealsamas, 26. veebruar 1937, nr. 17, lk. 289-290.

vabaduse pooldajaile.⁵¹ Kirjas kutsuti üles koguma rahalist ja muud materiaalist abi Hispaania vabadusvõitlejaile ning nende lastele. Tehti ettepanek organiseerida poliitilist selgitustööd Hispaania vabariigi toetuseks.

Kodanliku Eesti töörahva avangardil seisis ees suur töö selle ülesande elluviimiseks. Et seda mõista, vaatleme lähemalt olukorda Eesti töölislääikumises ajal, mil algas Hispaania rahvuslik-vabastuslik sõda sisemaise kontrrevolutsiooni ja välisinterventsiooni vastu.

Fašistliku diktatuuri aastail EKP tugevdas oma võitlust tööliklassi ühisrinde eest. EKP 1934. a. augustikonverents nõudis EKP Keskkomiteelt energilisemat tegevust tööliklassi ühisrinde loomisel võitluseks fašistliku diktatuuri vastu. Varsti pärast konverentsi tegi EKP Eesti Sotsialistliku-Tööliste Partei (edaspidi ESTP) Keskkomiteele ettepaneku ühisrinde loomiseks ja hakkas looma kontakti Marksistliku Töörahva Ühenduse (edaspidi MTÜ)⁵² rühmaga. Parempoolsetest sotsidest koosnev ESTP juhtkond keeldus uuesti ettepanekut vastu võtmast.

1935. aasta juulis toimusid Soomes EKP ja MTÜ esindajate läbirääkimised, mille tulemusena sõlmiti esmakordselt konkreetne kokkulepe ühisrinde suhtes.⁵³

Otsustati hakata organiseerima ühist võitlust tööliklassi majanduslike nõudmiste ja rahva demokraatlike vabaduste eest. Ühisrinde-kokkuleppe sõlmimine oli EKP suur võit

⁵¹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 299.

⁵² Pärast vapside põhiseaduse eelnõu võitu oli EKP teinud EST Parteile ettepaneku luua ühisrinne võitluseks fašismi vastu. Kui ESTP liidrid olid sellest loobunud, suurenes pahempoolne opositsioon EST Parteis niivõrd, et ESTP Keskkomitee heitis opositsiooni juhid parteist välja. 8. juunil 1934. a. moodustasid mõned pahempoolsed sotsialistid - Riigikogu liikmed - uue riigikogurühma - Marksistliku Töörahva Ühenduse (MTÜ). MTÜ ümber koondus rohkesti pahempoolseid sotsialiste ja parteituid töölisi.

⁵³ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 271.

võitluses töölisklassi ühtsuse eest ning see kindlustas EKP positsioone töölisliikumise juhtimisel. Ühisrinde edasisele väljakujundamisele Eestis avaldas suurt mõju Kommunistliku Internatsionaali VII kongress, mis toimus 1935. a. juulis-augustis ja mille tööst võttis osa ka EKP delegatsioon. Kongressil kõneldi vajadusest võidelda veelgi intensiivsemalt töölisklassi ühisrinde eest järjest rohkem pealetungiva fašismi vastu. Kominterni VII kongressi otsused andsid kommunistlikele parteidele uue suuna: ühendada kõik demokraatlikud fašismivastased jõud.

Kominterni kongressi otsuseid arutati EKP Keskkomitee pleenumil 1935. aasta oktoobris.⁵⁴ Pleenum tegi kokkuvõtteid senisest võitlusest töölisklassi tegevusühtsuse eest ja määras kindlaks abinõud ühisrinde edasiseks laiendamiseks ja tugevdamiseks. Pleenumil arutati ka fašismivastase rahvarinde loomise küsimust. Fašismivastase rahvarinde tuumikuks pidi saama EKP ja pahempoolsete sotsialistide organisatsioonid (MTÜ), kes olid moodustanud omavahel ühisrinde.⁵⁵

Seega 1936. a. alguseks oli töölisklassi ühisrindel olemas organisatsiooniline alus EKP ja MTÜ omavahelise kokkuleppe näol. Eestimaa Kommunistlikul Parteil seisis aga veel ees suur töö töölisklassi ühisrinde loomisel, samuti ka fašismivastase rahvarinde kujundamisel. Ei saa jätta märkimata, et tol momendil elas EKP üle ka tõsiseid organisatsioonilisi raskusi, sest rida parteitöötajaid oli areteeritud. 1936. a. algul oli Tallinnas välja kujunenud selline olukord, kus parteitööd jätkasid ainult üksikud kommunistid (Johannes Ellmann, Ernst Vinter jt.), organisatsiooniline side nende vahel aga katkes.⁵⁶ 1936. a. kesksaiku hakkas partei organisatsiooniline tegevus paranema, seoses sellega, et vanglast vabanes rida kommuniste (Dmitri Kuzmin, Vassili Riis, Alek-

⁵⁴ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 278.

⁵⁵ Sealsamas, lk. 279.

⁵⁶ Sealsamas, lk. 282.

sander Kuul). Tugevnes Tallinna parteiorganisatsioon, loogi uusi tugipunkte ja sidemeid poliitilise selgitustöö tegemiseks. Tekkis võrdlemisi tihe side pahempoolsete sotsialistidega, kes aitasid kommuniste poliitilises selgitustöös. Alates 1937. a. algusest peeti ühendust Tartuga, Narvaga, Sindiga jt. linnade ja asulatega.⁵⁷ Kommunistlikku Parteisse kuuluvate isikute arv ei olnud tol ajal suur, kuid aktiiv, mille parteilased suutsid koondada enda ümber oli küllaltki arvukas. Selline oli siis olukord Eestimaa Kommunistlikus Parteis Hispaania kodusõja algperioodil. Vaatamata kõigile raskustele asus EKP kõrvuti teiste maade kommunistlike parteidega ja kogu progressiivse inimkonnaga organiseerima nii materiaalselt abi kui ka vabatahtlike saatmist Hispaania vabariigile tema võitluses fašismi vastu.

Tallinna kommunistid ja töölisaktiiv kohtusid tol ajal sageli D. Kuzmini juures, kes elas Viljandi tänav 14. Seal vesteldi õhtuti rahvusvahelisest olukorrast, rahva meeleoludest jne.⁵⁸ Kuna mõned kommunistid töötasid tol ajal Tallinna Ametiühingute Tarvitajate Ühisuse poodides, siis ka seal ja nende tagatubades vesteldi teravamatest poliitilistest sündmustest.⁵⁹ Kuigi kaitsepolitsei pidas neid poode teravalt silmas, sest oli teada, et seal töötavad kommunistid, oli paljude tavaliste poekülastajate seas sidepidajaid üksikute kommunistide vahel, samuti sidepidajaid teistest keskustest. Sageli käisid poodides Dimitri Kuzmin, Ralf Pikka jt.⁶⁰

Pärast seda kui EKP Keskkomitee Orgbüroo⁶¹ oli 1936. a. lõpul avaldanud avaliku kirja seoses Hispaania kodusõjaga, astus EKP Keskkomitee Orgbüroo kontakti Rootsi ja Taani Kom-

⁵⁷ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 284.

⁵⁸ D. Kuzmini ja R. Ehrlichi suulised mälestused. (Vestluse teel kogutud materjalide puhul järgnevalt märge: suulised mälestused, vastavate isikute kirja pandud mälestuste kasutamise puhul märge: mälestused.)

⁵⁹ Johannes Ellmanni ja Ernst Vinteri suulised mälestused.

⁶⁰ E. Vinteri suulised mälestused.

⁶¹ Vastavalt EKP Keskkomitee 1935. a. oktoobripleenumi otsusele moodustati Orgbüroo, kellel lasus kogu parteitöö

munistlike Parteidega, et organiseerida vabatahtlike saatmist Hispaaniasse ka Eestist. Pärast Orgbüroo organiseerimistööd Skandinaaviamaades (minek Hispaaniasse läbi fašistliku Kesk-Euroopa ei oleks tulnud kõne alla) teatas vastav kuller D. Kuzminile konspiratiivkorterite aadressid Rootsis ja märgusõna, milleks oli "Viola".⁶² Nüüd, 1937. a. kevadel, sai EKP Tallinna organisatsioon hakata korraldama võitlejate organiseeritud saatmist Hispaaniasse.

Konspiratiivkorterite aadresse välismaal teadsid vaid vähesed (Dimitri Kuzmin, Johannes Ellmann), kes olid ka antud ürituse peamised organisaatorid. Samuti teatati D. Kuzmini poolt vastavad aadressid ka ühisrindes olevate pahempoolsete sotsialistide esindajale Nigol Andresenile, kes sai nüüd samuti hakata organiseerima pidevat vabatahtlike saatmist.⁶³

Poliitvangide seas, kes Hispaania kodusõja algul olid vanglas, arutati samuti Hispaania probleeme. Poliitvangid mõistsid hukka kodanliku Eesti ajalehtede Hispaania vabariigile vaenuliku tooni, osa poliitvange hakkas õppima hispaania keelt ja teatas, et pärast vabanemist nad suunduvad võitlema Franco vastu. Nii tegi ka poliitvang Johannes Siltenberg, kes vabanes 27. nov. 1936. a. Pärast vabanemist viibis ta teatava aja Hiiumaal, kust ta tuli 1937. a. kevadel Tallinna. Siin kohtusid sageli endised poliitvangid ja aktiivsed töölisliikumise tegelased Ralf Pikka, Evald Saueauk, Richard Ehrlich ja Johannes Siltenberg, plaanitsedes sõitu Hispaaniasse.⁶⁴ Et olla ettevalmistatud võitluseks Hispaanias tegi R. Pikka, kes töötas Lasnamäe paemurrus, seal läbi pürotehniku kursused, E. Saueauk käis aga sõjaväe püssidest laskmist harjutamas. Sõjanõu peeti sageli Pirital

juhtimine ja tema poliitika küsimuste otsustamine Keskkomitee pleenumite vaheajal. Orgbüroo liikmete enamik asus Taa-nis (hiljem Rootsis). (Vt. Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloo, II osa, lk. 281.)

⁶² D. Kuzmini suulised mälestused.

⁶³ N. Andreseni suulised mälestused.

⁶⁴ Joh. Siltenbergi suulised mälestused.

ja Viljandi tn. 14 O. Abori toas, kus elas D. Kuzmin.

1937. a. kevadeks oli juba loodud side Skandinaavia kommunistidega ja varustatutena D. Kuzmini poolt aadresside ja märgusõnaga lahkusid 22. mail 1937. a. Tallinna sadamast aurikuga "Kalevipoeg" R. Ehrlich, R. Pikka ja E. Saueauk. Sõidusihi maskeerimiseks võeti välispassid Rootsi.⁶⁵ Joh. Sillenberg otsustati jätta maha tema vanuse tõttu. Alles pärast tema tungivaid palveid võimaldati tal sõita Hispaaniasse. Endine poliitvang, kommunist Joh. Ellmann värbas tööliisnoore L. Einbergi, kes avaldas soovi sõita Hispaaniasse ja keda J. Ellmann tundis juba varasemast ajast, mil töötas temaga koos kraavitöödel.⁶⁶

1938. a. kevadel, kui Hispaanias toimusid suured lahingud, sõitsid sinna võitlema Eesti töörahva esindajad Joh. Sillenberg, Leopold Einberg ja Nikolai Duplevski.⁶⁷ Nimetatud seltsimehed sõitsid 9. aprillil 1938. a. laevaga Stockholm. Seal kohtusid nad Pärnust saabunud Johann Neioga, kes oli saanud Rootsi konspiratiivkorteris aadressi Pärnu antifasistide käest ja kes oli sõitnud Rootsi üle Soome.⁶⁸ Kõige selle juures tuleb märkida head organiseerimist, kuna antud näite puhul oli tegemist 3 erinevast kohast (Duplevski - Tartust, Neio - Pärnust, Sillenberg ja Einberg - Tallinnast) sõitjatega, kes sellele vaatamata ilma sekeldusteta Stockholmis kokku said. 1938. a. kevadel varustati Dimitri Kuzmini, Karl Tominga, Paul Baumani ja Johannes Ellmanni poolt aadressidega Erik Ellmann, Osvald Maaslieb, Endel Prooses, Kolk, Johannes Saar jt. 1938. a. aprillis asuski teeles Hispaaniasse uus grupp seltsimehi, kelle seas oli ka Endel Prooses. Rootsi sõitsind nad kui ekskursandid.⁶⁹

⁶⁵ R. Ehrlichi mälestused.

⁶⁶ J. Ellmanni suulised mälestused.

⁶⁷ J. Sillenbergi suulised mälestused.

⁶⁸ J. Neio mälestused.

⁶⁹ Erik Ellmanni mälestused.

Pärast seda, kui Tallinna kommunistid olid 8. mail, 1938. a. korraldanud Töölisvõimlas piduliku koosoleku 7. mail vabanenud poliitvangide-kommunistide⁷⁰ auks, saatis politsei Tallinnast Viljandisse sundasumisele D. Kuzmini, kes oli üks vabatahtlike saatmise organisaatoreid. Aktsiooni juhtimise võttis nüüd enda peale vabanenud kommunistidest moodustatud Illegaalne Büroo.⁷¹ Kuigi suurem töö vabatahtlike saatmise näol oli tehtud juba varem, jätkus vabatahtlike saatmine Hispaaniasse ka edaspidi.⁷²

1938. a. mais vabanesid poliitvangid Richard Busch, Robert Reinstein ja Alfred Valdsak. Varsti pärast vabanemist ütles Busch Valdsakile: "Lähen ja aitan Franco puruks lüüa. Küllap varsti tulen tagasi, siis murrame ka eesti kodanluse kaela."⁷³

Busch asus elama Rakverre ja suvel, pärast Tallinnas käimist rääkis ta kavatsusest siirduda Hispaaniasse ka oma tuttavale Friedrich Sipriale. Nad võtsid politseist tunnistused, et neil ei ole takistusi ekskursiooniga Rootsi sõiduks ja 18. juulil 1938. a. asusid nad Tallinnas laevale "Estonia", mis viis nad Stokholmi. Rootsis võttis neid vastu ja saatis Rootsi seltsimeeste juurde P. Bauman.⁷⁴ Juunis aga olid teele asunud mõned seltsimehed Tartust, nende hulgas ka mais vanglast vabanenud Karl Leesik.⁷⁵ 15. juulil

⁷⁰ Poliitvangid vabanesid 7. mail 1938. a. üldise amnestiaseaduse alusel, mis anti välja vapside vabastamiseks. Kuna paljud kommunistid olid vangi mõistetud sama § alusel, vabanes ka rida kommuniste, nagu J. Lauristin, H. Allik, P. Pedrae jt.

⁷¹ Illegaalne Büroo (Ilbüroo) moodustati 1938. a. suvel. Sinna kuulusid J. Lauristin, P. Pedrae, H. Allik, P. Keerdo ja H. Arbon.

⁷² H. Allik, Mälestusi 1940. aasta 21. juuni ettevalmistamisest. "Saabus päev", Tallinn 1960, lk. 56.

⁷³ A. Valdsak, See, mis kandub põlvest põlve... "Saabus päev", lk. 190.

⁷⁴ ENSV ORKA, f. 852, nim. 1, sü. 1378, lk. 8-12.

⁷⁵ A. Lõhmus, Umbkäigust rajasime tee avarustele. "Saabus päev", Tallinn 1960, lk. 207.

1938. a. lahkusid laevaga Tallinnast E. Ellmann ja O. Maaslieb, et sõita Rootsi ja sealt edasi Hispaaniasse. Nad registreerisid end Turismibüroos osavõtuks ekskursioonist Stokholmi, kuhu jõudsid 17. juulil. 10. augustil astusid nad illegaalselt Hispaania pinnale.⁷⁶

Arvestades seda, et osavõtt Hispaania kodusõjast oli seadusega keelatud ja teekond sinna väga pikk ja raske, pidi EKP saatma Hispaaniasse ainult äraproovitud inimesi. EKP ei võidelnud kvantiteedi eest, vaid võitles selle eest, et EKP võitlussaadikud oleksid täielikult ustavad proletariaadi internatsionaalsele üritusele.

Osa endisi poliitvange-kommuniste oli siirdunud pärast kodanliku Eesti vanglast vabanemist NSV Liitu ja asusid seal, kui algas fašistlik mäss Hispaanias. Nagu paljud teised NSV Liidus asuvad poliitilised emigrandid soovisid nad võidelda fašismi vastu Hispaanias. Nii esitasid Karl Hansson, Albert Must ja Georg Koska avaldused Kominterni Eesti sektsioonile. Teinud läbi vastavad mõnekuulised sõjalised õppused, asusid 120-150 meest (peamiselt Euroopa fašistlike maade poliitilised emigrandid) 1937. a. mais Odessas hispaania aurikule "Casablanca", mis viis nad võitlema Hispaania eest. Nende seas olid ka eestlased Karl Hansson, Albert Must ja Georg Koska.⁷⁷

Eestlased võitlesid Hispaanias internatsionaalsete brigaadide koosseisus. Nii võitles Erik Ellmann koos Osvald Maasliebiga XIII Internatsionaalse brigaadi Mickiewiezi nim. pataljonis, võttis osa lahingutest Ebro all.⁷⁸ Johann Neio, Endel Proosese, Roman Robergi ja Nikolai Duplevski võitlustee algasid Hispaanias XI Internatsionaalse brigaadi koosseisus, ka nemad alustasid võitlust fašistidega Ebro all. Seal eesliinil määrati Johann Neio ja Johannes Sillenberg Heinrich Roogile alluvasse sideüksusesse.⁷⁹

⁷⁶ E. Ellmanni mälestused.

⁷⁷ K. Hanssoni suulised mälestused.

⁷⁸ E. Ellmanni mälestused.

⁷⁹ J. Neio mälestused.

Karl Hansson saabus Hispaaniasse 1937. a. suvel ja oma-
des leitnandi aukraadi määrati ta kohe 129. mobiilsesse in-
ternatsionaalsesse brigaadi ühe kuulipildurite rühma koman-
döriks. Rühm võttis osa Madridi kaitsmisest, samuti operat-
sioonidest Brunete ja Terueli all. Võitluses ülesnäidatud
vapruste eest ülendati K. Hansson kapteniks.⁸⁰ Richard Ehr-
lich, Ralf Pikka ja Evald Saueauk võitlesid partisanisalgas,
mis tegutses vaenlase tagalas.⁸¹

On iseloomulik ka see, et rida eestlasi võeti vastu His-
paania Kommunistlikku Parteisse. Nii olid Johannes Sillen-
berg, Karl Hansson, Heinrich Roog jt. Hispaania Kommunist-
liku Partei liikmed.

Küllaltki tõhusat osa Hispaania vabariigi abistamisakt-
sioonides Eestis etendasid 1936.-1937. a. ja hiljem Tööraha-
va Ühisrindesse kuuluvad pahempoolsed sotsialistid. Nende
seas tuleb mainida selliseid aktiivseid tegelasi nagu N. And-
resen, Neeme Ruus, Paul Uusmann, Johannes Vebermann jt. Kuid
nende puhul tuleb silmas pidada seda, et EKP oma autoriteedi
ja kogemustega suunas ning juhtis nende tegevust. EKP oli
Ühesrinde teise poolega kokku leppinud, et ka nemad hoolit-
sevad vabatahtlike saatmise eest Hispaaniasse. N. Andresen
varustaski revolutsiooniliselt meelestatud Tartu üliõpila-
sed Johann Tamm ja Boris Konstantjuki mõningate oma tutta-
vate Rootsi sotsiaaldemokraatide aadressidega, kuna tol ajal
(1937. a. veebruaris) ei olnud veel teada sellega spetsiaal-
selt tegelevate isikute aadressid Rootsis.⁸² Nii Tamm, Kons-
tantjuk kui ka Duplevski olid Akadeemilise Sotsialistliku
Ühingu⁸³ liikmed Tartus. Kuna Tammel ja Konstantjukil toimus
sõit suures osas omal käel, pidid nad muretsema vajaliku ra-
hasumma. Tamm võttis Pärnu Pangast 250 kr. laenuks, mis sai-

⁸⁰ K. Hanssoni mälestused.

⁸¹ R. Ehrlichi mälestused.

⁸² N. Andreseni suulised mälestused.

⁸³ Ühingu asutati 1927. a., suleti 1938. a.

gi neile sõidurahaks.⁸⁴ Kuna sõit toimus organiseerimatult, s. o. omal käel, siis kestis see reis 2 kuud ja 2 päeva (15. II 1937 - 18. V 1937).⁸⁵

Pärast Hispaaniast tagasisaabumist kuulati J. Tamm üle poliitilises politseis. Ülekuulamisel teatas J. Tamm, et ta võitles valitsusvägede poolel selleks, et aidata fašismi hävitada ja võidelda rahvaste vabaduse eest.⁸⁶ Sõja ajal kirjutas ta oma tuttavatele Pärnusse, et tema üle võidakse uhke olla "... kes julgeb võidelda kogu maailma tööliskonna vabaduse ja heaolu eest, ... võidelda selle eest, et kaoksid paksu kõhuga härrad, kurnajad".⁸⁷

Ühisrinde see pool sai asuda vabatahtlike organiseeritud saatmise juurde aga alles siis, kui saadi Eestimaa Kommunistlikult Parteilt vastavad konspiratiivkorterite aadressid Rootsis. Pärast nende aadresside saamist saatsid sotsialistid-antifašistid Hispaaniasse võitlema rea vabatahtlikke. Kõrvuti revolutsiooniliselt meelestatud üliõpilastega võtsid osa Hispaania kodusõjast veel antifašistid Arnold Brenner, Johannes Klammer, Erich Sakslaid jt.

Tuleb mainida, et nii Eestimaa Kommunistlikul Parteil kui ka Ühisrinde teisel poolel oli tihe side Soome pahempoolsetega,⁸⁸ kelle abi kasutati siis, kui mõnel vabatahtlikul ei olnud võimalik sõita otse Rootsi. Nii sõitis J. Neio Helsingisse, kust teda aitas edasi pääseda Soome Eduskunna saadik Caj Sundström.⁸⁹

Eriti ühisrindes olevad pahempoolsed sotsialistid kasutasid vabatahtlike saatmiseks Hispaaniasse sageli teed, mis läks üle Soome, kuna Eesti-Soome vaheline liiklus ei vajanud suuri formaalsusi nagu ka liiklemine Soome ja Rootsi vahel.

⁸⁴ "Päevaleht" 6. juunil 1939, nr. 151.

⁸⁵ "Päevaleht" 11. juunil 1939, nr. 156.

⁸⁶ ENSV ORKA, 852, nim. 1, sü. 1489, l. 6.

⁸⁷ Sealsamas, l. 2.

⁸⁸ H. Allik, mälestusi 1940. aasta 21. juuni ettevalmistamisest. "Saabus päev", lk. 56.

⁸⁹ J. Neio mälestused.

Kõrvuti Eesti vabatahtlikega saadeti pahempoolsete sotsialistide abiga Soome ka rida Läti antifasiste, kes suundusid sõitlema Hispaaniasse. Valede reisikaartide⁹⁰ kasutamine torkas silma Soome ametivõimudele, kes sellest kohe teatasid kodanliku Eesti vastavatele organitele.⁹¹ Vastuseks sellele võeti kodanliku Eesti politsei poolt vahi alla Erich Joonas, Nigol Andresen ja Johanna Vebermann.

1937. a. suvel käis Eestis ka Hispaania vabariigi Rootsi saatkonna töötaja, kes kohtus siin EKP esindaja D. Kuzminiiga ja Ühisrindes olevate sotside esindajatega. Tema Eestisse sõidu eesmärgiks oli soov tõhustada kohalikku abi Hispaania vabariigile.⁹² Kui antud juhul oli tegemist hispaania patrioodiga, siis tuleb tähendada, et Hispaania vabariigi ametlik esindaja Eestis F. Ferres Sicars pani kohe pärast mässu algust oma ameti maha,⁹³ s. t. jooksis mässajate poole üle. Hiljem tegeles ta fäšistliku propagandaga.

Raha kogumiseks Hispaania vabariigi kasuks leidis EKP huvitava vormi. Selleks otsustati nimelt välja lasta postkaarte, mille müük oleks toimunud üle nende kaartide omahinna. Nii ka tehti. Kaartide trükkimine toimus Tallinnas "Vaba Maa" trükikojas (praegune "Punane Täht") Pikal tänaval. Goya joonistusega postkaardi trükkimisega alustati 1937. a. kevadtalvel ja neid trükiti pikemat aega. Seda tehti öösiti salaja käsipressiga (kuigi press väga kolises).⁹⁴ Iga pressivajutus andis ühe postkaardi, kuid kaarte läks vaja tuhandeid ...

Neid postkaarte levitasid EKP liikmed, endised poliitvangid ja teised antifasistid hinnaga kuni 1 kroon tükk. Kogutud summad saadeti ära teatavatel aadressidel välismaal.

⁹⁰ Sõiduks Soome anti Eesti kodanikule passi esitamisel reisikaart, mis oli omamoodi "välispassiks" ja millega võis viibida Soomes mõned päevad.

⁹¹ "Uus Eesti" 13. jaanuar 1939, nr. 12.

⁹² D. Kuzmini ja N. Andreseni suulised mälestused.

⁹³ Vt. "Uus Eesti" 15. veebr. 1939, nr. 45.

⁹⁴ Edgar Meose suulised mälestused.

Seega suutis EKP sellise raske sisepoliitilise olukorra juures väga leidlikult lahendada materiaalse abiandmise küsimuse Hispaania vabadusvõitlejatele. Nii selle kui ka vabatahtlike saatmise aktsiooniga näitas EKP oma elujõudu ja võitlusvaimu. EKP täitis oma internatsionaalse kohuse auga.

Ka ühistrindesse kuuluvad sotsialistid-antifašistid tegelesid materiaalse abi organiseerimisega Hispaania vabariigile. Nii näiteks tegelesid Hispaania vabariigi abistamisajadega O. Hirsch, Kallikorm, Nõmmik, Laadon, Plakk jt. Pahempoolsed sotsialistid tegelesid väga ulatuslikult Goya joonistusega postkaartide müümisega. Kogutud summa saadeti ära Hispaania vabariigi Riia saatkonda.⁹⁵ Raha kogumisega tegeldi veel Pärnus, Saaremaal ja mujal. Näiteks dr. J. Vares-Barbarus toetas Hispaania seltsimehe suurema summaga. Propagandat Hispaania vabariigi kasuks tegi Tartus Akadeemiline Sotsialistlik Ühing, kes samuti müüs neid postkaarte hinnaga 50 - 100 senti tükk.⁹⁶

Pahempoolsed sotsialistid kasutasid ära osalist legaalsust fašismivastaseks propagandaks. Nii andis kirjastusühing "Sõprus"⁹⁷ välja koguteose "Hispaania tules". See kogumik⁹⁸ sisaldas Joh. Barbaruse luuletusi ("Hispaania", "Madridi all") ning rea artikleid Fr. Tuglase, N. Andreseni ja Joh. Barbaruse sulest. Kogumikus avaldati ka tõlkeid Lääne-Euroopa autoreilt (L. Renn jt.). Väljaantud teos oli oma suunitlusest teravalt fašismivaenulik.

1937. a. korraldas Eesti Tööliste Haridusliit ka mõned Hispaaniateemalised loengud. Loengutest, mis toimusid 1937. a. I poolel, võeti elavalt osa, kuid need keelati sama aasta suvel.

⁹⁵ N. Andreseni suulised mälestused.

⁹⁶ P. Vihalem, Kolmekümnendate aastate koolinoored. "Saabus päev", lk. 297.

⁹⁷ Kirjastusühing "Sõprus" asutati 1933. a. grupi pahempoolsete sotsialistide - hilisemate ühistrindest osavõtjate (N. Andreseni, A. Abeni, I. Vebermanni jt.) poolt.

⁹⁸ "Hispaania tules" - "Ring II", Tallinn 1937.

Ei saa märkimata jätta ka juudi kultuuriühingu "Licht" tegevust Hispaania vabariigi abistamisel. Selle ühingu revolutsiooniline tiib läi 1936. a. kontakti Eestimaa Kommunistliku Parteiga ja rida "Lichti" liikmeid astus EKP ridadesse.⁹⁹ "Lichti" liikmed pidasid sidet Läti ja Leedu mõningate juudiorganisatsioonidega, ja kui saabusid läti ja leedu vabatahtlikud, aitasid "Lichti" liikmed Lazar Vseviov jt. neid edasi sõita Soome, et nad sealtkaudu pääseksid Hispaaniasse. "Lichti" liikmed muretsesid üle 20 reisikaardi Soome sõiduks leedu, läti ja isegi saksa vabatahtlikele. Ka üks "Lichti" enda liikmetest, Viktor Feigin, läks üle Soome ja Rootsi Hispaaniasse võitlema. Kõrvuti vabatahtlike edasisaatmisega korraldasid "Lichti" liikmed ka rahakorjandusi, kogudes raha seltsi liikmeilt ja progressiivsete vaadetega tuttavalt fašismi all kannatanud inimeste heaks. Müütati Goya joonistustega postkaarte. Nende müütmisega tegeles 8 - 10 inimest, levitati üle mitmesaja pildi.¹⁰⁰

Hispaania kodusõtta võitlema siirdumise mõte oli väga populaarne Eesti noorsoo seas. Juba mõned kuud pärast sõja algust levisid kodanliku Eesti ajakirjanduses kuuldused Rakveres organiseeritavast vabatahtlike salgast, mis suunduvat võitlema mässajate vastu. Rida noorukeid proovis teekonda Hispaaniasse alustada omal käel. Nii proovis ühe Tallinna äri 18-aastane jooksupoiss sõita Hispaaniasse, kuid tabati politsei poolt. Riias peeti kinni Alfred Raud, kes samuti tahtis minna kodusõtta.¹⁰¹ jne.

Fašistliku kliki häälekandjal "Uus Eesti" ei õnnestunud kõigist jõupingutustest hoolimata puhtaks pesta fašistlikke mässajaid Eesti ühiskondliku arvamuse silmis. Hispaanias alanud fašistliku mässu suur ebapopulaarsus mõjutas ka kodanlike ringkondi. Seetõttu ajalehes "Uus Eesti" avaldatud laim

⁹⁹ Ülevaade Eestimaa Kommunistliku Partei ajaloost, II osa, lk. 284.

¹⁰⁰ L. Vseviovi suulised mälestused.

¹⁰¹ "Uus Eesti" 12. jaanuar 1938, nr. 11.

Hispaania vabariigi kohta ja ülistus fašistlikele mässajatele sundis suhteliselt liberaalsemaid kodanlike ringkondi avaldama seisukohti, mis kaldusid Hispaania vabariigi kaasuks, kuigi mitte alati järjekindlalt. See viis aga võimaloleva fašistliku kliki raevukate kallaletungideni liberaalsematele ringkondadele, kes püüdsid säilitada vähemalt näilistki erapooletust. Vastuseks 21. juulil 1936. a. "Uues Eestis" avaldatud teravalt Hispaania vabariigi vaenulikule artiklile, ilmus 22. juulil 1936. a. "Päevalehes" artikkel, kus öeldi, et "Uus Eesti" soovitab Eestile nagu Hispaanialegi "diktatuuri ja monarhistlikku korda". See kutsus esile omapoolsed teravad vastused "Uuelt Eestilt" ja vastastikku hurjutamist jätkus mitmeks aastaks. Väärib märkimist, et kodanlik ajakirjandus avaldas 1939. - 1940. a. rea Hispaania vabariigi eest võidelnud eestlaste, nagu Johann Tamme, Valter Vekmani jt. mälestusi.

* *

.

Hispaania vabadusvõitlusest osa võtnud eestlaste tee tagasi Eestisse ei olnud kerge. Seoses Hispaania vabariigi olukorra halvenemisega taganesid kümned tuhanded vabadusvõitlejad Prantsusmaa territooriumile, kus nad paigutati koonduslaagrisse. Nende seas olid ka Eesti vabadusvõitlejad. Koonduslaagris, kus Hispaania vabariiklaste seast püüti värvata "vabatahtlikke" Prantsusmaa võõrleegioni, anti üksmeelne vastulöök prantsuse imperialistide kavatsustele. Laagrites heisati loosungid: "Rahvusvahelist imperialismi ei teeni!" jne.¹⁰² Revolutsiooniliselt meelestatud vabadusvõitlejate Eestisse tagasitulekule püüti kodanliku Eesti poolt igati takistusi teha. Seetõttu pöördus Riigivolikogu liige Neeme Ruus¹⁰³ korduvalt järelepärimistega Riigivolikogu is-

¹⁰² N. Duplevski suulised mälestused.

¹⁰³ N. Ruus oli Marksistliku Tööraha Ühenduse üks juhete, langes Suures Isamaasõjas.

tungetil valitsuse poole ja samuti kodanliku Eesti Pariisi saatkonna poole, et kiirendada Eesti vabatahtlike tagasipöördumist kodumaale.

1939. a. mais toimunud Riigivolikogu koosolekutel vaieldi ägedalt selle üle, kas võimaldada Hispaania kodusõjast osavõtjatel sõita tagasi kodumaale või mitte. 2. mail esines Riigivolikogu koosolekul N. Ruus, kes tungivalt nõudis, et valitsus aitaks eestlastel tagasi pöörduda Prantsusmaa koon-
duslaagritest.¹⁰⁴ Kuid N. Ruusi ettepanek leidis Riigivolikogu üldist vastuseisu. Vahepeal aga jõudis kodanliku Eesti valitsus Eesti kodakondsusest välja heita oma revolutsioonilise meelsuse poolest kõige tuntumad Hispaania vabaduse eest võitlejad Richard Ehrlich, Johannes Sillenbergi, Ralf Pikka ja Albert Musta, kuna nad olevat "seadusevastaselt Eestist lahkunud".¹⁰⁵ Ülejäänud vabadusvõitlejail pidi kodanlik Eesti valitsus ühiskondliku arvamuse surve all aitama tagasi pääseda kodumaale. 23. mail 1939. a. jõudsid kodumaale 13 vabadusvõitlejat.¹⁰⁶ 26. juunil 1939 jõudsid Eestisse O. Maaslieb ja V. Feigin.¹⁰⁷ Saabusid aga ainult need, kelle dokumentatsioon oli täiesti korras.

Kõik suuremad ajalehed avaldasid intervjuusid saabunute-
ga. "Päevaleht" oli sunnitud mainima, et kõik saabunud olla vastanud küsimusele, miks nad läksid Hispaaniasse, ühtemoodi: "Demokraatia ja vabaduse eest võitlema".¹⁰⁸

Pärast tagasipöördumist Hispaaniast tunti Eestis suurt huvi Hispaania vabadusvõitlejate vastu. Nii vestles Karl Hansson tihti töölistega oma võitlustest Internatsionaalses brigadis, proletaarsest internatsionalismist jne.¹⁰⁹ Johann

¹⁰⁴ "Päevaleht" 3. mai 1939, nr. 119.

¹⁰⁵ Joh. Sillenbergi suulised mälestused.

¹⁰⁶ "Päevaleht" 23. mai 1939, nr. 139.

¹⁰⁷ O. Maasliebi suulised mälestused.

¹⁰⁸ "Päevaleht" 23. mai 1939, nr. 139.

¹⁰⁹ K. Hanssoni suulised mälestused.

Tamm külastas 1939. a. suvel Sindi Tekstiilivabriku ametiühingukomiteed, kus jutustas Hispaania kodusõjast ja aitas komiteed mitmes küsimuses.¹¹⁰ Hispaania vabadusvõitlejate-revolutsionääride võitluskogemused olid eesti toorahvale suureks abiks võitluses oma maa fašismiga. Kõrvuti revolutsiooniliste ideede propageerimisega ei kaotanud sidet omavahel ka kodusõjast osavõtjad ise.¹¹¹ 1940. a. juunirevolutsioonis olidki Hispaania vabadusvõitlejate-eestlaste võitluskogemused vajalikud Rahva Omakaitse organiseerimisel. Rahva Omakaitse peastaapi kuulusid Hispaania kodusõja veteranid Karl Hansson, Arnold Brenner ja Viktor Feigin.¹¹²

10. mail 1941. a. saabus tagasi Nõukogude Eestisse rühm seltsimehi, kes vabanesisid Prantsusmaa koonduslaagrist tänu NSV Liidu valitsuse hoolitsusele. Need olid Hispaania kodusõjast osavõtnud Ralf Pikka, Albert Must, Johannes Sillenberg ja Hans Karu. Saabunud tervitas sm. N. Karotamm, kes ütles: "Internatsionaalsete brigaadide sangarlik võitlus Hispaanias on proletaarse internatsionalismi suuremaid ja õilsamaid avaldusi töötava rahva vabadusvõitluse ajaloos".¹¹³

Nõukogude Eesti töötava rahva rahulik ülesehitustöö ei kestnud kaua. Seoses 22. juunil 1941. a. alanud Suure Isamaasõjaga võtsid eesti Hispaania kodusõjas võidelnud seltsimehed uuesti kätte relva, et jätkata võitlust fašismi vastu, milles nad Hispaanias 1936. - 1938. a. ajutiselt lüüa said, võiduka lõpuni. Fašismi vastu võideldes langesid Suures Isamaasõjas Arnold Brenner, Viktor Feigin, Hans Karu, Alfred Lorenson, Karl Leesik, August Naaber, Endel Prooses, Ralf Pikka, Heinrich Roog, Johannes Saar, Johann Tamm ja paljud teised Hispaania kodusõjast osavõtjad.

¹¹⁰ L. Soovik, Oleme ise peremehed. "Saabus päev", lk. 198-199.

¹¹¹ K. Hanssoni suulised mälestused.

¹¹² K. Hansson, Rahva omakaitse. "Saabus päev", lk. 220.

¹¹³ "Rahva Hääli" 12. mai 1941, nr. 109.

Hispaania rahva kangelaslik võitlus rahvusvaheliste fašistlike jõudude vastu oli ülemaailmse tähtsusega. See oli samaaegselt üleskutse ja märguanne kõikidele maailma progressiivsetele jõududele ühise võitluse elustamiseks reaktsiooni vastu. Eesti rahva paremate poegade osavõtt sellest võitlusest ja abi organiseerimine Eesti progressiivsete ringkondade poolt hispaania vabadusvõitlejaile oli hoop oma kodumaise fašismi pihta, oli proletaarse internationalismi üheks avalduseks. Eesti töörahvas seisis kindlalt rahvusvahelise antifašistliku liikumise ühisrindes.

TARTU PROGRESSIIVSE ÜLIÕPILASKONNA FAŠISMIVASTANE
VÕITLUS ÜLIÕPILAS- JA TÖÖLISORGANISATSIOONIDES
1930. AASTAIL.

J. A n t .

1930. aastail levis Eestis fašistlik liikumine, eelkõige nn. "vabadussõjalaste" liikumise näol. Eestis valitsev kodanlik rühmitus oli sunnitud "vabadussõjalaste" liikumise demokraatia kaitsmise sildi all likvideerima, kuid alates 1934. a. märtsist läks ta ise üle fašistlikule diktatuurile.

Sellega seoses kerkis ülesanne kõigi demokraatlike jõudude ettevalmistamisest laialdase fašismivastase rahvarinde loomiseks. Eriti suurt initsiatiivi fašismivastaseks võitluseks ilmutasid mitmed Tartu ühiskondlikud organisatsioonid ja ringid, millede tegevusest võtsid osa ka üliõpilased. Käesolevas artiklis püütaksegi valgustada Tartu üliõpilaskonna osa fašismivastases võitluses 30. aastatel.

Allikatest on kasutatud Eesti NSV Riikliku Ajaloo Kesk-
arhiivi (ENSV RAKA) fonde Tartu Tööliste Esperanto- ja Kul-
tuuriühingu üle toimunud kohtuprotsesside kohta, samuti ma-
terjale Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu ja Akadeemilise
Ühiskonnateaduste Klubi kohta. Tänuväärseks allikaks on as-
jaosaliste suulised seletused. Kirjandusest on põhiliselt ka-
sutatud ajalehes "Edasi" erinevatel aegadel ilmunud materja-
le 30. aastatel tegutsenud organisatsioonide ja nende tege-
laste kohta.

* * *

Tartu üliõpilased olid 1930. aastateks omandanud pika-ajalise revolutsioonilise võitluse kogemusi. Kodanliku diktatuuri perioodil üliõpilaste revolutsioonilise liikumise kõige eredamateks näideteks 1920. aastatel olid üliõpilaste Sotsiaal-Filosoofilise Seltsi ja Proletaarse Üliõpilaste Seltsi tegevus. Viimane suleti 5. dets. 1924. a. Ülikooli Nõukogu otsusega. Kuid veel 1924. ja 1926. a. peeti seltsi üle kohtuprotsesse ning üliõpilasi mõisteti vanglasse ja sunnitööle.

1930. aastate Tartut iseloomustab eriti suur ühingute ja klubide rohkus. Ainuüksi ülikoolis tegutses 90 üliõpilasorganisatsiooni.¹ Peale selle tegutses linnas rida ametiühinguid, tööliste kultuuriühinguid ja ringe. Mitmed üliõpilasorganisatsioonid kasvasid noori marksiste ja paistsid silma fašismivastase tegevusega. Kodanlus sulges neid üksteise järel, kuid üliõpilased leidsid ühise keele töölistega ja jätkasid koos progressiivsete õppejõududega oma tegevust töölisühingutes.

Aktiivselt tegutsenud progressiivsetest akadeemilistest organisatsioonidest võib nimetada Eesti Vabamõtlejate Ühingu "Humanitas", Akadeemilist Sotsialistlikku Ühingu, Akadeemilist Ühiskonnateaduste Klubi, üliõpilasseltsi "Ühendus". Töölisühingutest võtsid üliõpilased osa Tartu Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingu, Tartu Töölisteatri Ühingu, Tartu Alkoholismivastase Klubi ja mitme ametiühingu tegevusest.

30. aastate Tartu intelligentsi fašismivastast võitlust juhtis 6 - 8-liikmeline marksistlike vaadetega haritlaste rühm, kes pidas sidet Eestimaa Kommunistliku Parteiga. Sellesse gruppi kuulusid arst V. Hion, üliõpilased H. Haberman,² üliõpilane I. Kruus,³ ajakirjanik M. Laosson,⁴ üliõpilane L. Illisson⁵ ja tööline V. Kosenkranius. See rühm pidas kor-

¹ "Üliõpilasleht" nov. 1933, nr. 11.

² H. Haberman töötab praegu ENSV TA Zooloogia ja Botaanika Instituudi direktorina.

³ I. Kruus langes Suures Isamaasõjas.

⁴ M. Laosson töötab ENSV Kirjanike Liidus.

⁵ L. Illisson töötab praegu ENSV Kaalude ja Mõõteriistade Kontroll-laboratooriumi juhatajana.

rapäraselt asjaosaliste korterites koosolekuid, peamiselt dr. Hioni korteris. Koosolekutel arutati pakilisi päeva-probleeme, marksismi propageerimist üliõpilaskonnas ja tööliste hulgas, jagati omavahel ülesandeid.⁶

Eriline osa haritlaskonna organiseerimisel oli EKP-l. 30. aastate fašistliku diktatuuri tingimustes oli EKP sunnitud töötama eriti sügaval pöranda all, EKP-s oli sellal kujunenud pahempoolne kallak, mistõttu alahinnati haritlaskonna osa võitluses fašistliku kodanluse vastu.⁷ Alles siis, kui päevakorda kerkis laiaulatuslik fašismivastane võitlus, pöörati intelligentsile suuremat tähelepanu. EKP osa legaalses organisatsioonis muutus eriti kaalukaks 1936. a., kui amnestia põhjal vabanenud poliitvangid V. Sassi⁸ ja P. Keerdo⁹ asusid tegevusse EKP Tartu organisatsioonis.

Üheks väljapaistvamaks progressiivseks tegelaseks 20. aastate lõpul ja 30. aastate vahetusel Tartus oli eradotsent A. Audova.¹⁰ Tema oli ka üheks vabamõtlejate ühingu "Humanitas" ja Tartu Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingu asutajaks.

Tartu Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühing asutati 27. sept. 1931. a.¹¹ Kohe alguses kujunesid ühingu aktivistideks üliõpilased I. Kruus ja E. Lepik.¹² Hiljem liitus veel

⁶ M. Laossoni mälestuste järgi.

⁷ O. Kuuli, Ühise võitluslipu alla, Tallinn 1961, lk. 154-155.

⁸ V. Sassi langes Suures Isamaasõjas.

⁹ P. Keerdo suri 1950. a.

¹⁰ A. Audova kohta vt. lähemalt H. Haberman, A. Audova - esimene eesti bioloog-marksist. "Eesti Loodus" 1958, nr. 1 ja V. Krinal, Eesrindlik teadlane ja töörahva huvide eest võitleja, "Eesti Kommunist" 1957, nr. 12.

¹¹ A. Prink, Poliitiline väesalk võitlusliinil, "Edasi" 3. sept. 1961, nr. 175.

¹² E. Lepik langes Suures Isamaasõjas.

Üliõpilane J. Neumann.¹³ Juba samal aastal tõusis ühingu liikmete arv 50-ni. 1932. a. lülitusid kultuuriühingu tegevusse kommunistid O. Cher ja A. Kriisemann. Siit peale oldi sidemetes EKP-ga.

Avalikel kultuuriühingu koosolekutel esineti loengutega, tihti ka teistes organisatsioonides. Aktiivseks lektoriks oli E. Lepik. 7. veebruaril 1932. a. kõneles Lepik ühingu referaatkoosolekul teemal "Toitumise arengust ürgajast tänapäevani".¹⁴ 18. dets. esines ta Keemia- ja Paberi tööliste ametiühingu koosolekul teemal "Majanduskriis ja sõjahädaoht".¹⁵ 1933. a. 14. märtsil kõneles Lepik Tartu Töölisühingute Keskliidu poolt korraldatud koosolekul teemal "Karl Marx ja tema majandusõpetus".¹⁶ E. Lepik oli niivõrd populaarne tööliste hulgas, et 1933. a. jaanuaris toimunud Ülemaalisel Töötute III kongressil valiti ta töötute komitee esimeheks.¹⁷

Üliõpilane I. Kruus valiti 1932. a. 20. nov. ühingu juhatusse.¹⁸ Poliitilise politsei protokollides märgiti hiljem, et "... I. Kruusi tegevus Esperanto- ja kultuuriühingus seisis peaaesjalikult ühingu aktiivsete tegelaste instrueerimises ja õige kommunistliku suuna määramises."¹⁹ Kruus areteeriti 10. okt. 1933. a. seoses lendlehe koostamisega "Töölishulkadele linnas ja maal". Selles iseloomustati tööliste viletsat olukorda kodanlikus Eestis, näidati kodanlu-

¹³ J. Neumann jäi teadmata kadunuks Suure Isamaasõja päevil.

¹⁴ ENSV RAKA, f. 2121, nim. 119, sü. 147, l.1142.

¹⁵ Sealsamas, l.659.

¹⁶ Sealsamas, l.9.

¹⁷ O. Kuuli, Veendunud võitleja. 50 aastat Erhard Lepiku sünnist. "Edasi" 13. nov. 1959, nr. 223.

¹⁸ A. Prink, Noort võitlejat Ilmar Kruusi mälestades. "Edasi" 7. okt. 1962, nr. 199.

¹⁹ ENSV RAKA, f. 2121, nim. 119, sü. 147, l.1080.

se aplust ja piitsutati sotside kahepaiksuust, hoiatati töörahvast vapside eest.²⁰ Talle määrati vanglakaristus, kuid peale selle kandmist teda ei vabastatud, vaid seoti kultuuriühingu tegelaste vastu alustatud protsessil "riigikukutamise süüdistusega".²¹

L. Illisson pidi 1933. 1. maiks töölisdelegatsiooni koosseisus sõitma Nõukogude Liitu. Delegatsioon areteeriti Narvas ja Moskvasse lubati sõita alles pärast 1. maid. Moskvas kutsuti Illisson Kominterni Eesti seksiooni, kus ühingu tegevusele anti väga kõrge hinnang.²² Kui delegatsioon Nõukogude Liidust tagasi jõudis, areteeriti L. Illison uuesti ja saadeti kuni 1937. a. Tartust välja.²³

Üliõpilane G. Morein²⁴ oli üheks illegaalse raamatukogu soetamise initsiaatoriks ühinguks.

1933. a. 1. maiks andsid Tartu progressiivsed töölisühingud, nende hulgas ka Esperanto- ja Kultuuriühing välja ühise lendlehe "Üleskutse Tartu töörahvale 1. maiks", milles kutsuti võitlema üha rohkem fašiseeruva kodanlusega. 9. juunil 1933. a. ühing suleti. 20. - 23. juunini 1934. a. toimus Tartu-Võru Rahukogus nn. "protsess" Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingu aktivistide üle. Kohus mõistis kõikidele asjaosalistele 1,5 - 2 aastat vanglakaristust, välja arvatud I. Kruusile, kes lendlehe eest oli karistuse juba ära kandnud.²⁵

E. Lepik oli vahepeal põgenenud Nõukogude Liitu. 24. mail 1933. a. pärast areteerimist oli vapper üliõpilane alustanud vanglas näljastreiki ja avaldanud niivõrd valju protesti, et septembris 1933 ta vabastati, kuid jäeti politsei valve al-

²⁰ A. Prink, Noort võitlejat Ilmar Kruusi mälestades, "Edasi" 7. okt. 1962, nr. 199.

²¹ Sealsamas.

²² L. Illisoni seletuste järgi.

²³ A. Prink, Poliitiline väesalk võitlusliinil. "Edasi" 3. sept. 1961, nr. 175.

²⁴ G. Morein elab ja töötab praegu Riias.

²⁵ ENSV RAKA, f.2121, nim.119, sü.147, l.472 jj.

la.²⁶ 1934. a. pöördus ta illegaalselt Eestisse tagasi, kuid tabati ja mõisteti 12 aastaks sunnitööle.

Tartu Tööliste Esperanto- ja Kultuuriühingus said esimesed revolutsioonilise võitluse kogemused üliõpilased I. Kruus, E. Lepik, J. Neumann, L. Illisson, G. Morein ja terve rida töölisnoori. Ühing andis oma marksistide uue põlvkonna kasvatamisel. Ühingut võib lugeda EKP legaalseks organisatsiooniks.

Väga sarnane nimetatud ühingu tegevusele oli 1939. ja 1940. a. Tartu Alkoholismivastase Kultuuriühingu tegevus, mille juhtimine peaaegu täielikult lasus L. Illissoni õlgadel.²⁷

Akadeemilistest ühingutest paistis oma progressiivse tegevusega silma 1927. a. asutatud Akadeemiline Sotsialistlik Ühing (ASÜ). Üheks selle asutajaks oli üliõpilane A. Taalmann, kes 15. jaan. 1929. a. vangistati kommunistliku tegevuse eest.²⁸ Maailmavaateliselt valitses ASÜ-s algperioodil suur segadus. Progressiivsetest üliõpilastest kuulusid siia A. Kaal,²⁹ O. Kangilaski,³⁰ P. Vihalem,³¹ A. Uiho³² ja I. Kruus.

1932. a. tõrjuti ASÜ juhatusest välja parempoolsed sotsid eesotsas üliõpilase J. Vainuga. Kuigi sotsid ühingust ei lahkunud, kasvas siiski ASÜ populaarsus. Liikmete arv suurenes 36-lt 1931. a. 78 liikmeni 1932. a.³³ 1934. a. oli

²⁶ ENSV RAKA, f.2121, nim.119, sü.147, l.773 ja 926.

²⁷ A. Prinki seletuste järgi.

²⁸ "Saabus päev", Tallinn 1960, lk. 296, 297.

²⁹ A. Kaal on ENSV kirjanik.

³⁰ O. Kangilaski on ENSV graafik.

³¹ P. Vihalem töötab TRÜ Õigusteaduskonna riigi ja õiguse ajaloo kateedris professorina.

³² A. Uiho töötas pärast Suurt Isamaasõda TRÜ õppejõuna, ta suri 1956. a. Moskvas.

³³ ENSV RAKA, f.2100, nim.10, sü.95, l.2 jj.

ühingu esimeheks P. Vihalem, kes leppis I. Kruusiga kokku ühingu eesmärkide suhtes.³⁴ Need olid:

- a) võita üliõpilaskond kommunismi teele;
- b) tömmata üliõpilased fašismivastase võitluse teele EKP platsdarmil.³⁵

1936. a. viidi ühingu läbi uus puhastus. Juhatuse etteotsa asusid pahempoolsed üliõpilased J. Tamm,³⁶ B. Kostantjuk ja N. Duplevski.³⁷ Puhastuse tagajärjel liikmete arv langes 1937. a. 20-ni. Ühingu liikmeskonna uus tõus oli 1938. a., kui liikmete arv kasvas uuesti 50-ni.³⁸ ASÜ oli nüüd sotslikest üliõpilastest lõplikult vabanenud.

1936. a. algas Hispaanias kodusõda. Üle kogu maailma sõitsid fašismi vihkavad noored Hispaaniasse, et relvaga käes võidelda fašismi vastu. 1937. a. pandi riigivanema dekreediga maksma Hispaania kodusõjast osavõtmise keeld. Seadusest üleastujaid ähvardati kuni kolmeaastase vabaduskaotusega.³⁹ Hoolimata sellest siirdus Eestist umbes 200 noor meest Hispaania vabariiki kaitsma.⁴⁰ Üliõpilastest läksid võitlema ASÜ liikmed, eestlane J. Tamm, valgevenelane B. Kostantjuk ja venelane N. Duplevski. Tartu Ülikooli põlevkivi uurimise laboratooriumi assistent B. Kostantjuk jättis võitleva Hispaania pinnal oma elu. Ta langes 4. juunil 1938. a. Lõuna-Hispaanias Linares de Hora küla lähedal toimunud lahingus.⁴¹

25. sept. 1938. a. mittevahелеsegamise komitee otsuse kohaselt tõmmati internatsionaalsed brigaadid rindelt ära ja

³⁴ I. Kruus oli sel perioodil tihedalt seotud EKP-ga.

³⁵ "Saabus päev", lk. 296, 297.

³⁶ J. Tamm langes Suures Isamaasõjas.

³⁷ N. Duplevski töötab Tartus AIMA VU liinis.

³⁸ ENSV RAKA, f.2100, nim.10, sü.95, l.2 jj.

³⁹ "Päevaleht" 3. mai 1939, nr. 119.

⁴⁰ O. Kuuli, Võitluses töölisklassi ühtsuse eest. "Edasi" 6. juulil 1960, nr. 133.

⁴¹ N. Duplevski seletuste järgi.

saadeti osade kaupa laiali. Sel ajal toimusid Riigikogus ägedad vaidlused, kas võimaldada kodusõjast osavõtnutel Eestisse tagasi pöörduda või mitte.⁴² Rahvusvaheliste organisatsioonide ja kodanliku Eesti vabariigi Prantsuse saatkonna liikmete toetusel jõudis kodumaale 13 eestlast, nende hulgas J. Tamm ja N. Duplevski.⁴³ Ka ASÜ abistas aktiivselt vabariiklasi. Tartus müüdi hispaania-ainelisi postkaarte hinnaga 50 senti kuni 1 kroon tükk, millest saadavad sissetulekud saadeti vabariiklastele.⁴⁴

8. oktoobril 1937. a. ASÜ üldkoosolekul võeti vastu uus ühingu tegevuskava, milles nähti ette iga 2 nädala kohta 1 referaatkoosolek. 1938. a. plaanitseti veel pidulik koosolek K. Marxi 120. sünniaastapäeva tähistamiseks.⁴⁵ Ühingusse astusid uued üliõpilased: E. Lepik, L. Nesterov,⁴⁶ V. Sapas⁴⁷ jt. Üha aktuaalsemaks ja teravamaks muutus referaatkoosolekute temaatika. 11. märtsil 1938. a. toimus koosolek teemal "Humaansuse kriisist", kus ettekandjaks oli M. Laosson, 22. märtsil esines V. Hion teemal "Dialektilise materialismi põhiküsimusi", 1. aprillil esines A. Selge teemal "Maksim Gorki elust ja loomingust."⁴⁸

1934. a. oli ülikooli juhtkonna poolt lubatud tegutseda ainult neil ühingutel, mis "... oma loomult on teaduslikud või teaduslik-õpetuslikud".⁴⁹ Sellest piirist oli ASÜ ammu üle astunud ja 25. juunil 1938. a. sisekaitse ülema otsusega ühing suleti. Otsuses märgiti, et "... tähendatud

⁴² "Päevaleht" 3. mai 1939, nr. 119.

⁴³ "Päevaleht" 23. mai 1939, nr. 139.

⁴⁴ "Saabus päev", lk. 297.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 10, sü. 289, l.1.

⁴⁶ L. Nesterov langes Suures Isamaasõjas.

⁴⁷ V. Sapas, hiljem I. Kruusi abikaasa, elab ja töötab praegu Tallinnas.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 2100, nim.10, sü.290, l.5 jj.

⁴⁹ Sealsamas, nim.20, sü.410, l.32.

ühing arendab ja levitab poliitilisi ideid, mis ... takistavad üliõpilaste rahvusliku üksmeele ja ühtekuuluvuse saavutamist ning süvendamist".⁵⁰

ASÜ oli akadeemiline ühing, mille kaudu progressiivsed õppejõud ja üliõpilased levitasid kommunistlikku maailmavaadet ja marksismi õpetust nii üliõpilaste kui ka tööliste hulgas, võideldes ühtlasi fašismi vastu Eestis.

ASÜ tegevust jätkas juba 1937. a. det. registreeritud Akadeemiline Ühiskonnateaduste Klubi (AÜK), mis alustas tegevust 13 liikmelisena ja lõpetas peale juunipööret 1940. a. 48 liikmelise perena.⁵¹ Pahempoolsetest üliõpilastest kuulusid siia A. Uibo, P. Hubel, V. Sapas, A. Alasoo,⁵² H. Raesaar, H. Haberman, K. Ird,⁵³ V. Uibo, F. Issak,⁵⁴ A. Renning,⁵⁵ A. Uibo, M. Scher jt.

AÜK sekkus aktiivselt poliitilisse ellu ja avaldas tugevat poolehoidu EKP tegevusele. Klubi rahaldas näiteks tellimusi partei ajaloo lühikursuse osas Tartu linnas.⁵⁶ Üheks AÜK ülesandeks oli noorte väljaselgitamine, kes olid tõsiselt huvitatud marksismist ja keda siis suunati Tartu Töölismajja revolutsioonilisele agitatsioonitööle. Aktiivselt aidati levitada EKP põrandaaluseid väljaandeid.⁵⁷ AÜK oli väärikas Akadeemilise Sotsialistliku Ühingu järelkäija ja tema tegevuse edasiarendaja.

1930-ndatel aastatel kujunes pahempoolsete üliõpilaste väga aktiivne rühmitus ka üliõpilasseltsis "Ühendus". Siia

⁵⁰ ENSV RAKA, f.2100, nim.10, sü.85, l.60.

⁵¹ Sealsamas, sü.94, l.4 jj.

⁵² R. Alasoo hukati saksa fašistide poolt.

⁵³ K. Ird töötab praegu "Vanemuise" teatri peanäitejuhina.

⁵⁴ F. Issak töötab ajakirja "Kultuur ja Elu" toimetajana.

⁵⁵ A. Renning elab personalpensionärina Tallinnas.

⁵⁶ P. Vihalema ja A. Renningu seletuste järgi.

⁵⁷ H. Habermanni seletuste järgi.

kuulusid järgmised üliõpilased: A. Uiho, L. Lüüs,⁵⁸ E. Kippel, L. Illisson, I. Kruus, A. Renning, S. Kalmet,⁵⁹ J. Tamm, R. Alasoo, V. Saar,⁶⁰ I. Keerdo, S. Strazd,⁶¹ P. Hubel, O. Sepre, J. Kivi,⁶² E. Palm.⁶³ Sel rühmal kujunesid omad kindlad traditsioonid. "Ühendus" oli muuseas üks väheseid üliõpilasseltsi, kus üldse ei pruugitud alkoholi. Selle traditsiooni võttis omaks ka nimetatud rühmitus. Lisaks sellele käidi igal nädalal mõne liikme korteris, kõige sagedamini A. Renningu korteris.⁶⁴ Koosolekud toimusid hilisõhtutel, nii et alati jõuti koos ära kuulata Moskva Kremli kellade löögid ja Internatsionaal.⁶⁵ Koosolekutel arutati marksismi teoreetilisi küsimusi, milleks tavaliselt kasutati Renningu marksismi klassikute küllalt rikkalikku kogu. Palju peeti nõu Pätsi taktika paljastamise üle. Sel teemal vesteldi tihti Tartu töölisnoortega. Referaadid ja vestlused, läbikäimine ja vaidlused sotslike üliõpilastega kasvatasid seltsi liikmetest veelgi veendunumaid marksiste. "Ühenduse" tegevus kooskõlastati teiste progressiivsete organisatsioonidega, kuna samad liikmed kuulusid Esperanto- ja Kultuuriühingusse, TAK-i, AÜK-sse jne.

Pahempoolse rühma mõju oli "Ühenduses" niivõrd tugev, et selts ühena vähestest jäi välja Kaitseliidust.

Nõukogude Liidu - Soome sõja ajal teravnesid vastuolud kõigis ühingutes ja seltsides. "Ühenduse" parempoolne tiib asus läbi viima korjandusi valgesoomlaste jaoks. Sellele segasid vahele pahempoolsed üliõpilased. S. Kalmet, kes sel ajal töötas ajutise abitööjõuna Tartu Maksuametis, suutis teha niivõrd tõhusat selgitustööd, et kodanlus ei saanud

⁵⁸ L. Lüüs töötab ENSV RMN Toiduainetetööstuse Valitsuse juhataja asetäitjana.

⁵⁹ S. Kalmet elab Tallinnas personaalpensionärina.

⁶⁰ V. Saar langes Suures Isamaasõjas.

⁶¹ S. Strazd suri Suures Isamaasõjas saadud haavadesse.

⁶² J. Kivi suri 1955. a.

⁶³ E. Palm mõrvati saksa fasistide poolt.

⁶⁴ S. Kalmeti seletuste järgi.

⁶⁵ A. Renningu seletuste järgi.

sellest asutisest sentigi.⁶⁶

1938. a. mais kuulutas kodanlik valitsus välja üldise amnestia poliitvangidele. Saksamaa sõiduvette sattunud Pät-si-Laidoneri klikk tahtis vabastada viimaseid karistust kandvaid vapse. Selle sammu maskeerimiseks vabastati ka kommunistlikud poliitvangid. V. Sassi ja P. Keerdo asusid tööle EKP Tartu organisatsioonis. EKP võttis enda juhtimise alla kõikide progressiivsete ametiühingute, seltside, klubide tegevuse.⁶⁷ Partei read kahekordistusid. Kommunistlikusse parteisse astusid I. Kruus, H. Haberman, L. Illisson, M. Laosson, A. Uibo, V. Hion jt. Kodanlus vastas ühingute tegevuse aktiviseerumisele uute repressioonidega. 1939. a. saadeti Tartust Võrru asumisele L. Illisson, dr. Hion saadeti Paidesse jne.⁶⁸ Repressioonidega asja parandada oli hilja - eesti kodanlus läks vastu oma hukule.

. . .

1930. aastate fašismivastasesse võitlusse andis Tartu üliõpilaskond suure panuse. Üliõpilaskäitumise kolleteks kujunesid mitmesugused legaalsed ja poollegaalsed kultuuri-, karskuse- ja akadeemilised organisatsioonid. Nendes organisatsioonides põimusid sageli reformistlikud voolud revolutsioonilisusega, sotsialistlikud vaated kodanlik-demokraatliku opositsiooniga jne.

Fašistliku diktatuuri kehtestamine Eeestis oli selleks teguriks, mis suurendas opositsiooniliselt meelestatud üliõpilaskonda, keda EKP mitmete organisatsioonide kaudu püüdis tõmmata fašismi- ja sõjavastasesse rahvarindesse. Käsitletud organisatsioonid kujunesid koolleteks, kus kasvatati üles uus

⁶⁶ S. Kalmeti seletuste järgi.

⁶⁷ O. Kuuli, Voldemar Sassi. "Edasi" 18. okt. 1959, nr. 206.

⁶⁸ A. Kaal, Päikeseline suvi. "Sirp ja Vasar" 17. juuni 1960, nr. 25.

põlvkond marksiste Tartu üliõpilaskonnas. Nimetatud organisatsioonid tegid kõik selleks, et tuua lähemale revolutsioonilise kriisi lahendust. Progressiivne üliõpilasliikumine andis ka uut kaadrit Nõukogude Eesti ülesehitustööks 1940. aastal.

MÕNINGAID JOONI TOITLUSKOMITEEDE LOOMISEST JA
TEGEVUSEST HARJUMAAL AJUTISE VALITSUSE
PERIOODIL 1917. a.

M. G r a f .

1917. a. Veebruarirevolutsiooniga algas uus periood Venemaa arengus. Kukatati tsaarivalitsus ja võimule pääses kodanluse esindajate poolt loodud Ajutine Valitsus.

Veebruarirevolutsiooni momendiks oli Venemaa välja jõudnud majandusliku katastroofi äärelle. Töölisklass ja töötav talurahvas nõudsid Ajutiselt Valitsuselt otsustavate sammude astumist olukorra parandamiseks, kuid Ajutine Valitsus ja tema kohalikud organid ei suutnud ega tahtnudki lahendada ühtegi tähtsamat majanduslikku ülesannet ega ka poliitilist probleemi, mida elu oli päevakorraks seadnud. Uheks selliseks probleemiks oli tootlusküsimuse lahendamine.

Juba I maailmasõja algaastail muutus tootlusküsimus äärmiselt teravaks. Kohe pärast sõja algust algas põllumajandussaaduste hindade tõus. Tarbeainete hinnad tõusid sõja algusest kuni 1917. a. suveni keskmiselt viis korda.¹

Tsaarivalitsus püüdis sõja huvides võtta riikliku reguleeriva kontrolli alla kaubaringlust toiduainete osas ning selleks loodi Toitluse Peakomitee, millel olid esindajad igas

¹ O. Karma, Eesti töölisklassi olukorrast ja võitlusest, "Eesti NSV TA Toimetised", ühiskonnateaduste seeria, 1957, nr. 3-4, lk. 238-239; G. Lukin, Eesti bolševike võitlus töölisklassi ja kehttalurahva liidu eest, "ENSV TA Toimetised", ühiskonnateaduste seeria, 1957, nr. 3-4, lk. 267.

kubermangus, sealhulgas ka Eestis.² Valitsusorganid püüdsid astuda samme hindade tõusu ja spekulatsiooni vastu, mis aga ebaõnnestusid. Tsaarivalitsus ei suutnud rahuldaval määral korraldada tootlusküsimust, mis jäi üheks teravamaks päeva-probleemiks ka pärast Veebruarirevolutsiooni. Toitlusküsimuse lahendamine nõudis Ajutiselt Valitsuselt kõige radikaalsemaid samme: imperialistliku sõja lõpetamist, agraarküsimuse lahendamist, range kontrolli sisseseadmist produktide jaotamise üle. Teravnev klassivõitlus toitlusküsimuse ümber sundis Ajutist Valitsust minema tema jaoks äärmiselt radikaalsele sammule - v i l j a m o n o p o l i s i s s e s e a d m i s e l e . Vastavalt viljamonopolile pidi kogu eelmiste ja 1917. aasta lõikusest saadud teravili, millest arvati maha seemneks, pere toiduks ja loomasöödaks minev vili, müüdama riigile kindlate hindade alusel. Viljamonopoli elluviimiseks oli ette nähtud luua kubermangudes, maakondades ja valdades toitluskomiteed.³

Käesolevas artiklis ongi püütud lähemalt valgustada Ajutise Valitsuse toitluspoliitika neid samme ja nende vastukajad külas.

Artikli koostamisel on kasutatud ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis leiduvaid Eestimaa Kubermangu Toitluskomitee, Harju Maakonna komissari ja Tallinna Maakonna miilitsaülema materjale.

*
*
*

Ajutine Valitsus teatas 25. märtsil 1917. a. viljamonopolis sisseseadmisest.⁴ Terav klassivõitlus toitlusküsimuse üm-

² A. Kõõrna, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni majanduslikud eeldused Eestis, Tallinn 1961, lk. 154.

³ Toitluskomiteede kompetentsi kuulus peale toitlusprobleemi lahendamise veel mõningate teiste tarbeainete (riie, petrooleum, rauakaubad) muretsemine elanikkonnale. Käesolevas artiklis on vaadeldud just toitluskomiteede tegevust toitlusprobleemi lahendamisel, kuna komitee muud ülesanded olid kõrvalise tähtsusega.

⁴ П.В. Волобуев, Экономическая политика Временного Правительства, Москва 1962, lk. 392.

ber sundis Ajutist Valitsust minema sellele maksimaalselt radikaalsele sammule. Vaatamata osa kodanluse ja mõisnike vastuseisule ei jäänud Ajutisel Valitsusel muud väljapääsu. Kompensatsiooniks samadele kihtidele tõsteti aga vilja hindu ⁵ 60 - 70 % võrreldes 1916. a. sügiseste hindadega. ⁶ Vaatamata sellele oli üleminek viljamonopolile siiski positiivna nähe, mida oleks tulnud kõigi vahenditega ellu viia ja kaitsta. ⁷

Koos monopoliseadusega anti välja ka "Ajutine määrus kohalikest toitusorganitest" ⁸. Selle määrusega nähti ette luua kohtadel ülesostmis- ja jaotamisaparaat, kellel oleks lasunud monopoli praktiline elluviimine ja samuti ka tootmise organiseerimine. Vastavalt määrusele tuli luua kubermangu, maakonna, linna ja valla toituskomiteed. Kõik senised toituskomiteed, mis olid kohtadel eksisteerinud või organiseeritud varem, tulid reorganiseerida vastavalt uuele määrusele. Ülevenemaalise toitusorganisatsiooni etteotsa seati Üleriiklik Toituskomitee. ⁹

Kriitiline olukord sundis Ajutist Valitsust tegema katsed iga hinna eest lahendada toitusküsimust. Selleks oli vaja laialdast toitusasjanduse riikliku reguleerimise süsteemi. Lenin ütles, et leiba "... võib saada, kuid mitte teisiti kui selliste abinõudega, mis ei kumarda kapitali ja maa-
valduse pühaduse ees". ¹⁰ Kuid eraomanduse kallale Ajutine Valitsus muidugi ei läinud. 11. aprillil avaldas Ajutine Valit-

⁵ Sõda sundis tsaari-Venemaad kehtestama kindlaid hindu toiduasinetele, et avaldada mõju tootmisele ja tarbimisele sõja huvides. Faktiline kontroll aga nendest kinnipidamise kohta puudus.

⁶ П.Б. Волобуев, op. cit., lk. 397.

⁷ V.I. Lenin, ÜTKK ja Moskva Nõukogu ühine istung, Teosed, 27. kd., lk. 392.

⁸ П.Б. Волобуев, op. cit., lk. 399-400.

⁹ P.I. Ljastšenko, NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu, II osa, Tallinn 1961, lk. 563.

¹⁰ V.I. Lenin, Kirjad kaugelt, Teosed, 23. kd., lk. 294.

sus määruse "Külvide kaitsmisest", milles garanteeriti mõisnikele nende maade "seaduslik" kaitse, rendimaksude saamine ja kahjude hüvitamine, mis on tekkinud "rahva rahutuste" tagajärjel.¹¹ Seega kinnitustid Lenini sõnad Ajutise Valitsuse kohta: "Uus valitsus ei taha ära võtta mõisnikelt nende maad rahva kasuks, ta ei taha panna sõjaraskust rikaste peale. Sellepärast ta ei saa anda rahvale leiba."¹²

Toitlusprobleemi lahendamiseks oli Ajutisel Valitsusel kaks teed:

1) kas minna tagasi vabakaubandusele ja loobuda igasugustest riiklikest reguleerimistest jaotamises ja tarbimises, või

2) seada sisse viljamonopol.¹³

Kolmandat teed ei olnud. Ajutine Valitsus oli sunnitud kahest teest valima masside survele radikaalsema. Viljamonopoli kehtestamise ja toitlusküsimuse lahendamise üheks eesmärgiks oli kindlustada sõja viimine "võiduka lõpuni".

Uue toitlusorganisatsiooni loomine algas juba 1917. a. märtsi algul, kui Riigiduuma Ajutine Komitee ja Petrogradi TSN asutasid toitluskomisjoni.¹⁴ "Eestimaa Kubermangu Teataja" avaldas informatsiooni sellest otsusest 9. märtsil, teatades, et toitluskomiteed tuleb luua "laiadel demokraatlikel alustel" ka maakondades ja valdades.¹⁵ 5. märtsil teatas Ajutise Valitsuse põllutööminister telegraafi teel Tallinna linna peale J. Poskale, et vastavalt valitsuse otsusele on talle üle antud kogu kubermanguvalitsuse asjaajamine, sealhulgas ka Erilise Toitlusnõupidamise¹⁶ esindaja kohused¹⁷. Samal

¹¹ П.В. Волобуев, op. cit., lk. 391-392.

¹² V.I. Lenin, Seltsimeestele, kes vaevlevad sõjavangis, Teosed, 23. kd., lk. 328.

¹³ П.В. Волобуев, op. cit., lk. 392.

¹⁴ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (edaspidi ENSV RAKA), f. 42, nim. 1, sü. 108, l. 57.

¹⁵ "Эстляндские Губернские Ведомости", 1917, nr. 10, lk. 48.

¹⁶ Eriline Toitlusnõupidamine loodi 1915. a. augustis ja tal oli esindajaid kõikides kubermangudes.

¹⁷ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 108, l. 60 ja 61.

ajal avaldas põllutööministeerium üleskutse, milles öeldi, et "Maa on vaja päästa... Vanad toitlusorganid ehitatakse üles teist moodi, võtke neist elavalt osa."¹⁸

Kuidas nägi välja "teist moodi" ülesehitamine, seda näitab juhis kubermangu toitluskomitee koosseisu moodustamise kohta. Sinna pidid kuuluma:

- 1) linna ühiskondlike omavalitsuste,
- 2) kohalike rajoonide tarbimis- ja jaotuskooperatiivide liitude,
- 3) kohalike Tööliste Saadikute Nõukogude või hoiukassade ja tööliste ametiühingute,
- 4) talupoegade liitude ja kubermangu põllumajanduslike ühisuste esindajad.¹⁹

Komitee ülesandeks oli toiduainete ja esmaste tarbeainete arvelevõtmine, varumine ja jaotamine.

Pärast kubermangude toitluskomiteede organiseerimist moodustati ka maakondade toitluskomiteed²⁰ ning alustati toitluskomiteede loomist valdades.

Kuna Eestimaa kubermangus ja sealhulgas ka Harjumaal seoses sõjaolukorraga oli toitlusolukord äärmuslikult teravnenud, asusid vaesemad inimesed paljudes valdades ammu enne ametliku juhatuskirja²¹ saabumist ise organiseerima mitmesuguseid komiteesid, mis tegelesid toitlusküsimusega. Juba 4. aprillil valiti Saue valla "täidesaatev komitee". See 9-liikmeline komitee, mis valiti 10 maatamehe, 9 väikepõllupidaja ja 9 mõisa esindajate poolt²², otsustas läbi viia valdas rahvaloenduse, võtta arvele kõik viljatagavarad ja neilt, kellel vilja on üleliia, müüa seda kindlate hindade järgi

¹⁸ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 108, l. 83

¹⁹ Sealsamas, lk. 58.

²⁰ Harjumaal Toitluskomitee I koosolek toimus 10. juunil (vt. ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 130, l. 3.)

²¹ Juhatuskiri toitluskomiteede organiseerimise korra kohta saadeti valdadele laiali alles maikuu II poolel. Seega venitati viljamonopoli sisseseadmisest kuni juhatuskirja laialisaatamiseni kaks kuud.

²² ENSV RAKA, f. 4813, nim. 1, sü. 6, l. 163.

vilja vajajatele.²³

Kohe pärast selle komitee valimisprotokolli saamist saatis maakonna miilitsaülem järelepärimise vallavalitsusele komitee funktsioonide kohta. Pärast vallavalitsuse vastust, milles teatati, et see "täidesaatev komitee on praegu vallas kui toitluskomitee tegev ..." ²⁴, andis miilitsaülem korralduse see ümber valida ametliku juhatuskirja kohaselt ²⁵.

Ka Nehatu vallas loodi toitluskomitee enne juhatuskirja saabumist 7. mail. ²⁶ Sellesse komiteesse kuulusid "saunamehed kui maatamehed, kellel on alla 3 tessatini ²⁷ põldu" Gustav Ojap ja Aleksander Säinas, peale nende veel käsitööline Toomas Messer ja kooliõpetaja Jakob Kivikas. ²⁸ Ka see komitee ei saanud kaua sellises koosseisus tegutseda ja 23. mail valiti ta ümber vastavalt "Eestimaa Kubermangu Toitluskomitee" juhatuskirjale ²⁹ valla toitluskomiteede asutamise kohta. ³⁰ Millistena nägi ette valdade toitluskomiteesid see juhatuskiri ja millised ülesanded ta toitluskomiteedele ette seadis?

Valdade toitluskomiteedele ette seati järgmised ülesanded ³¹: 1) valla piirides toiduainete, loomatoidu ja hädavajalike kaupade tagavarade kindlakstegemine, 2) nende muretsemine müügiks, 3) toiduainete kogumise ja vastuvõtmise korraldamine, 4) toiduainete juurdeveo korraldamine, 5) elanike

²³ ENSV RAKA, f. 4813, nim. 1, sü. 6, l. 163.

²⁴ Sealsamas, l. 164.

²⁵ Sealsamas. (Komitee valiti 23. mail ümber vastavalt juhatuskirjale.)

²⁶ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 26. "Kiir" 10. (23.) mai 1917, nr. 38.

²⁷ Tessatin (e. tiin) = 1,0925 ha.

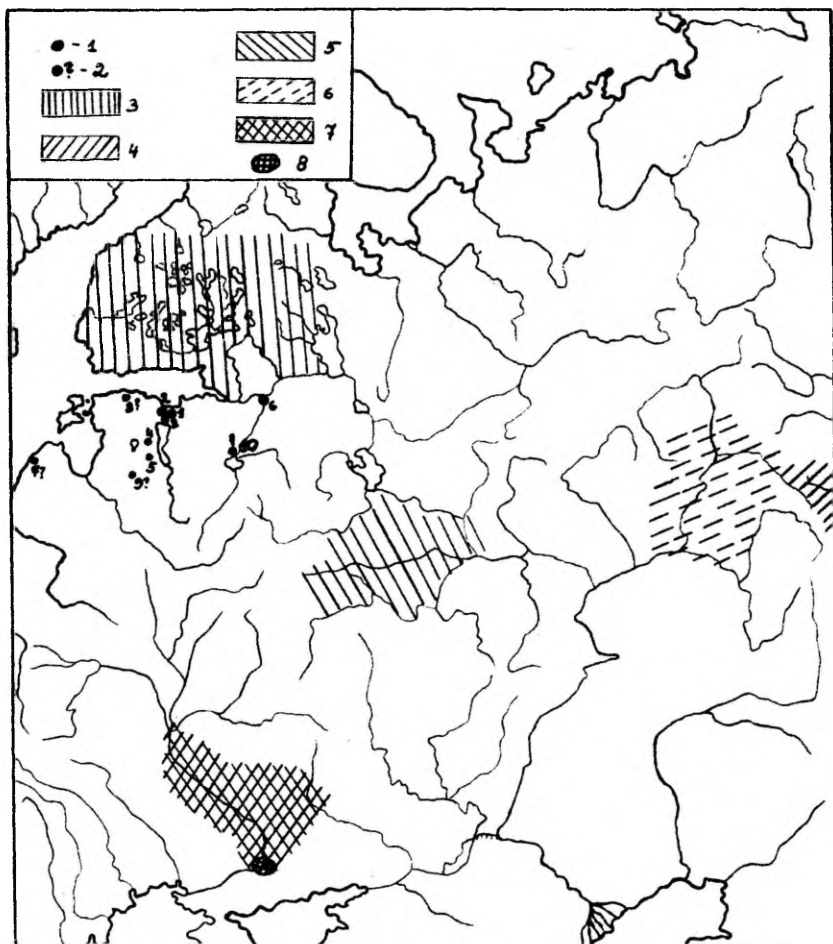
²⁸ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 26.

²⁹ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 116, l. 1 ja 2.

³⁰ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 26.

³¹ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 116, l. 1.

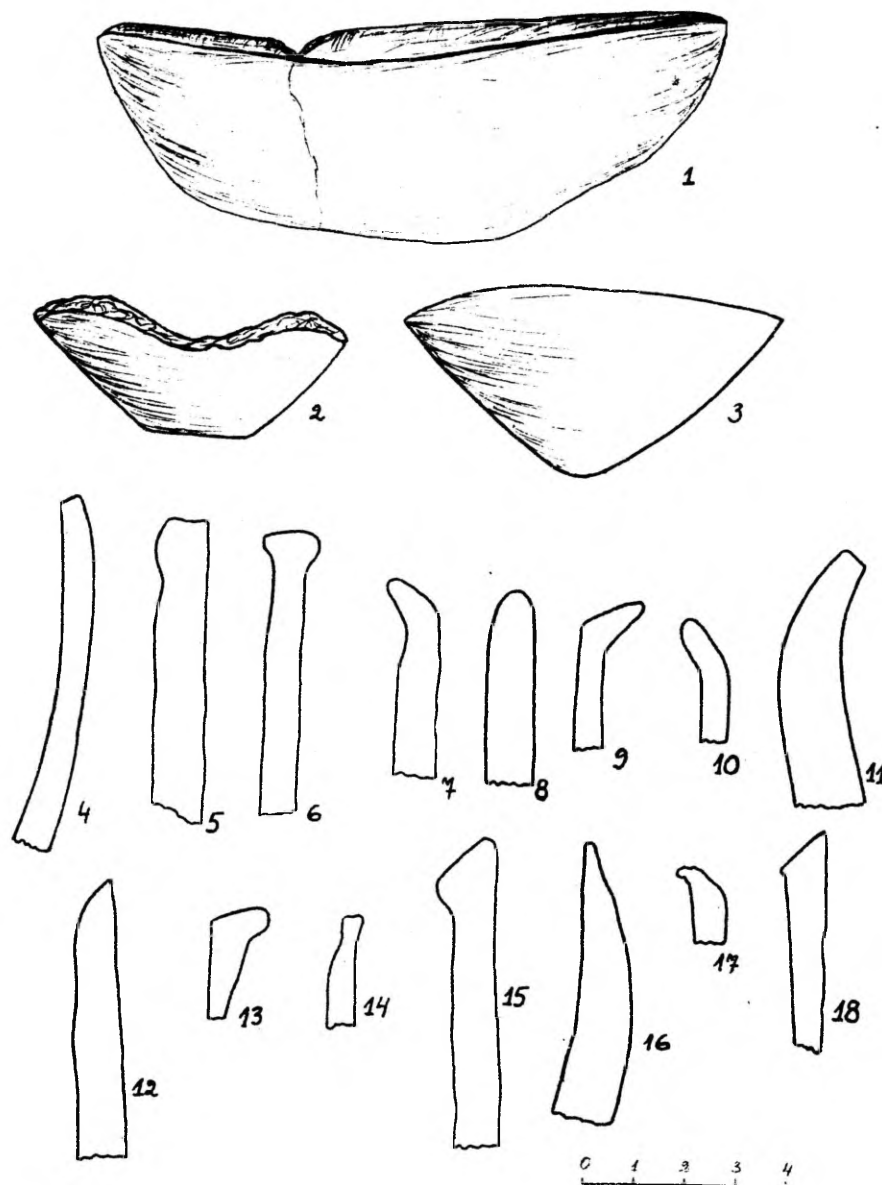
Tahvel I

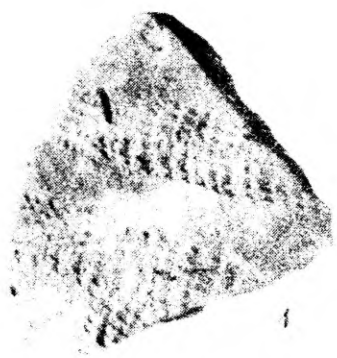

Varaneoliitiliste kultuuride levik NSV Liidu Euroopa-osas
(põhjaosas L. Jaanitsa järgi).

1 - narva-tüüpi keraamika asulad; 2 - võimalikud narva-tüüpi keraamika asulad; 3 - sperrings-tüüpi keraamika rühm; 4 - uraali-läänesiberi rühm; 5 - volga-okaa rühm; 6 - kaama rühm; 7 - dnepri-donetsi rühm; 8 - nn. surski kultuuri rühm.

Tahvel II

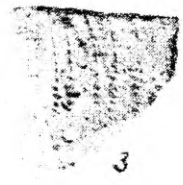

1

2

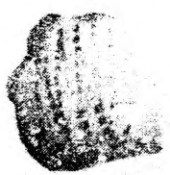
3

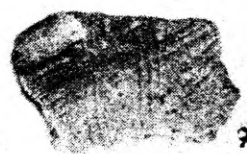
5

6

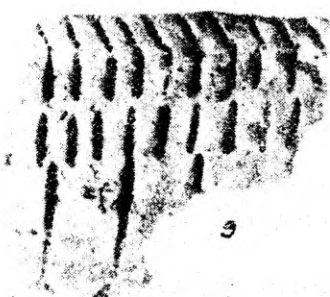
4

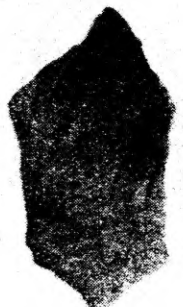
7

8

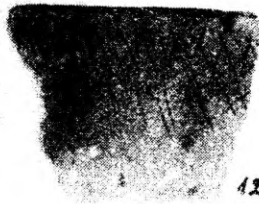
9

10

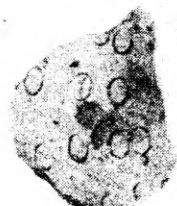
11

12

13

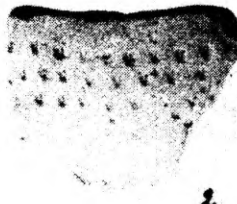

14

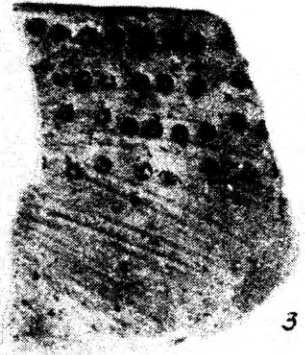

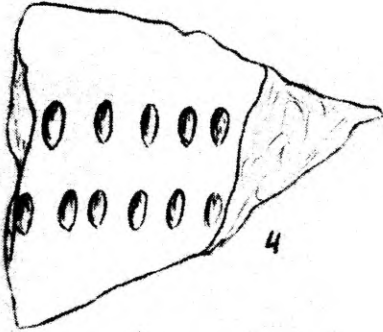
1

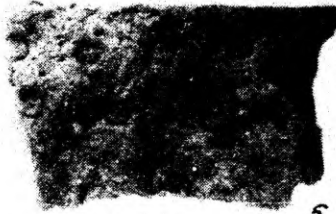
2

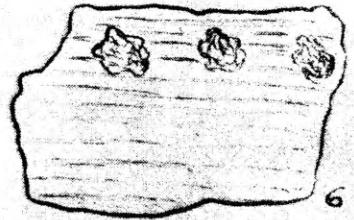
3

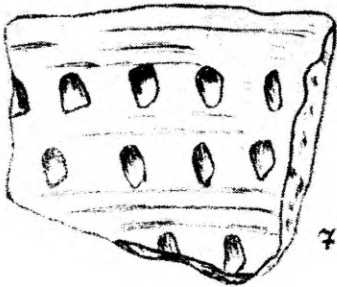
4

5

6

7

8

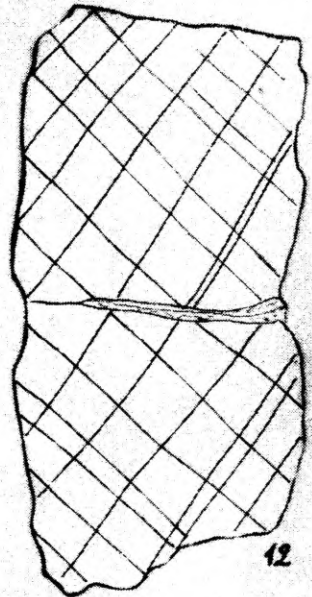
9

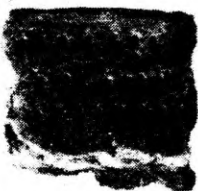
10

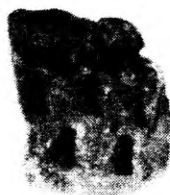
11

12

13

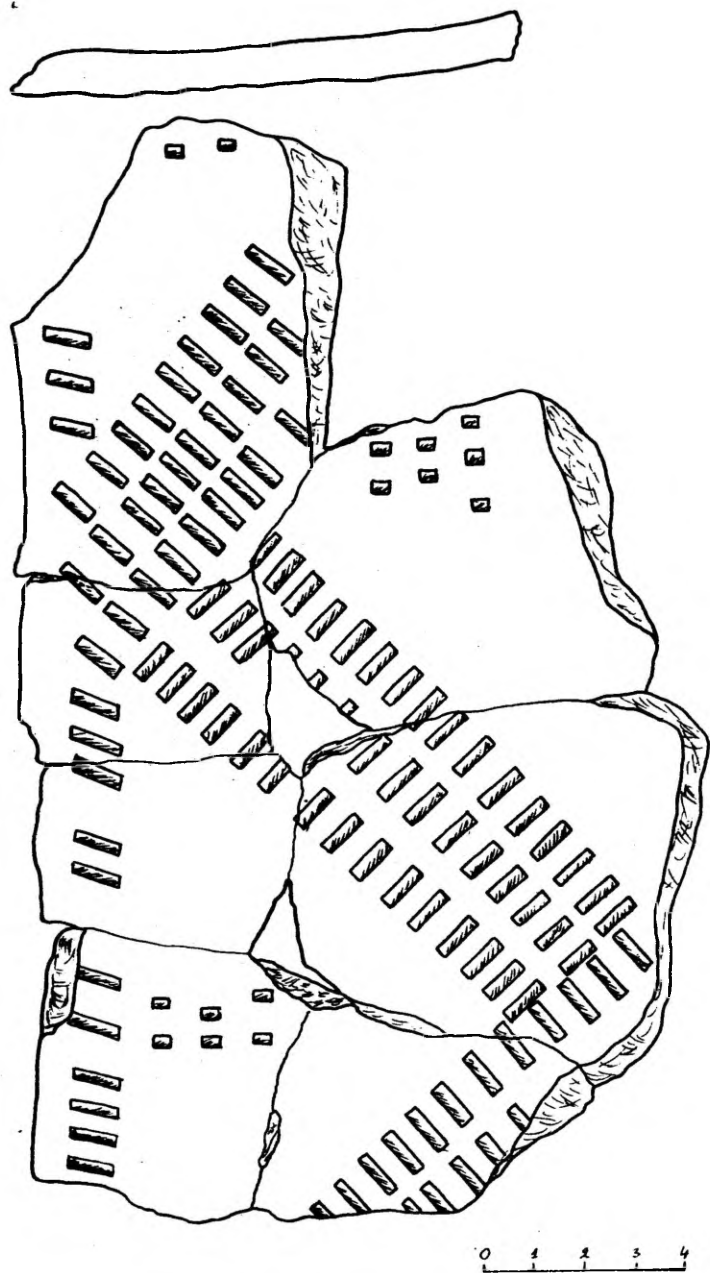

14

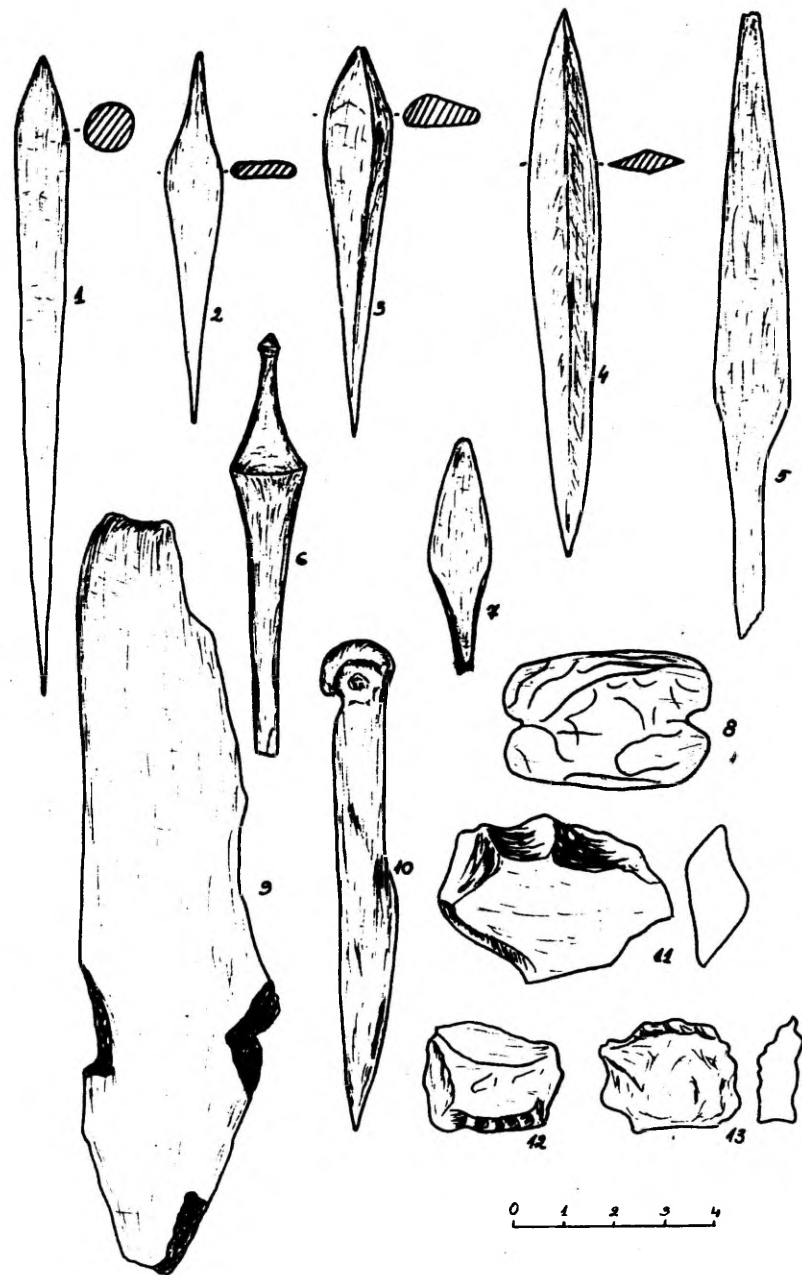

15

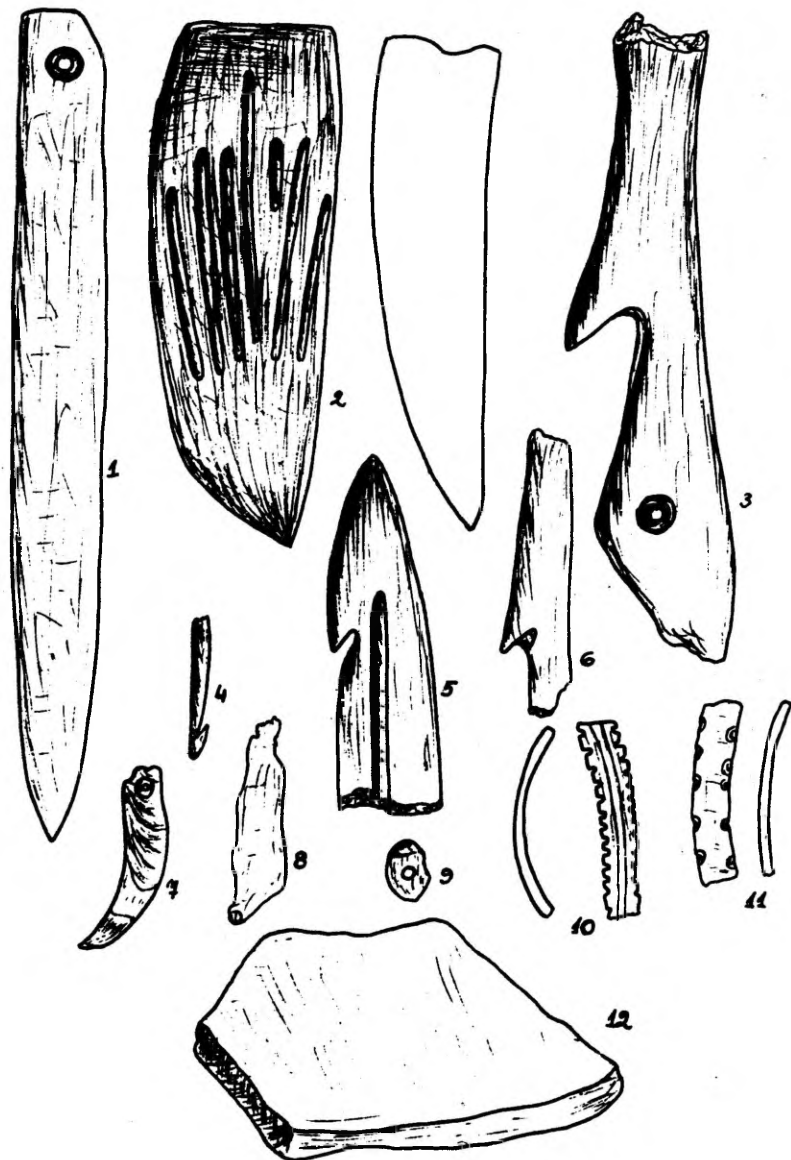
Tahvel V

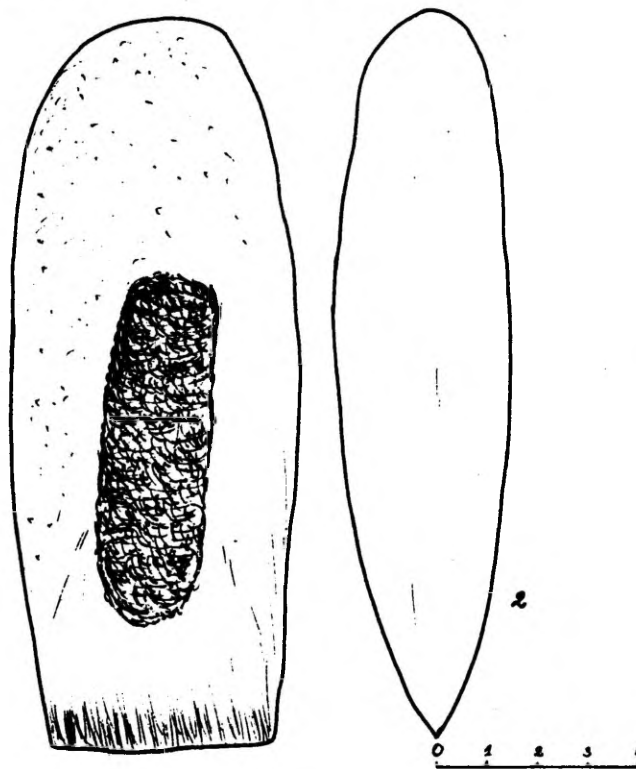
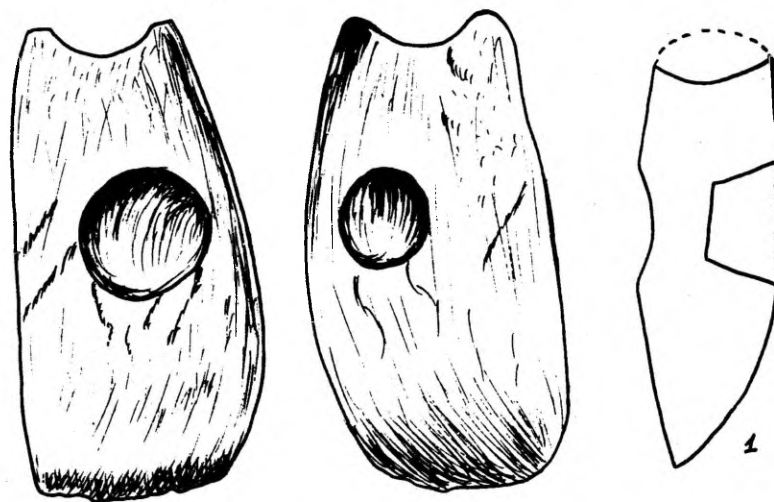
Tahvel VI

Tahvel VII

0 1 2 3 4

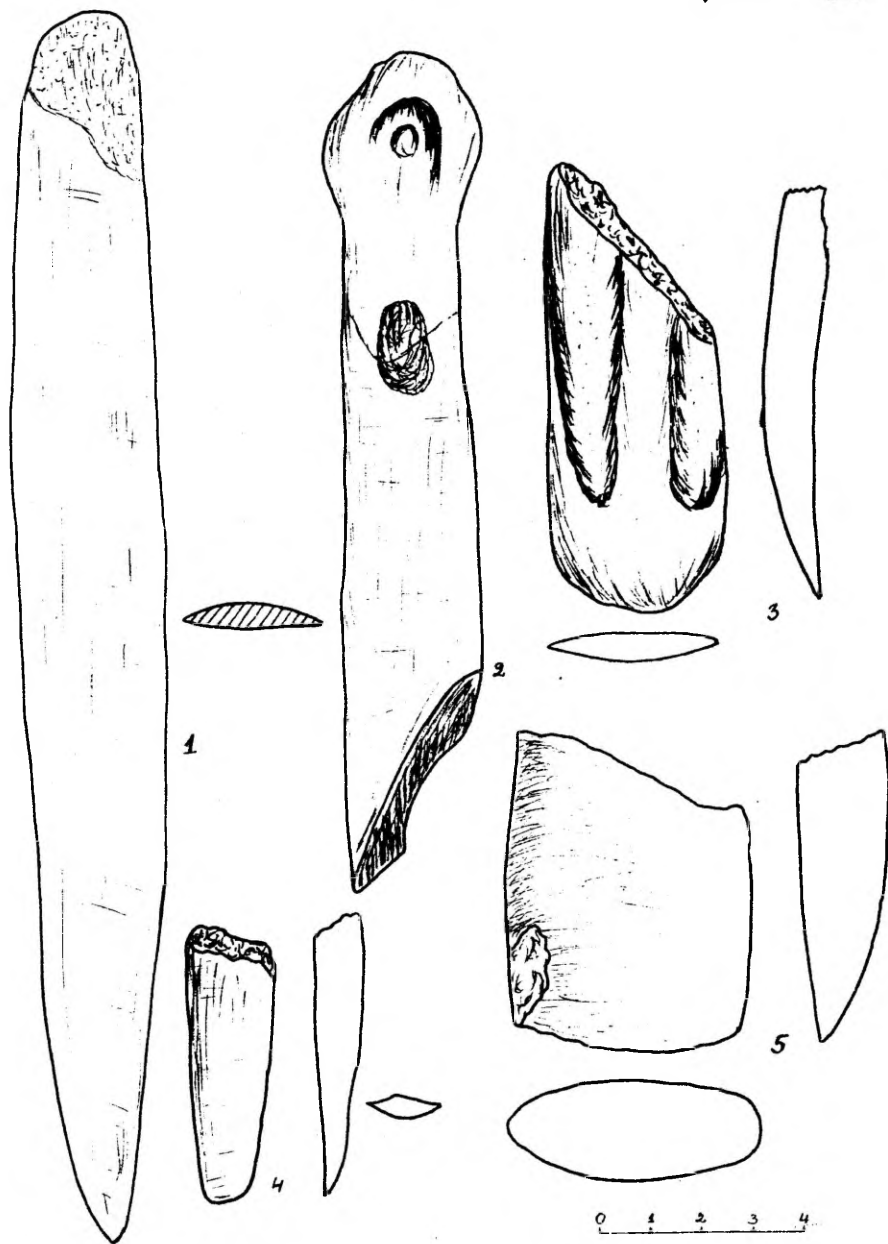
0 1 2 3 4

Tahvel IX

0 1 2 3 4

Tahvel X

0 1 2 3 4

ja loomade arvu ja külvipinna suuruse kindlakstegemine,
6) produktide jaotamine kohalike elanike vahel kindlaksmääratud normi piires.

Valdade tootluskomiteedesse pidi kuuluma 11 liiget: 1 esindaja suurpõllumeeste³² hulgast, 2 esindajat väikepõllumeeste³³ hulgast, 4 esindajat maatameeste hulgast, 3 esindajat valla ühisuste ja väikepõllumeeste seltside poolt ja 1 esindaja valla äri- ja tööstusettevõtjate poolt.³⁴

Komiteede koosseis oli ilmselt kahjulik maatameestele. Seetõttu nõudis Rapla valla tööliste ja väikemaameeste (kehvikute) komitee 11. juunil 1917. a. uusi valimisi tootluskomiteesse, et seal oleks kaitstud ka tööliste ja väikemaapidajate huvid.³⁵ Koosolekul sõna võtnud A. Künnapuu ütles: "... Kahjuks ei rahulda see valimistesüsteem töölisi - kus jõukamate kihtide poolt 7 esitajat valitakse kuna töörahva poolt kõigest 4. Nii kujuneb moonamuretsemise komiteest hindade kõrgelekruvimise komitee, nagu see mitmel pool juhtunud on."³⁶

Juhatuskirjas märgiti, et valla tootluskomitee asutamine toimub vallavalitsuste kaudu, kes kutsuvad kokku valimis-koosolekuid. Koosolek on otsustusvõimeline kokkutulnud valijate arvu peale vaatamata.³⁷

Asjaolu, et tootluskomiteede loomine toimus vanade reaktiivsete vallavalitsuste kaudu, mille eesotsas seisis taluliselt mõni hallparun, jättis oma jälje tootluskomiteede koosseisule. 28. mail peeti Kohila vallamajas tootluskomitee liikmete valimiseks rahvakoosolek, kus valiti tootluskomiteesse "maatameeste" hulgast kooliõpetaja Liine Vilibert, tema

³² Suurpõllumeeste all on mõeldud mõisnikke.

³³ Väikepõllumeeste all on mõeldud taluomanikke ja rentnikke.

³⁴ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 116, l. 1.

³⁵ Sealsamas, f. 4697, nim. 1, sü. 5. l. 5.

³⁶ Sealsamas.

³⁷ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 116, l. 1.

asemikuks kooliõpetaja Jaan Ernesaks, samuti teisi sarnaseid "maatamehi"³⁸. Taolisi nähtusi esines ka teistes kohtades. Nii teatas ajaleht "Kiir" Hädameestest Pärnumaal, et "...vallaharvas on alles endiste võimumeeste mõju all. Nende esitajaks³⁹ on siin A. Luts, endine politseinik ja nüüdne hangeldaja, kes ka Pärnu maakonna tarbeainetekomitee liikmeks on..."⁴⁰ Kodanlus oli huvitatud "jämmedast otsast" tootluskomiteedes, et siis "seaduslikult" spekulierida. Kuid tootluskomiteede loomine kui fakt iseenesest ei olnud juba meele järele taluperemeestele ja teistele saherdajatele-spekulantidele. Paljudes valdades venitati tootluskomiteede loomisega. 4. juunil Laitse vallas toimunud tootluskomitee valimiskoosolek otsustas koguni "leivavilja monopol tunnista mittevastavaks vallaelanike huvidele ja seega valla tootluskomiteed mitte valida"⁴¹. Valla tootluskomitee valiti siin alles 16. juulil.⁴² Väärrib märkimist, et paljudel juhtudel mõisnikud, kelle esindajad vastavalt juhatuskirjale pidid kuuluma valla tootluskomiteesse, ei saatnud neid komitee valimistele ega ka komiteedesse, sest mõisatele kui põhilistele viljatootjatele (ja ka viljatagavarade säilitajatele) oli selliste komiteede loomine kõige ebaseeldivam. Nii oli see Kohila⁴³, Nehatu⁴⁴, Kurna⁴⁵, Anija vallas⁴⁶. Hiljem siiski (juunis-juulis) saatsid ka need mõisnikud oma esindajad tootluskomiteedesse, sest paljudel juhtudel valdade tootluskomiteed suunasid rahva pahameele ja näljahäda just mõisate viljaaitade vastu.

³⁸ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 8.

³⁹ S. t. esindajaks.

⁴⁰ "Kiir" 8. (21.) mai 1917, nr. 36.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 19 (vt. ka l. 21).

⁴² Sealsamas, l. 23.

⁴³ Sealsamas, l. 8.

⁴⁴ Sealsamas, l. 26.

⁴⁵ Sealsamas. l. 15.

⁴⁶ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 5.

Vastavalt 25. märtsi viljamonopoli seadusele nähti ette, et toituskomiteed valdades, linnades ja kubermangudes pidid arvele võtma viljatagavarad, külvid⁴⁷ jne. selleks, et "majapidamises tarvitusest ülejäävaid inimeste ja loomatoidu tagavarasid selgeks teha ja viljamonopoli seaduse määruste järgi riigi valitsemise alla võtta."⁴⁸ Igale põllumehele lubati jätta oma pere ja majapidamise jaoks tagavara kuni 1. sept. 1917. a.⁴⁹: 1) 40 naela teri või 35 naela jahu ja 3 naela tangu kuus iga inimese kohta; 2) tööhobusele à 8 naela kaeru või segavilja iga raske tööpäeva kohta. Seemendamiseks jäeti iga tessatini täiskülvamiseks (puudades):⁵⁰

Sort	Käsitsi	Masinatega	
		Laialt	Reas
Rukis, nisu, suur oder, hernerd	12,5	10	7,5
Kaer, segavili, maaoder	15	12	9

Peale kõige selle jäeti igaks juhtumiks majapidamisse veel 10 % kogu kindlaksmääratud viljast ja loomatoidu tagavaradest. Peale vilja- ja loomatoidu tagavarade kindlaksmääramise nähti ette ka kartulitagavarade arvelevõtmine.⁵¹ Viljatagavarade arvelevõtmine oli toituskomiteede üheks põhiülesandeks.

Viljatagavarade arvelevõtmine pandi komisjonidele, kes

⁴⁷ Vt. "Estimaa Kubermangu Toituskomitee juhatuskiri vilja tagavarade arvelevõtmiseks" (RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 5, l. 2-3); A. Kõörna, op. cit., lk. 160.

⁴⁸ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 5, l. 2.

⁴⁹ Sealsamas.

⁵⁰ Sealsamas, l. 3.

⁵¹ Sealsamas.

pidid koosnema kahest liikmest, kusjuures üks liige pidi olema maatamees.⁵² Kuna vilja arvelevõtmine toimus tavaliselt suusõnalise küsitluse teel ja arvelevõtjad olid tootluskomiteedes istuvad kulakud või mõned teised valla hangeldajad, siis ei kajastunud üleskirjutuslehtedel kaugeltki õige olukord. Ka mõisnike viljatagavarade arvelevõtmine toimus mõisnike või mõisavalitsejate suusõnaliste andmete järgi. Vastavates Harjumaal valdade viljatagavarade arvelevõtu kokkuvõttes kajastub äärmiselt suur vilja puudujääk, mis ulatub kokku üle mitmekümne tuhande puuda.⁵³

Kuna alates 1917. a. kevadest valitses toiduainetest terav puudus, oleks tulnud asuda viljatagavarade arvelevõtmisele kohe pärast viljamonopoli väljakuulutamist. Tegelikult aga juba tootluskomiteede eneste loomine võttis aega. Põhiliselt jõuti viljatagavarade arvelevõtmisega lõpule alles juuli alguseks. Ainult mõnes üksikus vallas viidi see töö kiiresti lõpule. Nii oli see Riisipere vallas, kus seda alustati 28. mail ja lõpetati j. juuniks. Vald jaotati siin 16 jaoskonda, igas jaoskonnas teostasid üleskirjutust üks tootluskomitee esindaja, k ü l a k u b j a s j a m i i l i t s.⁵⁴ Töö lõpul konstateeriti, et vilja puudujääk on 14 377 puuda.⁵⁵ Ka Kuivajõe vallas sooviti arvelevõtmist kiiresti lõpetada ja selleks kutsuti väljastpoolt komiteed appi m i i l i t - s a m e h i.⁵⁶ Seega võeti siis mõnes kohas kodanlik miilits ja isegi külakupjad appi. Iseloomustades külakodanluse ja miilitsa koostööd kirjutas "Kiir" märtsi lõpul: "Kurnajate viljajalaod on vaja üles otsida... Läbiotsimisi hakkab miilitsavägi korraldama. Pannakse miilitsasse aga endised politsei-

⁵² ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 5. 1. 2.

⁵³ Sealsamas, l. 6-29.

⁵⁴ Sealsamas, sü. 2, l. 53.

⁵⁵ Sealsamas, l. 54.

⁵⁶ Sealsamas, l. 76.

nikud, nagu kodanlased seda soovivad, siis see "miilitis" küll palju midagi üles ei leia. Ega vili ometi keelatud kirjandus ei ole."⁵⁷ "Kiire" kartus läks täide. Paide linnavolikogu oli pannud miilitisa etteotsa koguni endise politsei juhtkonna, kellelt aga rahulolematu rahvas relvad ära võttis.⁵⁸ Piirissaarel taheti miilitisa etteotsa seada kohaliku kaupmeest Leškinit⁵⁹ jt. Vastavalt miilitisa koosseisule kujunesid ka vilja arvelevõtmise tulemused sellisteks, et ei leidunud peaaegu ühtegi valda Harjumaal ja küllap ka kogu Eestimaal, kus oleks olnud vilja ülejääke. Samal ajal aga paljud taluperemehed ja mõisnikud, öeldes, et neil üle normi vilja ei ole, mida võiks müüa riigile kindlate hindade alusel, varjasid viljatagavarasid ja spekulereisid nendega, sest hinnad "mustal turul" pidevalt tõusid. Paljud maatamehed, mõisatöölised jt. kannatasid aga nälga, seda enam, et nende arv Põhja-Eestis oli suhteliselt suurem kui mujal Eestis.⁶⁰

Mida siis tegid tootluskomiteed maal selle olukorra parandamiseks? Kuidas nad tulid oma ülesannetega toime? Nagu ülalpool vaatlesime, andis viljatagavarade arvelevõtmine negatiivse bilansi.⁶¹ Niisugusel juhul ei jäänud tootluskomiteele muud üle kui pöörduda pidevalt abistamispalvetega maakonna tootluskomitee poole vajalike toiduainete hankimiseks väljastpoolt. Nii sai Harku vald augustikuu jooksul maakonna tootluskomiteelt 500 punda jahu, mis jagati ära elanike vahel.⁶² Kuna sellest kõigile ei jätkunud, siis otsustati veel jahu tellida. Selle peale vastas Harjumaa Tootluskomitee, et Harku valla jaoks rukkijahu ei ole. Valla tootlus-

⁵⁷ "Kiir", 28. märts (10. aprill) 1917, nr. 6.

⁵⁸ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, Dokumendid ja materjalide kogumik, Tallinn 1957, lk. 79.

⁵⁹ Sealsamas, lk. 96-97.

⁶⁰ Vt. A. Kõörna, op. cit., lk. 92

⁶¹ Vt. ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 5, l. 6-29.

⁶² Sealsamas, sü. 2, l. 16.

komitee leidis, et Harku vallas mingeid viljatagavarasid pole, mida võiks rekvireerida⁶³ ja kui maakonna tootluskomitee jätab palve täitmata "... on rahva seas rahutusi karta ja Harku valla tootluskomitee ja tootlusamet⁶⁴ peavad oma tegevuse lõpetama."⁶⁵ 26. okt. toimus Harku vallamajas rahvakoosolek, mis oli pühendatud tootlusküsimusele. Tehti teatavaks andmed sügise viljasaagi kohta⁶⁶:

talirukis	-	7 749	puuda
suvirukis	-	768	"
nisu	-	800	"
oder	-	7 300	"
kaer	-	3 660	"

See teeb iga inimese peale vallas kuni uue lõikuseni 2 puuda 3 naela rukist ja nisu kokku ja 1 puud 30 naela otri. Samas mainiti ka, et juba praegu saavad 1600 valla inimest linnast tšekileiba.

Koosolek võttis vastu resolutsiooni, milles öeldakse⁶⁷:

- 1) möödaläinud lõikuse saadusi jätkub kõigi valla elanike jaoks vaevalt paari kuu jaoks;
- 2) juba praegu hulk inimesi nälgib;
- 3) igasugusele vilja rekvireerimisele vallas tuleb vaadata kui tegevusele, mis elanikke näljasurmale lähendab.

Samas otsuses pöördatakse ka valla põllupidajate poole, et need, kellel on veel vilja tagavaraks, annaksid selle vabatahtlikult valla tootluskomiteele. Kuid kas vallas oli katastroofiline olukord? 2. nov. teatati valla tootluskomitee koosolekul, et Otto Praks Vaila külast ei olevat maha teinud ru-

⁶³ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 5, l. 18.

⁶⁴ Tootluskomitee jooksev asjaajamine pidi vastavalt "Juhatuskirjale" seisma tootlusameti õlgadel. Tootlusamet pidi koosnema 4 liikmest, kusjuures ameti esimees ja asetäitja pidi tingimata valitud olema tootluskomitee juhatajast.

⁶⁵ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 2, l. 18.

⁶⁶ Sealsamas, l. 24.

⁶⁷ Sealsamas.

kist, mida ta tootluskomitee käest sai seemneks. Sõrve külast Hiire talust leiti läbiotsimisel 50 puuda rukkeid ja 20 puuda otri, arvati aga, et seal lõikus hoopis suuremat saaki oli andnud.⁶⁸ Varsti saadi ka teada, et Habersti mõisa maa pealt saadud rukkid (umbes 200 puuda) Tallinna vedanud ja seal oma maja põõningule ära peitnud. Pärast nende teadete saamist komitee otsustas "... asja lähemal viljatagavarade üleskirjutamise puhul parema tähelepanemise alla võtta."⁶⁹ Sügisest viljatagavarade arvelevõttu aga ei suudetud veel isegi oktoobri keskpaigas alustada.⁷⁰ Anija valla tootluskomitee otsustas juba septembri keskpaiku alustada viljatagavarade sügisest üleskirjutust,⁷¹ kuid isegi oktoobri keskpaigaks polnud see töö veel lõpetatud ja seetõttu tuli "... käsutähtede väljaandmist Anija mõisa peale jätkata niikaua kui arvelevõtmine taludes lõpetatud."⁷²

Tootluskomitees istuvad peremehed ei rutanud oma viljatagavarade arvelevõtmega. Vili püüti ära peita või vallas välja viia. 2. okt. teatati Kloostri valla tootlusameti koorolekul, et Risti mõisa valitseja tahtvat ilma tootluskomitee teadmiseta 1.000 puuda rukist Tallinna viia, kuigi samal ajal valitses vallas suur puudus viljast.⁷³ Hiljem, novembris saadi teada, et Risti mõisast ikkagi müüdi rahvale vilja 3. ja 4. novembril ilma tootluskomitee teadmata, ilma vastava loata ja kõrgete hindadega, kusjuures nisu hind oli isegi 12 rbl. puud.⁷⁴

Nehatu vallas pandi 27. nov. ühes peres toime läbiotsimine ja leiti 10 kotti leivajahu, 1 kott kruupe ja 2 tünni sulatatud rasva.⁷⁵ Novembris, kui Vihterpalu vallas viidi

⁶⁸ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 2, l. 26.

⁶⁹ Sealsamas, nim. 2. sü. 2, l. 26.

⁷⁰ Sealsamas, l. 22.

⁷¹ Sealsamas, l. 6.

⁷² Sealsamas, l. 9 p. (=pöördel).

⁷³ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 132.

⁷⁴ Sealsamas, sü. 194, l. 27.

⁷⁵ Sealsamas, sü. 139, l. 165 p.

läbi viljatagavarade arvelevõtmise kontrolli, leiti, et mõned kohapidajad olid vilja ära peitnud ja peale selle esines veel teisigi seaduserikkumisi tootlusküsimuse alal.⁷⁶

Oktoobris sai Harku valla tootluskomitee teada, et mõned mõisavalitsused olid valla tootlusametist mööda minnes endale terved vaadid petrooleumi hankinud.⁷⁷ Seega ei lasknud kohalikud mõisad ega mõningad tarbeainetega kauplejad end häirida tootluskomitee olemasolust vallas.

Valdade tootluskomiteed kasutasid tavaliselt erakaupmeeste teeneid toiduainete väljajagamisel. Nii oli see ka Harku vallas, kus augustis ja septembris saadud suhkur anti kaupmees Hans Hiie⁷⁸ kätte. Tolleaegne erakaupmees oli aga end ammu paljastanud kui liigkasuvõtja. 30. juulil toimunud Kurna valla tootluskomitee koosolekul märgiti, et "... olemasolevad poodnikud rahva usaldust ära ei teeni..."⁷⁹

Kuid mitte ainult poodnikud ei lisanud oma protsekti kauba hinnale, vaid seda tegi ka tootluskomitee, kelle tavaliseks juurdehindluseks oli 5 - 7 %. Peale selle tuli ostjal tasuda veel veokulude, kadude jm. eest, mis tõstis vastava tarbaine hinna tunduvalt kõrgemale ja tekitas õigustatud nurinat tootluskomiteede tegevuse vastu. 7. augustil protesteerisid Rapla alevi töötajad ja ümberkaudsed maatainimesed oma tootluskomitee tegevuse vastu, süüdistades teda hindade tõstmises: "Meie tootlusamet, nagu ta end armastab nimetada, toimetab õige omavalitsuse"⁸⁰ toonis. Juuli keskpaiku anti... rukkijahu 4,60 rbl. puud, täna, 7. aug. anti aga juba 7 rbl. puud. Naabri vallas Raikkülas müüdi enne 4,25 rbl. puud, nüüd 5,50 rbl. puud."⁸¹ Edasi mainitakse protestis,⁸² et

⁷⁶ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 49.

⁷⁷ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 2, l. 22.

⁷⁸ Sealsamas, l. 11 ja 20.

⁷⁹ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 10, l. 31.

⁸⁰ Mõeldud isevalitsust.

⁸¹ ENSV RAKA, f. 4697, nim. 1, sü. 5, l. 15.

⁸² Protestis, mis on kirjutatud 7. augustil ja varustatud üle 100 allkirjaga, on ekslikult kogu süü asetatud Rapla

"Toitlusametis istuvad kõige jõukamad isikud ja ka need, kellel kõike küll on ning ihkavad suuremat hinda oma vilja eest nagu kahe mõisa rentnik Rechtlich, veskipidaja Mart Maantee, suurekohapidaja Jüri Viikberg, köster Wilip Schütz... Mitte rahvas ei valinud neid sinna toitluskomiteesse, vaid üks väike osa jõukama klassi esindajatest. Tuleb uued valimised läbi viia, et maatamehed saaks enamuse selles ametis".⁸³

Oma vastuses ülalmainitud protestile põhjendas Rapla toitluskomitee, miks on rukki-jahu hind Raplas nii kõrge (puud 1,25 rbl. kallim kui Tallinnas). Selle hinna pidavat 1,25 rbl. võrra kallimaks tegema maakonna toitluskomitee protsent, kaubastusühistu protsent, loomulik kadu, vedu jaa-ma⁸⁴ jne. Seega oli moonamuretsemiskomiteest tõepoolest saanud hindade kõrgelekrumimise komitee, nagu ennustas A. Künnapuu⁸⁵.

29. aug. esitasid Rapla elanikud uue kaebuse, süüdistades toitluskomiteed selles, et ta oli jahusaadetise välja jaganud Rapla kaubatarvitajate ühisuse kaudu ja seetõttu pidi iga ostja tasuma ühistu kasuks 35 kop. puudalt.⁸⁶ Uuesti nõudsid elanikud toitluskomitee ümbervalimist.⁸⁷

Mitmel juhul valla rikkamad mehed, olles kas toitluskomitee liikmed või kaupmehed, pakkusid toitluskomiteele oma kapitale, kaupluse- ja laoruume, kuid muidugi vastava tasu eest. Nii mainiti Kolga valla täiskogu koosolekul 6. aug., et valla toitluskomitee esimees Saks ostab oma rahaga toitluskomiteele määratud jahu välja ja arvestab seepärast igale jahupuudale 17,5 kop. müümisel lisaks. Koosolek tunnistas selle liigkasuvõtmiseks ja otsustas Saksa tagandada.⁸⁸

Toitluskomiteele. Protesti koostajad nähtavasti ei teadnud, et 2. aug. tõsteti Kubermangu Toitluskomitee poolt rukki-jahu kindlaid hindu. Rukki-jahu puud, mis enne maksis 3,50 rbl., maksis pärast 2. aug. 5,75 rbl. Kindlate hindade tõstmine õonestas lõplikult rahva usku viljamonopolisse.

⁸³ ENSV RAKA, f. 4697, nim. 1, sü. 5, l. 15.

⁸⁴ Sealsamas, l. 19.

⁸⁵ Sealsamas, l. 5.

⁸⁶ Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 197.

⁸⁷ Sealsamas.

⁸⁸ Sealsamas, l. 87 ja 88.

24. juulil protesteerisid Kuivajõe valla elanikud selle vastu, et toitluskomitee esimees jaotas saabunud jahu oma poest vilja ebaõiglaselt.⁸⁹

Rahva majanduslik olukord halvenes järjest. Toitluskomiteed aga ei suutnud ära teha midagi otsustavat lihtrahva olukorra parandamiseks. Esamajärgulistest tarbeainetest, eriti jahust, tunti puudust paljudes kohtades. Nii nentis Kuivajõe valla toitluskomitee 15. juulil, et suur osa elanikke on ilma leivajahuta⁹⁰. Anija vallas otsustas toitluskomitee anda 16. sept. August Bachfeldtile loa toitluskomitee nimel väljastpoolt valla piire vilja osta tingimusel, et sissetoodev vili jääb toitluskomitee kontrolli alla.⁹¹

Selle asemel, et midagi resoluutsemat ette võtta, pöördusid toitluskomiteed p a l v e t e g a mõisnike ja talumeeste poole, et nad müüksid oma liigse vilja komiteedele. Nii oli see näiteks Kohila vallas, kus toitluskomitee tegi 21. aug. otsuse mõisatest järele kuulata, kas ja kui palju iga mõis saab rukkeid müüa. Samas määrati ka rukki ajutiseks hinnaks 6,45 rbl. puud.⁹² 26. okt. pöördus Harku valla rahva-koosolek valla põllupidajate poole palvega, et kui neil natuke vilja tagavaraks on, seda v a b a t a h t l i k u l t toitluskomiteele anda.⁹³ Olukorras, kus toitluskomiteed olid anujate-abipalujate osas, võisid mõisaomanikud ja talupere-mehed vilja müüa ja võisid seda ka mitte müüa. Viljamüügi esimeseks tingimuseks oli viljamüüja poolt dikteeritud hindade vastuvõtmine toitluskomitee poolt.

19. augustil toimunud Kehtna valla toitluskomitee koosolekul määrasid Keava ja Kehtna mõisate esindajad rukkile hinnaks 5,50 rbl. puud.⁹⁴ Vihterpalu vallas nägi toitluskomi-

⁸⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 150.

⁹⁰ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 2, l. 42

⁹¹ Sealsamas, l. 5.

⁹² Sealsamas, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 118.

⁹³ Sealsamas, f. 215, nim. 1, sü. 2, l. 24.

⁹⁴ Sealsamas, l. 33.

tee ette sellise korra, et viljaostja tasus kohe viljamü-
jale vilja hinna ja lisaks valla tootluskomitee protsendi,
siis ise protsendiraha tootluskomiteesse tuues.⁹⁵ Milleks
üldse siis siin tootluskomitee?

Ainus tee, kuidas rahvas vilja oleks saanud, oli revo-
lutsiooniline tee. 16. sept. Anija valla tootluskomitee koos-
olekul märgiti, et "... kuna talupidajate vili arvele võtma-
ta oli ja keegi vabatahtlikult vilja ei müü, puudustkannata-
jaid, aga keda hea hulk oli viljatähti saama ilmunud, lärmit-
sema hakkas, isegi v ä g i v a l l a g a ä h v a r d a -
d e s , siis ei jäänud tootlusametil muud nõu üle kui käsu-
tähtede väljaandmist mõisa peale jätkata vaatamata kuberman-
gu tootluskomitee keelu peale."⁹⁶ Rahvas sai küll vilja, kuid
väga kõrge hinna eest. Juba 19. aug. seati Anija vallas ruk-
ki väljajagamise hinnaks 6 rbl. puud,⁹⁷ millele tarbijal li-
sandusid veel jahvatuskulud⁹⁸ ja tootluskomitee protsent.

Kõrvuti leiva puudusega kerkis üles piima saamise prob-
leem. 30. juunil võttis Eestimaa Kubermangu Tootluskomitee
oma istungil vastu resolutsiooni "Eestimaa kubermangu elani-
nike varustamise kohta piima ja piimaproduktidega".⁹⁹ Selle
järgi kavatseti linnade ja linnaliste asulate piimapuudust
leevendada sel teel, et kinnitada nende juurde kindlad rajoo-
nid, mis peaksid varustama vastavat keskust. Kindlate hinda-
de traditsiooni kohaselt soovis Eestimaa Kubermangu Tootlus-
komitee, et neis punktides oleksid piimale ja piimasaaduste-
le määratud kindlad hinnad. Need tuli määrata vastavalt maa-
kondade tootluskomiteede ettepanekutele.

11. aug. teatas Keila Tootluskomitee, et alevis on suur
piimapuudus. Selle kõrvaldamiseks hakati Keila mõisast rahva-
le piima muretsema, makstes 32 kop. toobi¹⁰⁰ eest. Selle hin-

⁹⁵ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1. sü. 2, l. 24.

⁹⁶ Sealsamas, l. 5.

⁹⁷ Sealsamas, l. 3.

⁹⁸ 31. aug. kinnitas Harjumaa Tootlusamet leivajahu jah-
vatamishinnaks 25 kop. (yesi- ja tuuleveskites) ja 35 kop.
(auru- ja mootorveskites), olles eelnevalt viinud valdades
läbi küsitluse jahvatustakside kohta.

⁹⁹ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 8, l. 2.

¹⁰⁰ Tallinna toop = 1,087 liitrit.

naga andis mõis piima vaid 4 päeva ja lubas piima müümise lõpetada liiga odava hinna tõttu. Selle äraahoidmiseks otsustas tootlusamet hakata maksma mõisale 37 kop. piimatoobi eest.¹⁰¹

15. aug. teatas Kõnnu valla Toitluskomitee, et "hinda-sid piima ja selle produktide peale teha ei või, sest et või hind isegi Tallinna turul kindlaks määratud ei ole, aga kohalikud elanikud odavamalt kui Tallinna turul piima ega selle saadusi ei müü".¹⁰² Rapla valla tootlusamet aga teatas 25. juulil: "Komitee, silmas pidades, et kindlate hindade läbi maal turg piimasaadustest tühjaks jääks, nii et alevi elanikkond ja maata inimesed tähendatud toiduainetest ilma jääks, otsustas kindlaid hindasi mitte soovitavaks tunnistada".¹⁰³

Tuli välja nii, et toitluskomiteed, selle asemel, et võidelda kindlate hindade elluviimise eest, mis oli ju toitluskomiteede peaülesanne, rikkusid neid ise, tunnistades sellega oma jõuetust. Seetõttu mõisnikud ning taluperemehed ei arvestanud toitluskomiteesid kui asutusi, kuna nad ei suutnud lõpetada hangeldamist.

Külakodanlus peitis oma vilja ja spekulceris järjest tõusvate hindade olukorras, lõigates suuri kasumeid ning ei arvestanud üldse valla tootluskomitee palveid ega nõudeid.

Anija valla tootluskomitee koosolekul 2. sept. mainiti, et vallast veetakse salamahti vilja välja. Võitluseks selle vastu "... otsustati kuulutused välja panna, et seda ainult tootluskomiteede kaudu teha tohib".¹⁰⁴ Samaaegselt vilja väljaveoga lubati A. Bachfeldti valla tootluskomitee nimel tootluskomiteele väljastpoolt valda vilja osta.¹⁰⁵

¹⁰¹ ENSV RAKA, f. 215, nim. 1, sü. 1, l. 7.

¹⁰² Sealsamas, l. 9.

¹⁰³ Sealsamas, l. 12.

¹⁰⁴ Sealsamas, sü. 2, l. 4.

¹⁰⁵ Sealsamas, l. 5.

Kõik sellised nähtused tekitasid paljudes kohtades väljapääsmatu olukorra. Ajaleht "Kiir" kirjutas: "'Sabad näitavad ära, et seni, kuni valitsuse tüüri juures kapitalistid seisavad, kellele toiduainete hinna tõusmine kasulik, elukallidus ... suureneb. Sabasid võib ainult sel teel ära kaotada, et terve valitsusvõim rahva enese kätte, teda esitavate tööliste ja sõjaväelaste nõukogude kaudu läheks"¹⁰⁵. 13.-15. aug. toimunud Eesti maatameeste konverentsil öeldi: "Kõige suurem viletsus on maatöolistel leiva (vilja) ostmise pärast. Vilja söödavad peremehed ja mõisnikud loomadele. Toitluskomiteed seisavad enamjagu peremeestest, kaupmeestest, mõldritest ja mõisarentnikkudest koos."¹⁰⁷ Konverents nõudis: igas vallas toitluskomitee liikmete valimised läbi viia üldise, ühetaolise, otsese ja salajase hääletamise teel. Edasi pidas konverents vajalikuks tugevdada sidet toitluskomiteede vahel, toitluskomiteedele aga tehti kohustuseks määrata toiduainetele kindlad hinnad, samuti määrata kindlaks toiduainete alammäär inimese kohta jne.¹⁰⁸

Kõikidele oli selge, et kohalikud toitluskomiteed on enast kompromiteerinud. 11. sept. tegid Kohila vabriku töölised avalduse kubermangu komisjonile, milles märgiti, et kuna töölisi ähvardab nälg, siis tuleks vabriku- ja mõisatöölised eraldada kohalikust toitluskomiteest ja lubada neil organiseerida omaette toitluskomitee¹⁰⁹. Töölised nägid ainsat väljapääsu näljast sellise toitluskomitee loomises, mis oleks suutnud anda neile leiba ega oleks arvestanud eraomanike huve.

Senised toitlusasutused ei olnud millegagi oma olemasolu õigustanud. Oktoobri algul teatas Harjumaa toitlusamet Eestimaa Kubermangu Toitlusametile, et Järvakandi, Nehatu ja Kirna-Kohatu valla toitluskomiteed on oma tegevuse lõpetanud

¹⁰⁵ "Kiir" 30. mai (12. juuni) 1917, nr. 52

¹⁰⁷ Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon Eestis, lk. 284.

¹⁰⁸ Sealsamas, lk. 284-285.

¹⁰⁹ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 120.

ja et selle põhjuseks oli valdade tootluskomiteede võimetus muretseda valdade elanikele toiduaineid, mis kutsus neis valdades esile suure rahulolematuse¹¹⁰. Samas palus Harjumaal tootlusamet nõu, kas maksab üldtähendatud valdades enam tootluskomiteesid uuesti valida, kuna lähemal ajal tootluskomiteed niikui ära kaotatakse ja nende ülesanded kohalikele omavalitsustele antakse.

*
*
*

Nii nagu tsaari-Venemaa, nii ei suutnud ka Ajutine Valitsus enda poolt väljakuulutatud tootlusprogrammi täita. Hästi iseloomustas tolle aja tootluspoliitikat eesti kodanluse esindaja J. Hünerson, kes ütles: "Toiduainete müümise vabadus lõpetati ära ja hakati rahva toitumist riiklikult korraldama, riik aga ajas asja väljapääsemata korratusse, nälg oli silmaga näha".¹¹¹

Tootluskatastroofi oleks võinud ära hoida. Ajutise Valitsuse käsutuses olid kõik abinõud võitluseks nälja vastu, kuid "... neid vahendeid ei võeta tarvitusele ainult seepärast, ... et nende teostamine riivab käputäie mõisnike ja kapitalistide ennekuulmatuid kasumeid"¹¹².

Ei olnud teist väljapääsu näljast kui talupoegade ja maatameeste ühine väljaastumine koos linnatöolistega mõisnike ja kapitalistide vastu, kuna teisiti "... ei ole võimalik vilja kätte saada rikastelt, seda nende sabotaažist hoolimata välja vedada, äraostetud ametnike ja kasusid kokkuajavate kapitalistide vastupanu murda ja ranget arvestust luua. Seda on tõestanud "demokraatia" tootlusasutuste ajalugu, miljoneid

¹¹⁰ ENSV RAKA, f. 42, nim. 1, sü. 139, l. 59.

¹¹¹ J. Hünerson, Kolm nõudmist, Tartu 1917, lk. 7.

¹¹² V.I. Lenin, Ähvardav katastroof ja kuidas selle vastu võidelda, Teosed, 25. kd., lk. 302.

kordi kapitalistide sabotaaži üle k a e v a n u d ,
v i n g u n u d , p a l u n u d "demokraatia" toit-
lusaskelduste ajalugu"¹¹³.

¹¹³ V.I. Lenin, Kiri seltsimeestele, Teosed, 26 kd.,
lk. 179-180.

VEENE-ROOTSI LÄBIRÄÄKIMISED STOLBOVO RAHU EEL.

V. N a a b e r .

27. veebruaril 1617. a. Venemaa ja Rootsi vahel sõlmitud Stolbovo rahul on tähtis koht nende kahe riigi omavahe-
liste suhete ajaloo. Esiteks tegi see lõpu 1609. a. alanud
Rootsi interventsioonile Venemaal ja aitas kindlustada Vene-
maa riiklikku iseseisvust Poola kallaletungide vastu, tei-
seks aga sai rahuleping aluseks Vene-Rootsi suhetele lähema-
te aastakümnete jooksul, mis üldiselt kandsid sõbralikku ja
heanaaberlikku iseloomu.¹ Enne lepingu lõplikku vormista-
mist tuli aga pooltel jõuda kokkuleppele mitmetes vaidlus-
alustes küsimustes ja lahendada hulgaliselt kahe maa vas-
tandlikest huvidest tingitud probleeme. Neist põhiliste lä-
hem vaatlemine ongi käesoleva artikli ülesandeks.

Nõukogude historiograafias on see teema seni veel täi-
esti käsitlemata. Ainuke monograafia Stolbovo rahu eelloo
kohta² pärineb 1857. aastast ja on käesolevaks ajaks jõud-
nud juba täiesti vananeda. Selles on liiga palju tähelepanu
pühendatud ebaolulistele probleemidele ja esineb ka faktili-
isi vigu. Seetõttu on artikli koostamiseks kasutatud peami-
selt allikmaterjale, milledest esmajärjekorras tuleb mainida
TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakonnas asuvat "De
la Gardie arhiivi".³ See on osa ühe tuntuima Rootsi aadli-

¹ Vt. V. Naaber, Vene-Rootsi suhted 1617.-1634. a. Aja-
loolaseid töid, UTU Ajalooringi kogumik, Tartu 1962, lk.78-
103.

² Н.П. Лыжин, Столбовский договор и переговоры ему
предшествовавшие, СПб. 1857.

³ Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu, De la
Gardie arhiiv, kd. A1, A2, C.

suguvõsa - krahvide De la Gardiede perekonnaarhiivist, mis kuni 1848. aastani asus De la Gardiede mõisas Emmastes ja seejärel toodi Tartu Ülikooli raamatukokku.⁴ Arhiivil on suur väärtus nii Rootsi ja Baltimaade kui ka Venemaa XVI-XVII saj. ajaloo uurijaile, kuid seni on seda väga vähe kasutatud.

Trükitud allikatest on parimaks läbirääkimistel viibinud Madalmaade vahendajate aruanne oma valitsusele.⁵ Aruanne on koostatud suure põhjalikkusega ja annab üksikasjaliku ülevaate läbirääkimiste esimesest etapist. Oma positsioonilt olid Madalmaade saadikud rootsimeelsed, mida tuleb antud alika kasutamisel arvesse võtta. Rahuläbirääkimiste lõppjärgu kohta leidub materjali K. Jakobovi poolt avaldatud publikatsioonis.⁶ Üht-teist käesoleva teema seisukohalt huvipakkuvat leidub ka Rootsi Teaduste Akadeemia poolt välja antud Rootsi tolleaegse kantsleri Axel Oxenstierna kirjavahetuses.⁷ See on mahukas publikatsioon (kokku 17 köidet), kuid Vene-Rootsi läbirääkimisi puudutab vaid tähtsusetu osa seal avaldatud kirjadest. Stobovo rahulepingu enda tekst on avaldatud "Vene keisririigi seaduste täielikus kogus".⁸

* *

* *

XVII saj. algul elas Venemaa üle tõsiste siseraskuste perioodi. Talurahva üha suurenev eksploateerimine ja osali-

⁴ Johannes Lossius, Die Urkunden Grafen de Lagardie in den Universitätsbibliothek zu Dorpat, Dorpat 1882, lk. VIII.

⁵ Донесения нидерландских посланников о их посольстве в Швецию и Россию в 1615 и 1616 гг. Сообщено из Нидерландского Государственного Архива, изданы А.Х.Бекон. "Сборник имп. Русского исторического Общества", т. XXIV, СПб 1878. (=Донесения)

⁶ К. Якубов, Россия и Швеция в первой половине XVII века, "Чтения в имп. Обществе истории и древностей Российских при Московском университете", кн. III, Москва 1897.

⁷ Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brevvevling. Utgifna af Kongl Vitterhets, Historie-och Antiquitets-Akademien afd. I, bd. 2, afd. II, bd. 5, Stockholm 1896, 1893 (Axel Oxenstiernas brevvevling).

⁸ Полное собрание законов Российской империи, т. 1, СПб. 1830. (=ПСЗ)

selt 1601. - 1603. a. viljaikaldus ning nälg teravdasid äärmuseni klassivõitlust, mis väljendus arvukates talupoegade ja linnaelanikkonna ülestõusudes. Rahva rahulolematust Boris Godunovi valitsuse vastu püüdsid ära kasutada Poola suurmagnaadid, kelle käsilane Vale-Dimitri I asus 1604. a. sõjaretkele eesmärgiga saada Vene tsaariks. Siitpeale liitub Venemaad haaranud sotsiaalmajandusliku kriisiga ka poliitiline kriis.

Soodsat momenti otsustas kasutada ka Venemaa teine naaber - Rootsi, kes juba aastasadu oli hellitanud plaane Vene loodealade vallutamiseks. Suurtes heitlustes XVI saj. II poolel ei olnud ta seda eesmärki täielikult saavutanud ja nüüd otsustas kuningas Karl IX katsetada uuesti. Oma osa mängis siin ka asjaolu, et Poola-Rootsi uniooni vastu peetud võitluste jätkuna oli Rootsi 1600. a. alates sõjajalal Poolaga ja seetõttu oli Rootsi huvitatud vastutegutsemisest Poola edusammudele Venes.

Sobivaimaks vormiks Vene siseasjadesse vahelesegamiseks oli sõjalise abi pakkumine Poola vastu, sest sel teel avanes võimalus saata Venemaale Rootsi väed. Kuna Venemaa valitsevad ringkonnad ja tsaar Vassili Šuiski kartsid pöörduda rahva poole, nägid nad välismaises abis ainult pääseteed. 1609. a. veebruaris sõlmitigi Viiburis leping, mille järgi Rootsi pidi toetama Venemaad 5000-mehelise väeüksusega ning saama selle eest Käkisalme linna ja maakonna.⁹ Kuigi rootslased algul tõepoolest abistasid Vene vägesid, muuhulgas ka Moskva vabastamisel poolakate piiramisrõngast, heitsid nad juba varsti pärast Vassili Šuiski kukutamist bojaaride poolt 1610. a. kõrvale liitlase maski ja alustasid avalikku interventsiooni Venemaal. 1614. a. lõpuks olid Rootsi väed Jakob De la Gardie juhtimisel allutanud peaaegu kogu Loode-Venemaa - Novgorodi, Staraja Russa, Põrhovi, Tihvini, Laadoga, Pähkinä-

⁹ Очерки истории СССР, Период феодализма, конец XV в. - начало XVII в. под ред. А.Н.Насонова, Л.В.Черепнина, А.А.Зимина, Москва 1955, lk. 564 - 565 (=Очерки).

linna (Orešeki), Käkisalme (Keksholm, Korela) Jami, Koporje, Ivangorodi ja Oudova (Gdov). Tekkis isegi plaan ühendada dünastiliste sidemete kaudu kogu Venemaa Rootsiga. Nimelt esitasid Novgorodi bojaarid ja kaupmehed 1612. a. kandidaadiks Vene troonile uue Rootsi kuninga Gustav II Adolphi (1611-1632) venna Karl Filipi.¹⁰ Viimane asuski teele Venemaale ja 1613. a. septembris vandusid vastu saadetud Novgorodi saadikud talle Viiburis truudust.¹¹ Täielikuks õnnestumiseks oli selline üritus siiski liiga utoopiline. Juba 1613. a. veebruaris oli Vene tsaariks valitud Mihhail Fjodorovitš Romanov. Uue valitsuse esimeseks ja tähtsamaks ülesandeks sai maa puhastamine välismaistest vallutajatest.

Sõjast ja laosest kurnatud Venemaale käis üle jõu võitlus korraga kahe suurriigi vastu ning seetõttu tuli vähemalt ühega neist sõlmida rahu. Kohe pärast troonile asumist saatis Mihhail Fjodorovitš saadikud Saksamaale, Madalmaadele, Prantsusmaale, Inglismaale ja Taani ning palus neilt abi relvade ja raha näol, samuti kaasaaitamist rahu sõlmimisele.¹²

Vahepeal muutus rootslaste olukord Venemaal üha ebakindlamaks. Rootsi vägede omavolitsemine ja rahvale pealepandud suured maksud tekitasid rahulolematust vallutatud alade elanikkonnas. Üha suurema ulatuse võttis partisaniliikumine, eriti Tihvini ümbruses. 1615. aastaks oli rahva võitlus omandanud sellise ulatuse, et Rootsi väejuhatusele sai selgeks: sõjalise jõu abil Novgorodimaad enese käes hoida ei õnnestu.¹³ Ka oli Rootsi vägede moraalne seisukord kartustäratav. Välismaised palgasõdurid soovisid küll sõja jätkamist, kuid olid liiga ebakindel element. Rootslastest sõdurid mõtlesid aga ainult koju tagasipöördumisele.¹⁴

¹⁰ Очерки, lk. 587.

¹¹ В.А. Бочкарев, Шведско-русские отношения в смутное время и осада Пскова 1615 года, Псков 1916, lk. 10.

¹² Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 8.

¹³ Очерки, lk. 601.

¹⁴ Н.П. Лыжин, op. cit. lk. 23-25.

Sõja jätkamise ohtlikkust üldriiklikust seisukohast vaadelduna on kirjeldanud Rootsi kantsler Axel Oxenstierna oma kirjas riiginõunik Henrik Hornile 23. aprillist 1614. a. Kantsler märgib, et riigil on vähe raha, kuid see-eest palju võlgu. Naaberriikidest on enamik Rootsi vaenlased, ülejäänud aga petlikud sõbrad. Kindla rahu või vaherahu sõlmimisele Poolaga pole lootagi, kuna Poola kuningas Sigismund III ei loobu oma pretensioonidest Rootsi troonile. Pidada sõda üheaegselt nii Venemaa kui Poola vastu on aga võimatu, pealegi kui olukorda võib kasutada Rootsi vana vaenlane Taani. Seepärast on Oxenstierna arvates parimaks lahenduseks rahu, sõpruse ja liidu sõlmimine Venemaaga Rootsile kasulikel tingimustel. Selleks näeb ta ette kaks teed: esiteks veenmine diplomaatilisel teel, teiseks sundimine sõjalise jõu abil.¹⁵

Seega näeme, et nii Venemaa kui ka Rootsi huvid nõudsid lõpu tegemist aastaid kestnud sõjaseisukorrale. Venemaale, kelle riiklik iseseisvus oli ikka veel ohus, oli rahu sõlmimine loomulikult vajalikum, kuid ka Rootsit ähvardas sõja jätkamine ebameeldivate tagajärgedega ja seepärast püüdis ta kinnistada seniseid saavutusi soodsa rahuga.

Rääkides Vene-Rootsi suhetest, ei tohi unustada ka teisi Euroopa riike, kes kaugeltki mitte osavõtmalt ei jälginud sündmusi Ida-Euroopas. Euroopas oli tollal küpsemas konfliktilt ühelt poolt Habsburgide, Rooma paavsti ja neid toetava Poola, teiselt poolt protestantlike riikide ja Prantsusmaa vahel, mis mõni aasta hiljem - 1618.a. viis Kolmekümneaastase sõjani. Seetõttu ei näinud protestantlikud riigid kuigi meelsasti, et Rootsi kui nende potentsiaalne liitlane jääks seotuks sõjaga Venemaa vastu. Hoopis soovitavam näis neile kõigi Rootsi jõudude koondamine Poola vastu. Pealegi ei suhtunud enamik Euroopa riike üldse heatahtlikult Rootsi agressiivsetesse plaanidesse Venemaa suhtes. Inglismaad sidusid Venemaaga vanad kaubandussuhted ja see tegi ta

¹⁵ Axel Oxenstiernas brevexling, afd. I, bd. 2. lk. 179-181.

soosivaks Vene huvidele.¹⁶ Taani nägi Rootsis oma kõige ohtlikumat võistlejat Läänemerele ega võinud seetõttu sümpatiseerida viimase püüetele laiendada oma valdusi Soome lahe ääres. Ka Saksa riigid vaatasid umbusuga Rootsi vallutustele Venemaal. Vaid Madalmaad soovisid Rootsi tõusu, lootes seega nõrgendada Hansa Liitu ja Taanit, kuid ka neid sidusid Venemaa-ga kaubanduslikud huvid.¹⁷ Kui Mihhail Fjodorovitsi läkitatud saatkond jõudis Madalmaadesse, võeti see väga soojalt vastu ja avaldati täielikku valmisolekut aidata kaasa rahu sõlmimisele Rootsi ja Venemaa vahel.¹⁸

Samme rahuläbirääkimiste alustamiseks võttis ette ka Rootsi valitsus. Örebro riigipäev 1614. a. palus kuningat mõjutada Vene valitsust rahu sõlmimisele. Gustav Adolf tegigi seda, tegutsedes nii oma väepealiku Evert Horni kui ka välisriikide kaudu.¹⁹ 1615. a. algul saatis Horn Novgorodist Moskvasse saadikud, et need Novgorodi elanike nimel veenaksid tsaari alustama rahuläbirääkimisi. Saadikuil õnnestuski saavutada tsaari nõusolek.²⁰ 5. märtsil 1615. a. saadetud vastuses tundis Vene valitsus juba huvi tulevaste läbirääkimiste konkreetse aja ja koha vastu, paludes sellest teatada.²¹

Välisriikidest astus esimesed sammud läbirääkimiste vahendamiseks Inglismaa. 5. jaan. 1614. a. saatis kuningas James I Vene saadiku palvel Gustav Adolfile kirja, milles ta pakkus selleks oma teeneid. 3. märtsil teatas Gustav Adolf oma nõusolekust.²² Siiski ei usaldanud Rootsi inglasi küllal-

¹⁶ G. Droysen, Gustaf Adolf, bd. I, Leipzig 1869, lk. 85.

¹⁷ Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 15.

¹⁸ Донесения, lk. XIV.

¹⁹ Konung Gustaf II Adolfs skrifter, Stockholm 1861, lk. 119-120.

²⁰ Г.А. Замятин, К вопросу об избрании Карла Филиппа на русский престол (1611-1616 гг.), Орьев 1913, lk. 137-138.

²¹ Н.Н. Бантиш-Каменский, Обзор внешних сношений России (по 1800 год), ч. IV, Москва 1902, lk. 147.

²² В.А. Кордт, Очерки о сношении Московского государства с Республикой Соединенных Нидерландов до 1631 г. Отчет Альберта Бурха и Иогана Фелдтруда о посольстве их в Россию в 1630 и 1631 г., СПб. 1902, lk. CXXXV - CXXXVI.

daselt, et tulla vastu nende püüdlustele olla ainsateks vahendajateks.²³ Sama aasta aprillis esitas Rootsi saadik Haagis generaalstaatidele palve saata Madalmaade esindajad rahuläbirääkimistele ja sai ka jaatava vastuse.²⁴

Madalmaade vahendajad Reynout van Brederode, Diderich Bass ja Albert Joachimi asusid tee 25. augustil 1615. a.²⁵ Juba aasta varem, 2. augustil 1614. a., oli Arhangelskisse saabunud James I saadik John Merrick. Nagu madalmaalastel, nii oli ka temal ülesandeks peale läbirääkimiste vahendamise saavutada Vene valitsuselt uusi kaubanduslikke privileege. Merrick tegutses ägedalt Madalmaade kui Inglismaa peamise kaubandusliku võistleja vastu, püüdes Vene valitsusele tõestada, et Inglise kuningas oma autoriteediga suudab ka üksi lahendada Vene-Rootsi tüliküsimused.²⁶ Rootsi suhtes oli ta vaenulikult meelestatud,²⁷ sest Rootsi oli ju Madalmaade avalik liitlane (liit sõlmiti 1614. a.). Olles juba varasest noorusest peale elanud Venemaal, tundis ta hästi Vene olusid ja tal oli ka mõju sealsetes valitsevates ringkondades. See tõttu hindasid teda ka rootslased, kuid juba algusest peale polnud neil ta vastu usaldust.²⁸

21. märtsil 1615. a. sõitis Merrick Moskvast välja ja võeti 23. mail rootslaste poolt piiril vastu.²⁹ Siitpeale said läbirääkimiste ettevalmistused juba kiirema käigu. Piirilt suundus Merrick Narva, kus kohtus kuningas Gustav Adolfiga.³⁰ Viimane oli saabunud siia selleks, et juntida

²³ G. Droysen, op. cit., lk. 86.

²⁴ В.А. Кордт, op. cit., lk. CXXXV-CXXXVII.

²⁵ Донесения, lk. 14.

²⁶ В.А. Кордт, op. cit., lk. CXX-CXXIII.

²⁷ G. Droysen, op. cit., lk. 85.

²⁸ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 19-20.

²⁹ Н.Н. Бянтш-Каменский, op. cit., lk. 147.

³⁰ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 28.

isiklikult suurt sõjakäiku Pihkva vastu. Juba 1614. a. sügisel oli kuningal plaan alustada Pihkva piiramist, kui venelased ei nõustu Rootsile kasuliku rahuga.³¹ Nüüd, ootamata ära läbirääkimiste algust, tahtis ta oma plaani teoks teha. Merrick püüdis kuningat veenda sellest sammust loobuma, kuna Rootsi võivat läbirääkimiste kaudu saavutada rohkemat kui sõjaga. Gustav Adolf andiski järele, lubades mitte alustada Pihkva piiramist enne 20. augustit. Samuti määras ta Rootsi volinikud (komissarid) rahuläbirääkimistele.³² Pärast kohtumist Gustav Adolfiga läks Merrick Novgorodi ja saatis sealt Moskvasse Thomas Smithi, et veenda tsaari viivitamatult asuma läbirääkimistele.³³ Smith saabus Moskvasse 21. juulil ja sai siin nõusoleva vastuse. Vene valitsus pakkus läbirääkimiste pidamiseks mingit kohta Staraja Russa ja Ostaškovo vahel, mida hiljem tuleb täpsustada.³⁴

Vahepeal siirdus Gustav Adolf Narvast sõjakäiguga Pihkva alla. Oma kirjas 2. augustist tõotas ta siiski mitte rünnata linna enne, kui on saanud teateid läbirääkimiste käigust.³⁵ Ka Rootsi volinikele tegi ta ülesandeks veenda venelasi, et ta Pihkvale kallale ei tungi.³⁶ Vaatamata kõigile lubadustele piirasid rootslased 30. juulil Pihkva 16 000 mehega ümber. 15. augustil alustasid nad tormijooksu, kuid tänu Pihkva kaitsjate kangelaslikule vastupanule jäi linn valutamata.³⁷

Gustav Adolphi selline ~~reethikkus~~ äratas nõrdimust mitte ainult venelastes, vaid ka Inglise saadikus John Merrickis.

³¹ С.М. Соловьев, История России с древнейших времен т. 9 - 10, Москва 1961, lk. 77.

³² Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 28-29.

³³ Sealsamas, lk. 29.

³⁴ De la Gardie arhiiv, kd. C, l. 122, Jakob De la Gardie kiri Gustav Adolfile 19. aug. 1615. a.

³⁵ Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 230.

³⁶ Sealsamas, op. cit., lk. 29.

³⁷ С.М. Соловьев, op. cit., lk. 77-78.

Kirjas 12. septembrist Vene volinikele (kes 9. augustil olid saabunud Tihvinisse) nimetas ta kuninga teguviisi sõnamurdlikuks ja lissas: "Aga niipalju kui ma nende (s. o. rootslaste - V.N.) juures olen olnud, õigust olen ma nende juures vähe leidnud".³⁸ Gustav Adolfi üritust ei kiitnud heaks ka Rootsi peamine esindaja läbirääkimistel Jakob De la Gardie. 5. septembrist pärinevas kirjas juhtis ta kuninga tähelepanu Pihkva piiramise ebasoodsale mõjule rahuläbirääkimistele käigule. Venelased võivad mõelda, et Rootsi peab läbirääkimisi vaid silmakirjaks ja valmistub tegelikult hoopis uuteks vallutusteks. Sellisel juhul võivad nad lõpetada suhtlemise rootslastega ning sõlmida rahu ning liidu Poolaga, mis oleks Rootsile äärmiselt ohtlik. Kõige selle tõttu soovitab De la Gardie mitte jätkata Pihkva piiramist enne, kui pole selgunud, millise pöörde võtavad läbirääkimised.³⁹ Mingil juhul ei tohiks aga ette võtta uut tormijooksu.

Siinkohal kerkib üles küsimus, miks õieti Gustav Adolf pärast kauakestnud ettevalmistusi rahuläbirääkimisteks asus piirama Pihkvat. Vaevalt on alust oletuseks, et kuningas kavatses jätkata eelmiste vallutuste seeriat. Selle vastu räägivad juba eespool toodud Rootsi valitsuse kaalutlused, samuti polnud ka Venemaa enam see ühtse keskvoimuta, lagunema kippuv riik, nagu enne 1613. a. Rootsil polnud ka vajadust sõjaliste aktsioonide abil sundida Venemaad rahu sõlmimisele, kuna asjad selles suunas juba arenesid. Seega jääb üle vaid võimalus, et Rootsi valitsus, kavatsemata küll sõda jätkata, püüdis enne rahuläbirääkimiste algust kindlustada oma positsioone Pihkva vallutamise ja dikteerida Venemaale karmimaid rahutingimusi.

Oma voliniku kaudu sai Vene valitsus peatselt teada rootslaste sõnamurdlikust kallaletungist. Nagu nähtub tsaari kirjast Merrickile 1615. a. oktoobris, avaldas see Mosk-

³⁸ H.П. Ляхин, op. cit., lk. 230.

³⁹ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 638.

vas väga rusuvat muljet ja pani Vene valitsuse isegi kahtlema edasiste läbirääkimiste otstarbekuses. Siiski palutakse Merrickit esialgu veel kohale jääda ja tegutseda Vene huvi-de kaitseks.⁴⁰ Merrick oligi juba selles suunas samme astunud. 20. septembril kirjutasid Rootsi komissarid Gustav Adolfile, et Merrick nõuab loobumist Pihkva piiramisest ja Rootsi vägede lahkumist, vastasel korral ei võivat ta vastutada läbirääkimiste kordamineku eest.⁴¹ Oma vastuses 28.septembrist arvas kuningas, et senikaua, kui pole kindel, kas läbirääkimistest üldse midagi head välja tuleb ja kas Pihkva piiramine sellele suureks takistuseks on, polevat erilist põhjust lahkuda. Et aga ei võiks väita, nagu ei võtaks Rootsi valitsus Inglise vahendaja sõnu üldse kuulda, peavad komissarid teatama Merrickile, et kui ta suudab viia tsaari või Vene volinikud nii kaugele, et rootslased saaksid mingit tunnistust Venemaa valmisolekust rahule "õiglastel" tingimustel, siis on ta nõus tagasi tõmbuma.⁴² 17. oktoobril lahkusid Rootsi väed tõepoolest Pihkva alt. Siiski polnud selle põhjuseks soov tulla vastu Inglise vahendaja nõudmisele, vaid uued sõjalised ebaõnnestumised - äpardus ka teine tormijooks linnale 12. oktoobril⁴³ - ning haiguste levik sõjaväes, mille üle kuningas kaebas juba oma 28. oktoobri kirjas.⁴⁴

Vahepeal aga arenes läbirääkimisteks valmistumine oma rada. 28. septembril saabusid Vene volinikud Ostasšovosse⁴⁵ ja algas ettevalmistav kirjavahetus nende ning Rootsi komissaride vahel, kes viibisid Novgorodis. 22. septembril jõudis Narva Madalmaade saatkond,⁴⁶ mis jagunes siin kaheks: Brede-

⁴⁰ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 241-242.

⁴¹ De la Gardie arhiiv, kd. A2, l. 459.

⁴² Sealsamas.

⁴³ В.А. Бочкарев, op. cit., lk. 15.

⁴⁴ De la Gardie arhiiv, kd. A2, l. 459.

⁴⁵ Axel Oxenstiernas brevvevexling, afd. II, bd. 5, lk.82.

⁴⁶ Донесения, lk. 22-25.

rode ja Bass siirdusid kohe Novgorodi, Joachimi koos Rootsi kantsleri Axel Oxenstiernaga aga Gustav Adolfi juurde Pihkva alla.⁴⁷ Vestluses Oxenstiernaga kuulis Joachimi sellest, et kuningal on kavas "ausate ja õiglaste" rahutingimuste järgi nõuda Venemaalt Novgorodimaa tagasiandmise eest 7 miljonit riigitaalrit, Käkisalmit ja kõiki mereäärseid linnu. Kui Joachimi küsis, milliseid linnu nimelt mereäärsete all mõeldakse, sai ta vastuseks, et selle kohta on Rootsi komissaridele antud täpsed instruksioonid ja et Rootsi valitsuse eesmärgiks on Venemaa Läänemerelt hoopis eemale tõrjuda.⁴⁸

Instruktsioon (memoriaal), millest oli juttu, pärineb 13. oktoobrist 1615. a. ja kujutab endast üht tähtsat meil kasutada olnud dokumenti rahuläbirääkimiste kohta. Selle järgi pidid Rootsi volinikud läbirääkimiste algul viisalt kaitsma Gustav Adolfi "seaduslikku" õigust Venemaa, eriti Novgorodimaa valitsemisele ja nõudma kõigi rootslaste poolt hõivatud linnade jäämist Rootsi valdusse.⁴⁹ Vaevalt võis Rootsi valitsusel olla tõsiseid lootusi sellise ennekuulmatu nõudmise vastuvõtmiseks Venemaa poolt. Pigem paistavad need olevat teadlikult ülespuhutud esialgsed tingimused, millede suuremast osast loobumiselgi jääks järele küllalt palju. Seda tõendab instruksiooni järgnev osa, mis on välja tõõtatud hoopis põhjalikumalt ja millest saadikutel on keelatud taganeda. Nimelt peavad komissarid sel puhul, kui Vene volinikud ja Inglise ning Madalmaade vahendajad otsustavalt keelduvad esialgsete nõudmiste rahuldamisest, järele andma ja "kahjustaks" nõudma venelastelt rea tingimuste täitmist.⁵⁰

Territoriaalsete ja rahaliste nõudmiste osas näeb instruksioon ette kolm varianti:

- 1) Venemaa maksab Rootsile 3 aasta jooksul 10 miljonit

⁴⁷ Донесения, lk. 48.

⁴⁸ Sealsamas, lk. 57-59.

⁴⁹ De la Gardie arhiiv, kd. A1, l. 93 p.

⁵⁰ Sealsamas, l. 93-94.

riigitaalrti ja loovutab igaveseks ajaks Täyssinä ning kogu maa-ala Systerbäckci ja punkti vahel, mis asub 4 miili⁵¹ Neevast Pähkinälinna poole Laadoga ääres (s. o. kogu Karjala maakitsuse). Peale selle peavad venelased lammutama Ivangorodi kindluse ja mitte ehitama ühtki uut kindlust Narvale lähemale kui 3 miili. Kui venelased peavad 10 miljonit riigitaalrit paljaks, võivad komissarid äärmisel juhul alandada summa 7 miljoni riigitaalrini.⁵²

2) Juhul, kui ka see summa on Vene volinikele vastuvõtmatu, tuleb neile tagastada ainult Novgorod, Staraja Russa, Porhov ja Laadoga, kontributsioonist pääsemise eest aga kaotab Vene valitsus kõik õigused Pähkinälinnale, Koporjele, Jamile, Ivangorodile, Oudovale ja Somi vallale.⁵³

3) Kui ka see ettepanek ei peaks venelastele meeldima võivad nad maksta 3 miljonit riigitaalrit ja loovutada Pähkinälinna, Koporje ja Täyssinä, kusjuures Ivangorod tuleb lammutada.⁵⁴

Esimese ja kolmanda variandi vastuvõtmise korral peab Venemaa seniks, kui kogu kontributsioon on välja makstud, jätma rootslastele pandiks kõik nende käes olevad alad.⁵⁵ Igal puhul jääks Rootsile Käkisalme, mis loovutati Vassili Šuiski poolt 1609. a. Viiburi lepinguga.⁵⁶ Kui avaneb võimalus, võivad Rootsi volinikud taotleda ka Koola poolsaart,⁵⁷ mis avaks tee Põhja-Jäämerele ja võimaldaks takistada Venemaa kaubandust Arhangelski kaudu.

Nagu näeme, olid Rootsi valitsuse poolt esitatud tingimused sellised, mida julgesti võib nimetada rõõvellikeks.

⁵¹ Vana rootsi miil = 10,7 km.

⁵² De la Gardie arhiiv, kd. A1, l. 94-95.

⁵³ Sealsamas, l. 95.

⁵⁴ Sealsamas.

⁵⁵ Sealsamas.

⁵⁶ Sealsamas, l. 94.

⁵⁷ Sealsamas, l. 96.

Mis puntub esimesse ettepanekusse, siis võis Rootsi valitsus, arvestades Venemaa äärmist majanduslikku kurnatust, vaevalt loota sellise oma aja kohta astronoomilise summa saamist 3 aasta jooksul. Hoopis tõenäolisena näib, et instruksioonis nähakse ettekavatsetult ette algul tohutu kontributsiooni nõudmine, et siis selle tagasilükkamise korral nõnda suuri maa-alasid. Eriti kasulik Rootsile oleks kolmanda tingimuse vastuvõtmine venelaste poolt, sest see annaks nende kätte peaaegu kogu Soome lahe ranniku ja ka 3 miljonit taalrit. Raha aga oli Rootsil tollal tungivalt vaja seoses Älvsborgi luna maksimisega Taanile. Kuna kogu summa väljamaksmiseni jääksid ülejäänud linnad pandiks, oleks Rootsil head võimalused soodsa juhuse avanemisel alustada uut agressiooni. Juhul, kui Venemaa ei suuda kontributsiooni tähtajaks tasuda, nägi instruksioon ette kõigi pantlinnade ülemineku Rootsi igaveseks omanduseks.⁵⁸ Ivangorodi lammutamine, mida nõutakse esimeses ja kolmandas tingimuses, oli rootslaste seisukohalt väga tähtis, sest oli ju Ivangorod Narva üheks põhiliseks konkurendiks kaubanduse alal. Rootslased olid küll keelanud kauplemise Ivangorodiga, kuid polnud suutnud seda täielikult ellu viia. Ivangorodi kaubanduse pinnal tekkis palju tülisid Rootsi valitsuse ja välismaa kaupmeeste, eriti inglaste vahel. Viimased taotlesid isegi laodigust Ivangorodis, mis oleks mõjunud Rootsi Soome lahe äärsete linnade kaubandusele.⁵⁹

Peale territoriaalsete ja rahanduslike nõudmiste on instruksioonis ette nähtud ka teisi nõudmisi. Kõigepealt tuleb märkida artiklit, mille kohaselt Vene valitsus peab uuesti avama Rootsi kaubahoovi Novgorodis ning avama need ka Pihkvas ja Moskvas, samuti lubama Rootsi kaupmeestele ja saadikutele vaba läbisõidu Kaasani, Astrahani ja kõigi Vene maade kaudu Idamaadesse.⁶⁰ Just artikli viimane osa - läbi-

⁵⁸ De la Gardie arhiiv, kd. A1, l. 95.

⁵⁹ A. Soom, De ingermanländska städerna och freden i Stolbova 1617. - "Svio-Estonica" 1936, Tartu 1936, lk. 35.

⁶⁰ De la Gardie arhiiv, kd. A1, l. 94 p.

sõit Idamaadesse - on eriti tähtis, kuna see oleks andnud võimaluse tohutuid tulusid toovaks kaubavahetuseks Pärsia, India jt. Idamaadega maismaa kaudu. Seetõttu olid Lääne-Euroopa riigid juba varem taotlenud analoogilisi privileege, aga seni asjata.

Instruktsiooni ülejäänud artiklite järgi peab tsaar kin nitama 1595. a. Täyssinä rahu ning loobuma enese ja oma järeltulijate nimel Liivimaa sissevõtmisest oma tiitlisse. Samuti ei tohi ta tarvitada tiitlis Karjala nimetust. Kogu relvastus ja sõjamoona tagasiantavaist Vene linnadest tuleb venelaste endi abiga välja vedada.⁶¹

Kokkuvõttes oli instruktsioon selline, et isegi Rootsi komissaridel tekkis kahtlus selle elluviimise võimaluse suhtes. Nii näiteks kirjutasid nad kantsler Axel Oxenstiernale ja väitsid, et Novgorodi olevat Rootsil küll võimatu säilitada.⁶² Oma vastuses 15. novembrist 1615. a. arendas kantsler edasi instruktsioonis sisalduvaid ideid ja annab huvitava pildi Rootsi valitsevate ringkondade ettekujutusest Vene-Rootsi suhete kohta. Nimelt olevat Venemaa naaber, keda ei või usaldada, kuid kes oma võimsuse tõttu on kardetav mitte ainult Rootsile, vaid ka paljudele teistele riikidele. Nüüd olevat ta aga õnneks laostunud olukorras ja polevat mitte Rootsi huvides teda uuesti jalule aidata. Venemaaga tuleb teha rahu - miski polevat Rootsile vajalikum, kuid võimalikult kasulikel tingimustel. See on seda kergem, et rahu vajab ka Venemaa ise, kuna tal on äärmiselt raske sõdida korraga kahe riigiga. Oxenstierna on veendunud, et Venemaa püüab esmajoonel sõlmida rahu just Rootsiga, kuna esiteks pole vastuolud Vene ja Rootsi vahel nii suured kui Vene ja Poola vahel, teiseks aga on Poola rahutingimused Venemaale veel raske kanda kui Rootsi omad. Poola ei anna mingil juhul tagasi Smolenskit ja võib-olla ka teisi maid, mis nende lähe-

⁶¹ De la Gardie arhiiv, kd. A1, l. 94 p.

⁶² Axel Oxenstiernas brevexling, afd. I, bd. 2, lk. 245.

duse tõttu Moskvale on Venemaale raskemad kaotada kui rootslaste poolt nõutavad alad. Kõige selle tõttu peab ta võimalikuks saada suuri järelandmisi Venemaalt.⁶³ Kuigi Vene ja Rootsi volinike kirjalik suhtlemine oli alanud juba 1615. a. septembri lõpus, kulus mitu kuud, enne kui võis aset leida nende isiklik kohtumine. Põhilisteks takistajateks läbirääkimiste kohesele algamisele olid lahkarvamused mõlema maa valitsejate tiitlite ja kohtumise koha suhtes. Tiitlite küsimus oli XVII saj. diplomaatilises suhtlemises väga tähtis, kuna see oli seotud valitseja prestiižiga ja ta võimu tunnustamisega üksikute alade üle. Sobiva koha valik läbirääkimisteks oli tähtis just varustamise seisukohalt, arvestades tolleaegseid transpordiolusid ja saatkondade suurust. Kui lõpuks lepitati kokku Dederino küla suhtes, teatasid Rootsi komissarid rahuldusega Gustav Adolfile, et nad ei teinud mingeid järelandmisi venelastele, kuna Dederino on täpselt poolel teel Staraja Russa ja Ostaškovo vahel ning venelastel on sinna sama raske proviantit toimetada kui rootslastelgi.⁶⁴

Ülalmainitud vaidluste tõttu toimus volinike kohtumine alles 11. jaanuaril 1616. a. Dederinos.⁶⁵ Rootsi poolt olid kohal Jakob De la Gardie, Arved Tönnesson ja Måns Mårtensson,⁶⁶ venelaste poolt vürst Daniel Mezetski, aadlik Aleksei Zjuzin ja djakid Mikolai Novokštšenov ning Dobrīnja Semjonov.⁶⁷ Juba oma esimeses pöördumises vahendajate ja Rootsi volinike poole teatasid venelased, et tsaar on nad saatnud selleks, et saada tagasi kõik Rootsi poolt haaratud maad ja linnad, samuti

⁶³ Axel Oxenstiernas brefvexling, afd. I, bd. 2, lk. 246-250.

⁶⁴ Г.В. Торстен, Балтийский вопрос в XVI-XVII столетиях (1544 - 1648), Т. II, СПб 1894; lk. 140. Staraja Russa oli hõivatud rootslaste poolt, Ostaškovo aga venelaste valduses.

⁶⁵ Axel Oxenstiernas brefvexling, afd. I, bd. 2, lk. 257.

⁶⁶ Донесения, lk. 159-160.

⁶⁷ Sealsamas, lk. 167.

kõik tsaari tulud ja rahvalt riisutud rahad.⁶⁸

Teisel istungil 14. jaanuaril esitasid venelased Rootsi komissaridele otsese järelepärimise - kas neil on kuninga poolt volitus anda see kõik tagasi ja maksta kinni sõjakulud. Vastuseks tõstis De la Gardie esile rootslaste teened: kuigi sel ajal kui poolakate peajõud olid seotud Venemaal, oleks Rootsi võinud edukalt jätkata sõda Liivimaal, võttis ta kuulda Vassili Šuiski palvet ja saatis Venemaale oma väed, mis sundisid Novgorodi, Põhovi ja teised linnad uuesti alisuma Šuiskile ja vabastasid Moskva piiramisest. Sellele olevat aga venelased vastanud tänamatusega, makstes vaid kolmandiku lubatud rahatasust (32 000 rublast) ja jättes üle andmata Käkisalme.⁶⁹ Venelased omakorda süüdistasid rootslasi reetmises Klušino all,⁷⁰ millele viimased vastasid, et seal reetsid ainult saksa palgasõdurid. Lõpuks jõudsid rootslased Karl Filipi õiguste juurde Novgorodi ja kogu Venemaa valitsemisele, kuna novgorodlased olevat talle risti suudelnud, ja nõudsid venelastelt ta võimu tunnustamist. See vihas-
tas Vene volinikud lõplikult välja ja nad lahkusid istungilt.⁷¹ Samalaadsed vaidlused jätkusid ka 15. jaanuari istungil, kus Rootsi pool esmakordselt andis mõista maade tagasiantmise võimalusest vastava hüvituse eest.⁷²

Et lõpetada viljatud tülid ja viia läbirääkimised asjalikumale pinnale, otsustasid vahendajad ajada asju kummagi poolega eraldi ja palusid neid avaldada oma tingimused, millel nad on nõus sõlmima rahu. Ilmnes, et poolte nõudmised on peaaegu lootusetult kokkusobimatud. Rootslased kuulutasid, et nad jäävad rahule vaid siis, kui saavad kogu Novgorodi

⁶⁸ Донесения, lk. 213.

⁶⁹ Sealsamas, lk. 228-229.

⁷⁰ Klušino lahingus 24. juunil 1610. a. läks osa Rootsi palgasõjaväest üle poolakate poole, mille tagajärjel Vene väed purustati. Очерки, lk. 546.

⁷¹ Н.П. Лыгин, оп. cit., lk. 39-42.

⁷² Донесения, lk. 231-232.

vürstiriigi (ka selle osa, mis on veel vallutamata) ja isegi sel juhul ei loobuvat kuningas oma õigustest Vene troonile. Venelased jäid endiste nõudmiste juurde ja pretendeerisid peale selle veel Käkisalmile ja osale Liivimaast.⁷³

17. jaanuari istungil, enne Rootsi volinike tulekut, teatasid venelased vahendajaile poolakate tõsisest lüüasaamisest ja rahuläbirääkimiste algusest Smolenski all. Tsaar ei tahtvat Poolaga küll enne rahu teha, kui ta pole saanud teateid asjade käigust Dederinos, aga kui ta seda teeb siis käivat rootslaste käsi halvasti.⁷⁴ Ka vaidluste käigus Rootsi komissaridega hirmutas Vene pool neid Vene-Poola liidu võimalikkusega ja märkis ka, et Taani kuningas õhutab pidevalt Vene valitsust sõjaks Rootsi vastu. Vaidlused kestsid kogu päeva, kuid kumbki pool mingeid järelandmisi ei teinud.⁷⁵

Vahendajad nägid, et sellisel kombel asi paigast ei niiku. Seepärast nõudsid nad, et mõlemad pooled esitaksid järgmisel päeval kirjalikult oma rahutingimused. Vahendajad vaatasid need läbi ja toimiksid siis oma äranägemise järgi.

Nii tehtigi. Vene poole tingimuste kohaselt "loovutab" tsaar Rootsile Tallinna, Padise, Toolse, Vasknarva, Porkuni, Koluvere, Lihula ja Vigala kindlused Liivimaal (s. t. Vana-Liivimaal), see-eest aga peab Rootsi andma tagasi kõik vallutused Venemaal. Karistuseks liidulepingu murdmise ja laostamiste eest peab Rootsi loovutama veel Narva, Rakvere ja Paide ning maksma kahjutasu (selle suuruseks määrati järgmisel päeval 3 miljonit rubla⁷⁶). Äärmisel juhul on Vene valitsus nõus loobuma Rakverest ja Paidest; Narvast aga mitte.⁷⁷

Rootslased esitasid üksikasjalise nõudekirja, kus märgiti, et kuningas on küll valmis loobuma Novgorodist, Staraja Russast ja Porhovist, kuid tsaar peab mitmel viisil hüvitama

⁷³ Донесения, lk. 231-232.

⁷⁴ Sealsamas, lk. 239-241.

⁷⁵ Н.П. Лухин, op. cit., lk. 48-49.

⁷⁶ 1 rubla võrdus tollal tavaliselt 2 riigitaalriga.

⁷⁷ Донесения, lk. 245-246.

paljud venelaste poolt Rootsile tekitatud kahjud. Rootsile peavad jääma Ivangorod, Jam, Koporje, Oudova, Pähkinälinna ja Laadoga koos juurdekuuluvate aladega ning peale selle tuleb talle maksta 50 tündrit kulda (s. o. 5 miljonit riigitaalrit).⁷⁸ Seega olid Rootsi poole nõudmised tunduvalt suuremad neist, mis olid ette nähtud instruksioonis. Territoriaalses suhtes vastasid need üldiselt instruksiooni teisele ettepanekule, kuid peale selle nõuti veel 5 miljonit taalrit, mida selles polnud ette nähtud. Muidugi on ka seekord tegu ettekavatsetult suurekspaisutatud algpakkumisega.

Rootsi volinike nõudekirja ülejäänud punktid langevad kokku instruksiooni omadega, kuid lisaks on toodud veel rida punkte, milledest tähtsamad on: 1) Pihkva kaubandus peab toimuma mitte enam Tartu, vaid Narva kaudu (kuna Tartu oli tollal Poola valduses), 2) Venelasi, kes elavad Rootsile minevail aladel, ei tohi ära meelitada ega viia, põgenemise korral aga tuleb nad tagasi anda.⁷⁹ Tuleb märkida, et viimane oli väga oluline punkt, mille ümber hiljem tekkis palju vaidlusi.

Mõlema poole ettepanekud olid niivõrd kaugeleulatuvad, et vahendajad ei sõandanud neid teisele poolele teatavaks teha, kartes sellest kahju läbirääkimistele.⁸⁰ Püüti veenda kumbagi saatkonda järele andma. Püüti saavutada, et venelased määraksid teatava summa tagasisaadavate alade eest, rootslased aga vähendaksid oma territoriaalseid ja rahalisi pretensioone. Selleks ajaks oli ka vahendajate eneste vahel toimunud lõhenemine. Nii kaebab De la Gardie oma kirjas Oxenstiernale Inglise saadiku erapoolikuse üle. Ta töötavat kõiges vastu madalmaalastele. Viimased seevastu toetavat rohkem rootslasi kui venelasi, kuigi nad ei taha ka vene poolega vastuollu sattuda.⁸¹ Loomulikult ei saa asja vaadelda nii,

⁷⁸ Донесения, lk. 247-249.

⁷⁹ Sealsamas, lk. 249-251.

⁸⁰ De la Gardie arhiiv, kd. A2, l. 654, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 6. veebr. 1616. a.

⁸¹ Axel Oxenstiernas brevexling, afd. II, bd. 5, lk. 85-86, kiri 10. jaan. 1616. a.

nagu seisneks küsimus ühe või teise vahendaja õiglustundes. Nende seisukoha määrasid ära lihtsalt kummagi riigi välispoliitilised ja kaubanduslikud huvid ning vastastikune konkurents.

Järgmiste päevade jooksul esitas kumbki pool rea ettepanekuid, mis aga vähe erinesid algsetest. Venelased olid nõus loobuma pretensioonidest Narvale⁸² ja jätma alla ka 3-miljonilise kahjutasust,⁸³ kuid mingite Vene alade loovutamise või väljaostmisest ei tahtnud nad kuulda. Rootslased esitasid 26.-28. jaanuarini tervelt kuus projekti variatsioonides mitmeti Rootsidele jäävate maade hulka ja kontributsiooni suurus:

1) Venemaa loobub Pähkinälinnast, Koporjast, Jamist, Ivangorodist koos Somi vallaga ja Oudovast ning maksab 10 tündrit kulda, s. o. 1 miljon riigitaalrit;

2) Oudova jääb Venemaale, kuid maksta tuleb 2 miljonit taalrit;

3) Venemaa loobub Pähkinälinnast, Koporjast, Täyssinäst lammutab Ivangorodi ja maksab 3 miljonit taalrit;

4) Rootsi saab Pähkinälinna, Ivangorodi, Täyssinä, Somi valla ja 3 miljonit taalrit;

5) Rootsidele antakse Pähkinälinna koos aladega põhja pool Neevat ja Täyssinä, makstakse 6 miljonit taalrit ja lammutatakse Ivangorod;

6) Venemaa loovutab Pähkinälinna, Koporje, Jami, Ivangorodi koos Somi vallaga, Koola poolsaare ja maksab 1 1/2 milj. taalrit.⁸⁴

Nendest ettepanekutest nähtub, et rootslased on Vene volinike visa vastupanu tõttu tunduvalt vähendanud oma esialgseid nõudmisi. Nõutakse kas vähem maid või siis peaaegu

⁸² Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 53.

⁸³ Донесения, lk. 252-253.

⁸⁴ Sealsamas, lk. 255-257.

samade maade puhul hulga väiksemat kontributsiooni (vrd. näit. eelmisi pakkumisi ja nüüdsete ettepanekute esimest punkti). Nõutavate linnade valik muutub igas punktis, ainult Pähkinälinna jääb neis kõigis sisse ja Ivangorod tuleb kas jätta rootslastele või lammutada.

Kuna Vene volinikud edasisi loovutusi ei kavatsenud teha, leidsid rootslased läbirääkimiste jätkamise olevat asjatu ja teatasid vahendajale oma soovist ära sõita. Vene pool, kellele läbirääkimiste soodne lõpp oli vajalikum kui Rootsile, püüdis nende ärasõitu takistada ja läks seetõttu järeleandmistele. Saades 1. jaanuaril teada Rootsi volinike kindlast lahkumiskavatsusest, teatasid venelased vahendajale, et tsaar on nõus kinnitama Täyssinä ja Viiburi lepingud ning maksuma tunduva summa raha. Kahe päeva pärast määrasid nad summa suuruseks 50 000 rubla, kuid tõstsid selle hiljem vahendajate pealekäimisel 100 000 rublani. Mingite linnade loovutamise kohta neil aga volitusi polevat. Roots-lased omakorda vastasid, et neil pole samuti volitusi loobuda linnadest ja piirduda ainult raha vastuvõtmisega⁸⁵ - pealegi kui seegi oli kaugelt madalam kuninga nõudlustest. Polnud aga lootusi Gustav Adolfi instruksioonis ette nähtud summade saamisele. Nii näiteks ütles John Merrick kord vestluses De la Gardiega, et tema arvates on kergem keelitada venelasi loobuma mõnest linnast, kui rahuldama Rootsi nõudlusi rahalises osas, kuna Venemaa praeguses olukorras olevat tal võimatu hankida suuri summasid.⁸⁶

Kuna kõik lootused sõlmida rahu nende instruksioonide alusel, mis volinikele olid kaasa antud, olid nurjunud, tegid vahendajad ettepaneku sõlmida vaherahu. Selle vältel Inglise ja Madalmaade saadikud käiksid ära Venemaa ja Rootsi valitsejate juures ja veenaksid neid vastastikustele järeleandmistele. Venelased olidki nõus ja soovisid, et Mosk-

⁸⁵ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 655, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 6. veebr. 1616. a.

⁸⁶ Донесения, lk. 276-277.

vasse sõidaks just John Merrick.⁸⁷

Peale mitut istungit leppisid kummagi poole volinikud lõpuks kokku, et vaidlusalused küsimused esitatakse traktaadi kujul tsaarile ja palutakse ta arvamist nende kohta. Maade jagamise suhtes esitasid Rootsi volinikud 3 tingimust, milledest ühe peab tsaar vastu võtma.⁸⁸

Esimese variandi kohaselt loobub Gustav Adolf enese ja Karl Filipi nimel kõigist pretensioonidest Venemaa ja Novgorodi valitsemisele ning tagastab kõik vallutatud alad, kuid selle eest peab tsaar maksma Rootsile 2 milj. rubla ehk 4 milj. riigitaalrit. Veerand sellest summast tuleb välja maksta kohe, mille järel tagastatakse Novgorod, Põhja ja Staraja Russa. Teine veerand tasutakse ühe aasta pärast, pärast seda tagastatakse Oudova ja Laadoga, kolmas - kahe aasta pärast, kusjuures antakse tagasi Pähkinälinn ja Koporje. Viimane veerand summast tuleb Venemaal maksta 3 aasta pärast ja seejärel saab ta tagasi ülejäänud linnad. Maksumähtaaja ülelaskmise korral jäävad kõik Rootsi valduses olevad linnad talle igaveseks omandiks.⁸⁹ See variant sarnaneb kõige rohkem rootslaste instruksiooni esimese punktiga, kuid on sellest tunduvalt tagasihoidlikum nii territoriaalses kui ka rahalises suhtes. Siiski peab arvama, et Rootsi volinikud, teades Venemaa rasket majanduslikku olukorda, etl arvestanud eriti selle vastuvõtmist. On ju peaaegu võimatu uskuda, et nad oleksid tõsiselt mõelnud loobuda kõigist Soome lahe äärsetest aladest.

Teise variandi järgi säilitab Rootsi Ivangorodi, Jami, Koporje ja Pähkinälinna, kuid rahuldub see-eest ainult 150 tuhande rublaga, jättes seniks pandiks Oudova ja Somi valla. Kolmas variant langeb kokku teisega, ainult Somi vald peab

⁸⁷ Донесения, lk. 275.

⁸⁸ Sealsamas, lk. 277-278.

⁸⁹ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 656, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 6. veebr. 1616. a.; Донесения, lk. 189 281-283.

jääma Rootsile. Kontributsiooni suuruseks jääks seetõttu vaid 100 000 rubla.⁹⁰

Peale ülalmainitud punktide sisaldas tsaarile saadetav traktaat veel teisigi artikleid, mis aga kattuvad rootslaste esialgsete nõudmistega, ainult Pihkva kaubanduse Tartust Narva ületoomise plaanist on loobutud.⁹¹

Nagu ülalöeldust nähtub, olid Rootsi volinikud läbirääkimiste esimese etapi lõpuks sunnitud tunduvas osas taganema oma esialgsetest nõudmistest ja kuninga instruksioonist. Seetõttu on De la Gardie kiri Oxenstiernale 1616. a. veebruarist kirjutatud küllaltki vabandavas toonis. De la Gardie märgib Rootsi komissaride ees seisvaid suuri raskusi ja teatab Vene-Poola liidu võimalusest Rootsi vastu. Siiski loodab ta, et kui üks kolmest ettepanekust tsaari poolt vastu võetakse, on Gustav Adolf sellega rahul. Ühtlasi palub ta saata kuninga lõplik resolutsioon asja kohta.⁹²

14. veebruaril saadeti rahulepingu projekt Moskvasse tsaarile tutvumiseks.⁹³ Kuna rootslased olid lubanud kohale jääda ainult 15. veebruarini⁹⁴ ja see tähtpäev nüüd kätte jõudis, hakkasid nad üha visamalt rääkima ärasõidust. Nende olukord oli ka väga raske, sest toidumoon oli peaaegu täiesti otsas ja vähemalt kolmandik hobuseid söödapuudusel lõppenud. Peale selle algas ka sula ja teedelagunemise kartmisel ei tahtnud rootslased enam mingi hinna eest kauemaks jääda vaatamata Vene volinike palveile.⁹⁵ 2. märtsil palusid Vene saadikud vahendajaid, et juhul, kui Rootsi volinikke kinni pidada ei õnnestu, tehakse vähemalt vaherahugi. Rootslased vaidlesid algul vastu, väites et neil polevat selleks voli-

⁹⁰ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 657-658; lk. 287-288.

⁹¹ Донесения, lk. 288-292.

⁹² Axel Oxenstiernas brefvexling, afd. II, bd. 5, lk. 89-90.

⁹³ Донесения, lk. 309.

⁹⁴ Sealsamas, lk. 307.

⁹⁵ Sealsamas, lk. 317-321.

tusi, kuid lõpuks nõustusid.⁹⁶ Vaherahu kestuseks pidi seejuures olema mitte 4 kuud, nagu tahtsid venelased, vaid kolm kuud. Lühemat tähtaega põhjendas De la Gardie sooviga, et läbirääkimised ei lõpeks tulemusteta, vaid et Vene pool tahaks neid sõja kartusel uuesti alustada,⁹⁷ s. o. mitte anda venelastele aega toibumiseks. 3. märtsil sõlmitigi poolte vahel vaherahu 31. märtsini, mille möödumisel pidid läbirääkimised Laadoga ja Tihvini vahel uuesti algama.⁹⁸ 4. märtsil sõitsid Rootsi volinikud koos madalmaalastega Dederinest Novgorodi.⁹⁹

13. märtsil jõudis Moskvast tagasi sinna projekti viima saadetud käskjalg ja tõi kaasa tsaari ja Riigiduuma vastused. Mõlemas kirjas on projekti vastuvõtmise suhtes asutud kõige eitavamale seisukohale. Duuma arvates on üldse imelik, et Vene volinikud võisid nõustuda selliste ettepanekute koostamise ja Moskvasse saatmisega. Vene maade väljaostmisest või nende Rootsile jätmisest ei saanud olla juttugi.¹⁰⁰ Süüdlaseks pooleks kahe riigi vaenus on ju Rootsi, kes on rikkunud liidulepingut, haaranud Novgorodimaa ja laostanud selle niivõrd, et nüüd nõutakse tohutuid summasid paljaste varemete eest. Bojaarid teatasid ka, et kui tsaar olevat kõigest sellest kuulda saanud, olevat ta tahtnud üldse loobuda läbirääkimiste jätkamisest ja ainult nende veenmisel olevat ta lõpuks andnud nõusoleku uuteks läbirääkimisteks.¹⁰¹

Samas toonis on ka kiri tsaarilt, kes märgib, et kuigi ta teab, et rahu Rootsiga on Venemaale kasulikum kui rahu Poolaga, on selle sõlmimine võimatu rootslaste liiga suurte nõudmistele tõttu. Tsaar on pahane Vene volinike liigse järelandlikkuse üle ja leiab, et isegi nende viimane pakkumine -

⁹⁶ Донеся, lk. 326-328.

⁹⁷ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 518 p. - 519, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 4. märtsist 1616. a.

⁹⁸ Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 109-111.

⁹⁹ Донеся, lk. 346-352.

¹⁰⁰ Sealsamas, lk. 358-359.

¹⁰¹ Sealsamas, lk. 365-367.

Käkisalmla ja 100 000 rubla on liiga palju.¹⁰²

Hoopis teine suhtumine läbirääkimiste esimese etapi tulemustesse oli Rootsi valitsusel. Gustav Adolfit, kes vaehepeal 6 nädalat polnud saanud teateid läbirääkimiste käigust,¹⁰³ informeeriti asjast Rootsi komissaride kirjas 6. veebruarist.¹⁰⁴ Kuningale oli vahendajate sobitusel koostatud kolm ettepanekut täiesti vastuvõetavad ja juhul kui tsaar ühega neist nõus oleks, oli ta valmis sõlmima rahu.¹⁰⁵ Rootsile eriti soodsa leidis kuningas olevat ettepanekute teise punkti, kuna seeläbi oleks kindlustatud mitte ainult vahetu side Soome ja Eestimaa vahel, vaid ka Venemaa eraldamine Läänemereest ja otsesest Läänemere kaubandusest.¹⁰⁶ Kirjas emale ja riiginõukogule 26. aprillist arendas Gustav Adolf põhjalikumalt oma mõtteid selles küsimuses. Siin rõhutas kuningas, et tal polevat mingit kavatsust lasta käest piirikindlusi - Pähkinälinna, Jami, Koporjet ja Ivangorodi, kuna need on Soome ja Liivimaa võtmed. Niikaua, kui need kindlused püsivad Rootsi käes, polevat Liivimaal peaaegu mingit ohtu karta. Kui aga Venemaa saaks tagasi kas Pähkinälinna või Ivangorodi või mõlemad ja õpiks tundma suuri geograafilisi eeliseid, mida pakuvad Ingerimaa rannad, jõed ja järved, siis oleks tal võimalik mitte ainult tungida kallale Soomele kõikjalt rannaaladelt, vaid ta võiks ka täita kogu Läänemere oma laevadega. Seega muutuksid ebakindlateks isegi väljavaated Rootsi enda kaitseks.¹⁰⁷ Mis puutub asja kaubanduslikku külge, siis leidis kuningas, et Ivangorodi liitmine Rootsiga kõrvaldab põhjused pidevaiks konfliktideks Rootsi ja välismaa kaupmeeste vahel Narva sõidu ümber ning kaotab

¹⁰² Донесения, lk. 379-382.

¹⁰³ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 57.

¹⁰⁴ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 654.

¹⁰⁵ Донесения, lk. 421.

¹⁰⁶ G. Droysen, op. cit., lk. 19-90.

¹⁰⁷ A. Soom, op. cit., lk. 34.

Ivangorodi ja Narva ebaterve konkurents. ¹⁰⁸

Mihhail Fjodorovitši eitavast suhtumisest esitatud tingimustesse teatasid Rootsi komissarid kuningale kirjas 4. märtsist, lisades sealjuures, et tsaar kavatsevat kindlused, mis on Rootsi käes, vallutada tagasi sõjalise jõuga, kui see vahendajate kaudu ei õnnestu. ¹⁰⁹ Siiski loodavad komissarid, et Merricki vaheltsobitusel õnnestub veenda Vene valitsust sõlmima rahu pakutud tingimustel. De la Gardie soovitas siiski kuni uute läbirääkimiste alguseni tugevdada sõjaväge, et sundida Venemaad "õiglasele rahule". ¹¹⁰ Samal arvamisel oli ka Gustav Adolf ise. Kirjas 31. märtsist leiab ta, et kui hoida sõjaväge Pihkva ja Laadoga all, tuleks see kasuks lepingu sõlmimisele. Kui venelased näeksid, et rootslastel on kindel kavatsus vallutada Pihkva, annaksid nad kuninga arvates kindlasti järele. ¹¹¹ Kooskõlas nende kaalutlustega alustasid Rootsi väed 1616. a. juulis uuesti Pihkva piiramist, kuid olid selle toiduainete puudusel sunnitud varsti lõpetama. ¹¹²

Vahepeal jõudis kätte aeg läbirääkimiste uuestialustamiseks. 19. mail asusid Vene volinikud koos John Merrickiga Moskvast teele ja jõudsid 12. juunil Tihvini. ¹¹³ Ka rootslased said kuningalt uue instruksiooni läbirääkimisteks, mille järgi aluseks tulid võtta Inglise ja Madalmaade vahendajate poolt esitatud artiklid. Juhul, kui ei õnnestu teha rahu, pidid Rootsi volinikud taotlema vaherahu sõlmimist 10 aastaks tingimusel, et Käkisalme jääks Rootsile igaveseks ja ülejäänud linnad kuni vaherahu lõpuni. ¹¹⁴ Rootsi valitsus ei

¹⁰⁸ A. Soom, op. cit., lk. 34-35.

¹⁰⁹ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 520.

¹¹⁰ Sealsamas, l. 520-521.

¹¹¹ Sealsamas, kd. A 1, l. 27.

¹¹² В.А. Бочкарев, op. cit., lk. 15.

¹¹³ Н.Н. Бентый-Каменский, op. cit., lk. 149.

¹¹⁴ Н.П. Лыжин, op. cit., lk. 59.

tahtnud lubada enam mingeid järeleandmisi. Gustav Adolf kirjutas korduvalt oma komissaridele, et need ei tohi enne üldse läbirääkimiskohale sõita, kui on saanud teada, et tsaar võtab vastu ühe kolmest ettepanekust.¹¹⁵

12. juunist kuni 18. septembrini toimus kirjavahetus Tihvinis asuvate Vene volinike ja Laadogas viibivate Rootsi komissaride vahel. Venelased kutsusid rootslasi kokkusaamisele, kuid need ei tulnud ja kuulutasid Merrickile, et enne kui nad pole saanud lõplikku vastust Dederino artiklite kohta, nad kohtumisele ei sõida. 25. septembril suundus Merrick ise Laadogasse, kaasas venelaste volinikud läbirääkimiste pidamiseks rootslastega. Volituste kohaselt võis ta loovutada Rootsile Ivangorodi, Somi valla, Jami, Koporje ja 100 000 rubla, kuid pidi kõvasti kaitsma Pähkinälinna ja lõuna pool Neevat asuvaid pogoste.¹¹⁶ Kui aga rootslased mingil juhul ei nõustu tagasi andma Pähkinälinna, siis pidi Merrick nõudma Koporjet, Somi valda ja nelja pogosti lõuna pool Neevat; äärmisel juhul tuli piirduda vaid Somi valla ja nelja pogostiga ning pakkuda nende eest 100 000 rubla.¹¹⁷ Seega oli Vene volinike instruksioon Merrickile tunduvalt järeleandlikum tsaari ja Duuma kategoorilistest kirjadest 1616. a. märtsis. Seda võib seletada Venemaa välispoliitilise olukorra muutumisega halvemuse poole 1616. a. suvel. Rahuläbirääkimised Poolaga olid jooksnud ummikusse, samal ajal aga oli Poola taotlenud Rootsilt vaherahu pikendamist.¹¹⁸ Nagu hiljem näeme, kasutasid Rootsi volinikud seda kokkulangemist üsna osavalt ära oma nõudmiste pealesurumiseks. Juba 17. augustil teatas Gustav Adolf ko-

¹¹⁵ De la Gardie arhiiv, kd. A 1, l. 22, Gustav Adolphi kiri De la Gardiele 8. juunist 1616. a.

Sealsamas, l. 5, Gustav Adolphi kiri De la Gardiele 24. juunist 1616. a.

¹¹⁶ Pogostiks nimetati väiksemat maksu- ja kirikuringkonda tolleaegsel Venemaal (ca 900 km²-lise pindalaga).

¹¹⁷ C.M. Соловьев, op. cit., lk. 84.

¹¹⁸ G. Droysen, op. cit., lk. 84.

missaridele, et Poolas on käimas ettevalmistused sõjakäiguks Moskva või Pihkva alla ning käskis seetõttu ajada venelaste vastu kindlat ja järeleandmatut poliitikat.¹¹⁹

3. oktoobril saabus John Merrick Laadogasse.¹²⁰ Madalmaade saadikud olid juba kevadel Rootsi kaudu kodumaale sõitnud, kuna nende arvates nüüd, kus oli jäänud üle ainult ühe Dederino ettepaneku kinnitamine tsaari poolt, polnud nende edasisel vahendusel erilist mõtet.¹²¹ Seetõttu jäi kogu vahendamine Merricki kätte, kes kasutades oma madalmaalastest konkurentide äraolekut, püüdis kõigiti kaitsta Vene huve.

5. oktoobril seletas ta, et Dederino artiklid koostati vahendajate poolt ja et venelastel polnud tegelikult mõtteski teha nii suuri loovutusi. Siiski olevat tsaar nüüd nõus andma rootslastele Ivangorodi ja Jami. Peale pikka vaidlust pakkus Merrick veel Koporjet, kuid rootslasi see kõik ei rahuldanud.¹²²

7. oktoobril teatas Merrick, et Dederino artiklid olevat koostatud Madalmaade vahendajate süü läbi ja pakkus lisaks kolmele ülalnimetatud linnale veel 100 000 rubla, öeldes, et see olevat ülim, mis on venelaste volitustes. Rootslased aga jäid endisele seisukohale ja kuulutasid väljakutsuvalt: las tsaar tuleb ja vaatab, kas ta saab sõjaga rohkem kui läbirääkimiste teel.¹²³

Järgmise päeva vaidlustes kriipsutasid Rootsi volinikud alla suurt ohtu, mis ähvardavat Rootsit, kui kuningas peaks andma käest piirikindlused ja kui venelased kasutaksid seda uue sõja vallapäästmiseks või valiksid Mihhail Fjodorovitši asemele tsaariks Poola kuninga poja (s. t. prints Wladislavi)

¹¹⁹ De la Gardie arhiiv, kd. A 1, l. 3.

¹²⁰ Sealsamas, kd. A 2, l. 529 p.

¹²¹ Донесения, lk. 427-428.

¹²² De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 530-531, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 14. okt. 1616. a.

¹²³ Sealsamas, l. 531-532, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 14. okt. 1616. a.

või mõne teise Rootsi vaenlase. Teiselt poolt juhtisid rootslased tähelepanu suurele abile ja toetusele, mida Vene valitsus võiks saada Rootsilt nii Poola kui ka sisevaenlaste vastu, juhul kui "väikese järeleandmise" hinnaga sõlmida rahu ja sõprus. Kui aga Vene valitsus ei kiirusta rahu sõlmimisega, olevat Rootsi sunnitud tegema vaherahu Poolaga. Viimane ongi juba teinud vastava ettepaneku, mis on aga kuninga poolt seniks tagasi lükatud, kuni selgub, mis läbirääkimistest Venemaaga välja tuleb.¹²⁴

Seejärel saatis Merrick käskjala Vene volinike juurde konsulteerimiseks. Pärast selle tagasitulekut kordas ta uuesti oma eelmisi ettepanekuid, kuid peale pikka diskussiooni pakkus lõpuks Pähkinälinna eest Somi valda ja põhja pool Neevat asuvaid alasid. Järgmisel päeval lisas Merrick eelnevale veel 100 000 rubla, öeldes, et see olevat tsaari äärmise järeleandmine. Rootslased keeldusid ja esinesid vastuettepanekuga, mis kordas Dederino teist artiklit, see aga oli jälle Merrickile vastuvõetamatu.¹²⁵

Seega jõudsid läbirääkimised surnud punkti, kus kumbki pool ei tahtnud teha enam järeleandmisi. Merrick kavatses koguni ära sõita. Vastavalt oma instruksioonile kavatsesid rootslased teha ettepaneku vaherahu sõlmimiseks, kuid lootuses, et siiski loovutatakse Pähkinälinn või makstakse suurem summa raha, lükkasid selle edasi.¹²⁶ Lõpuks tegi vaherahuettepaneku Merrick ise. Rootslased olid nõus, juhul kui kõik vallutatud linnad jääksid Rootsile vaherahu lõpuni ja Käkisalmi igaveseks, kuid hoiatasid seejuures, et peale vaherahu lõppu on Gustav Adolfil kavas relvajõul realiseerida oma "õigused" kogu Venemaa valdamisele.¹²⁷ Merrikit selline väljavaade ei rahuldanud ja ta taotles vaherahu ajaks kas või osa Vene linnade tagasisaamist. Lõpuks roots-

¹²⁴ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 533-533 p.

¹²⁵ Sealsamas, l. 536-537, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 2. nov. 1616. a.

¹²⁶ Sealsamas, l. 537-538 p.

¹²⁷ Sealsamas, l. 539. De la Gardie kiri Gustav Adolfile 22. dets. 1616. a.

lased olidki nõus andma 20 aastat või rohkem kestva vaherahu puhul 600 000 rubla eest tagasi Novgorodi, Staraja Russa ja Porhovi, keeldusid aga otsustavalt Oudova ja Laadoga tagasiandmisest, mida taotles Merrick.¹²⁸

Sellised vaherahutingimused Inglise vahendajat ei rahuldanud ja ta tegi uuesti katsed jõuda kokkuleppele rahulepingu asjus. Asjade senine käik oli näidanud, et rootslased Pähkinälinna mingil tingimusel ei loovuta. Seetõttu tegi Merrick 12. novembril ettepaneku, et Pähkinälinna ja Somi vald jääksid Rootsile, kuid viimane tagastaks 4 pogosti lõuna pool Neevat ja loobuks kontributsiooni nõudmisest. Rootslased ei võtnud uut ettepanekut vastu. 15. novembril, pärast asjatuid katseid nõuda 4 pogosti üleandmist, piirdus Merrick lõpuks ainult 2 pogostiga. Ka selle lükkasid rootslased tagasi, väites, et kui Vene piir jääb nii lähedale Rootsi piirikindlustele ja venelased säilitavad juurdepääsu Neevale ning seal-sele kalapüügile, viivat see varem või hiljem ikkagi sõjale kahe riigi vahel. Lõpuks oli Merrick sunnitud loobuma ka kahest viimasest pogostist, kuid kontributsiooni maksmisest ei tahtnud ta kuulda. Rootsi volinikud, tuginedes Dederino artiklitele, ei nõustunud sellega ja nõudsid nii Somi valda kui ka kontributsiooni. Seejuures tähendasid nad, et väike summa raha polevatki neile kuigi tähtis, hoopis meelsamini võtaksid nad selle asemel mõne miili laiuse tüki Oudova maakonnast pikki Narva jõge Ivangorodist Peipsini.¹²⁹

Kuna edasine maade loovutamine oli Inglise saadikule täiesti vastuvõetamatu, siis kulusid 16.-19. november lõpututes vaidlustes kontributsiooni suuruse üle. Viimaks lepitati kokku 20 000 rubla suurusele summale.¹³⁰ 3. detsembril 1616.a. kirjutati De la Gardie ja Merrici poolt alla algsetele (preliminaarsetele) artiklitele, mille kohaselt Rootsi kohustus tagastama Venemaale Novgorodi, Staraja Russa, Porhovi, Oudova

¹²⁸ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 540, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 22. dets. 1616. a.

¹²⁹ Sealsamas, l. 541-542, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 22. dets. 1616. a.

¹³⁰ Sealsamas, l. 542.

ja Laadoga kindlused ning Somi valla, jättes aga endale Ivangorodi, Koporje, Jami ja Pähkinälinna ning sai 20 000 rubla hõbedas.¹³¹ Kuni uute piiride määramiseni pidid Oudova, Laadoga ja Somi vald jääma rootslaste kätte pandiks.¹³² Artiklites määrati kindlaks ka küsimuste ring, mida mõlema riigi volinikud pidid arutama omavahelisel kohtumisel: Täysinä ja Viiburi lepingute kinnitamine, kaubandus ja liiklemine Venemaa ja Rootsi vahel, ülsantavate alade elanike saatus, Rootsi sõjamoona väljavedu jne.¹³³

Vene ja Rootsi volinike isiklik kohtumine leidis aset 31. detsembril 1616. a. Stolbovo külas.¹³⁴ Järgmisel päeval, 1. jaanuaril, esinesid Vene volinikud ettepanekuga, et rootslased kohe peale 20 000 rubla kättesaamist annaksid üle kõik Vene linnad, ootamata ära lepingu kinnitamist ja maade lahutamist. Nimelt oli venelastel tekkinud kahtlus, et rootslased pärast piiride määramist nõuavad veel uute artiklite sisestamist rahulepingusse. Nõuet motiveeriti ka sellega, et rahva olukord Rootsi valduses olevail aladel on väljakannatamatu, mistõttu esineb isegi enesetapmisjuhtumeid.¹³⁵ Alles hiljuti oli Vene volinikke külastanud Novgorodi elanike delegatsioon, kes kaebas rootslaste omavoli ja väljapressimiste üle ning rääkis, et kui rahu sõlmimine veel kaua viibib, siis tuleb Novgorodil tahes-tahtmata anda end Rootsi alamuse.¹³⁶ Rootsi komissarid aga keeldusid visalt pantlinnuste ennetähtaegsest üleandmisest ja lubasid lõpuks pantlinnade elanikele mitte enam halba teha.¹³⁷

7. jaanuaril saatis Merrick Vene volinikele rootslaste

¹³¹ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 115-117.

¹³² С.М. Соловьев, op. cit., lk. 85.

¹³³ Н.П. Льжин, op. cit., lk. 117.

¹³⁴ Sealsamas, lk. 64.

¹³⁵ De la Gardie arhiiv, kd. A 2, l. 545, De la Gardie kiri Gustav Adolfile 17. veebr. 1617. a. К. Якубов, op. cit., lk. 4-6.

¹³⁶ С.М. Соловьев, op. cit., lk. 85.

¹³⁷ К. Якубов, op. cit., lk. 7.

"artiklitekirja". See sisaldas rea punkte, mida varasematel läbirääkimistel polnud põhjalikumalt arutatud: 1) Rootsile minevaist linnadest ei tohi inimesi Vene poolele meelitada, jooksikud aga tuleb kõik tagasi anda ¹³⁸ (s. o. tuleb kehtestada lahkumiskeeld elanikkonnale); 2) Rootsi alamatel peab olema õigus kaubelda Moskvast, Novgorodist, Pihkvas ja Jaroslavlis, Hansa kaupmeestele tuleb see aga keelata; samuti peab Rootsi saama õiguse saata oma kaupmehi ja saadikuid läbi Venemaa Pärsiasse, Türgisse ja Krimmi; ¹³⁸ 3) Rootsi sõdurid ja sõjamoona Venemaale jäävatest linnadest tuleb venelastel endi poolt Rootsi alale viia. ¹⁴⁰

Nende punktide ümber puhkes äge vaidlus, mis kestis mitu nädalat. 9. jaanuaril nõudsid venelased, et kõik elanikud Rootsile minevalt aladelt tuleb koos varaga minema lasta. Rootslased olid algul nõus ära laskma ainult munki, lõpuks ka possaadielanikke, kuid talupoegade ja pappide äralaskmisest keeldusid kategooriliselt. Kuna ka venelased järgi ei andnud, siis lükati selle küsimuse arutamine edasi. ¹⁴¹

Mis puutub kaubanduslikesse nõudmistesse, siis väitis Vene pool, et kuna Jaroslavli- ja Idamaade-kaubandus pole rootslastele varem lubatud olnud, siis ei saa sellest ka nüüd juttu olla. Samuti ei olnud nad nõus piirama Hansa kaupmeeste kauplemisvabadust. Muus osas tuldi rootslastele vastu ja kuna viimased peale pikka vaidlust midagi rohkemat ei saavutanud, olid nad sunnitud järele andma. ¹⁴²

20. jaanuaril arutati istungil uuesti ülejooksikute küsimust. Rootslased keeldusid endiselt talupoegade ja pappide äralubamisest, ja nõudsid, et ka Vene poolelt võiks Rootsi alale tulla "tahtjaid inimesi". Viimaste all nad mõtlesid

¹³⁸ K. Языков, op, cit., lk. 7.

¹³⁹ Sealsamas, lk. 10.

¹⁴⁰ Sealsamas, lk. 14.

¹⁴¹ Sealsamas, lk. 8-10.

¹⁴² Sealsamas.

neid, kel oli alust karta karistust Rootsile osutatud teenete eest. Vaidlus puhkes ka ajavahemiku suuruse ümber, mille vältel venelased Rootsi alalt võivad lahkuda. Vene pool nõudis selleks 4 nädalat, rootslased aga pakkusid vaid kaht nädalat. Lõpuks andsid rootslased osaliselt järele ja kuulusid, et nad lubavad lahkuda kõigil aadlikel, posaadielanikel ja munkadel, andes kaks nädalat lepingu väljakuulutamiseks ja veel kaks minekuks; kõik hilisemad ületulijad tuleb venelastel aga tagasi anda.¹⁴³

Vene volinikud ei tahtnud enda peale võtta ka Rootsi sõdurite ja sõjamoora transportimist, tuginedes Venemaa laostatusele ning soovitasid rootslastel kasutada selleks Jami, Koporje ja Pähkinälinna elanikke. Lõpuks olid nad siiski sunnitud nõustuma 30 küündimehe andmisega. Need pidid minema kuni Koporje ja Pähkinälinnani ja sealt kaitsesalga saatel tagasi lastama.¹⁴⁴

Lõpuks tõstsid Vene volinikud üles veel küsimuse Venemaal Rootsi liidu sõlmimisest Poola vastu, öeldes, et vastasel juhul kahetsevad rootslased ise - Poola kuningas on neile suurem vaenlane kui Venemaa. Rootsi komissarid aga vabandasid end vastavate volituste puudumisega ja soovitasid seda asja ajada mõlema maa valitsejail endil.¹⁴⁵

Pärast ligi kaks aastat kestnud ettevalmistusi ja läbirääkimisi koostati lõpuks 13. veebruaril Stolbovo rahuleping lõplikul kujul. 27. veebruaril 1617. a. kirjutasid Vene ja Rootsi volinikud sellele alla.¹⁴⁶ Lepingu territoriaalsed artiklid olid valminud juba 1616. a. 3. detsembril. Neile lisaks määrati, et Vene alamad saavad õiguse vabadele kaubahoodidele Tallinnas, Stokholmis ja Viiburis, rootslased aga Novgorodis, Pihkvas ja Narvas.¹⁴⁷ Rootsile läinud aladel elavad

¹⁴³ К. ЯКУБОВ, op. cit., lk. 12-14.

¹⁴⁴ Sealsamas, lk. 14-15.

¹⁴⁵ Н.П. ЛЬЖИН, op. cit., lk. 65.

¹⁴⁶ Sealsamas, lk. 80.

¹⁴⁷ РСЗ, nr. I, lk. 185-186.

aadlikud ja linlased võivad sealt kahe nädala jooksul peale lepingu sõlmimist lahkuda, kuid kõik talupojad ja külavaimulikud pidid jääma kohale ning elama Rootsi võimu all, samuti ka kõik aadlikud ja linlased, kes mainitud kahe nädala jooksul pole lahkunud.¹⁴⁸ Seejuures pidi kumbki riik teisele tagastama need, "... kes reetmise, mõrtsukatöö, varguse või muu põhjuse tõttu ühelt poolt teisele poole üle jooksnud..."¹⁴⁹, s. o. kriminaalkurjategijad.

Seega näeme, et rahulepinguga tuli Venemaal teha Rootsile olulisi territoriaalseid loovutusi. "Stolbovo rahu tagajärjel läks Rootsi kätte mõõdetelt väike, kuid hiiglasuurt poliitilist ja majanduslikku tähtsust omav Vene territooriumi osa, mis külgnes Soome lahega. Loovutades rootslastele Ingeri-
maa, kaotas Vene riik oma tähtsaima väljapääsu merele"¹⁵⁰. Stolbovo rahu erakordsest kasulikkusest Rootsile sai väga hästi aru ka Gustav Adolf. Oma kõnes riigipäeval Stokholmis teatas ta riigipäevale: "Ilma minu loata ei või venelased nüüd isegi ühte paati Läänemerele saata!"¹⁵¹

Ometi ei tohi unustada ka rahu positiivseid külgi. Tol ajal ei suutnud Venemaa üheaegselt võidelda kahel rindel, rahu Rootsiga aga lubas koondada kõik jõud hoopis ohtlikuma vaenlase - Poola vastu. Venemaa sai tagasi suurema osa Rootsi poolt haaratud aladest ja kuigi väljapääsu kaotamine Läänemerele oli talle raskeks hoobiks, ei toonud see vähemalt esialgu kaasa olulisi takistusi majanduse arengule.¹⁵² Nii-
siis, vaatamata sellele, et Rootsil olid kõik põhjused rõõmustamiseks, oli ka Venemaa saavutanud parima, mida ta antud olukorras võis loota.

¹⁴⁸ ПСЗ, nr. I, lk. 181-182.

¹⁴⁹ Sealsamas, lk. 187.

¹⁵⁰ Очерки, lk. 602.

¹⁵¹ Н.П. Лыкин, op. cit., lk. 79.

¹⁵² О.Л. Вайнштейн, Россия и Тридцатилетняя война 1618-1648 гг., Ленинград/1947, lk. 35.

H. MATISSE'I JA POOVIDE LOOMINGUST.

J. K a n g i l a s k i .

XIX sajandi teisel poolel jõudis Prantsusmaa oma arengus imperialismistaadiumi. V.I. Lenin iseloomustas prantsuse imperialismi kui liigkasuvõtlikku - tööpoolest oligi Prantsusmaa kapitalimahutustelt teistesse riikidesse esikohal maailmas.

Pärast kaotust 1870-1871. a. sõjas oli Prantsusmaa siiski suurriikide hulgas mõnevõrra tagaplaanile surutud ja pidi alatasa kartma tugevneva naabri käest uut lööki. Selle vältimiseks sõlmiti liiduleping Venemaaga (1893. a.) ja "Entente" Prantsusmaa vana võistleja Inglismaaga (1904. a.).

Imperialismiajastul tugevnesid kõik kapitalismi vastuolud, eeskätt töölisklassi ja kodanluse vahel. Laiad rahvamassid olid aga veel suhteliselt vähe relvastatud teadusliku kommunismi ideedega. Väikekodanlikud kihid, eeskätt talurahvas, aga ka küllaltki suur osa linnade töörahvast, ei olnud järjekindlad võitluses kapitalistide vastu või tegid anarhistlikke vigu. Väikekodanluse kõikuvust kasutas ära reaktsiooniliste ringkondade demagoogia. Ikka veel etendas maa elus suurt osa katoliku kirik, hoolimata sajandivahetuse kodanlik-demokraatlikest reformidest. Vaimuelu kippus pahatihti varjutama ka šovinismi- ja revanšismiuim, mida valitsev klass rahva patriotismitundele apelleerides üles püüdis kütta. Ühiskondlik-poliitiline võitlus avaldus prantslastele omase kirglikkusega näiteks kurikuulsa Dreyfusi protsessi ümber puhkenud võitluses. Sajandivahetusel oli nimetatud afäär veel täiesti päevakorral (I revisjoniprotsess - 1899. a., II - 1906. a.). Võitlus Dreyfusi vabastamise eest aitas demokraatlikel jõududel konsolideeruda.

Imperialismiajastul muutus valitseva klassi kultuur järjest reaktsoonilisemaks. See ei tähendanud aga kaugeltki kogu prantsuse kultuurielu mandumist. Järjest teravnev võitlus kapitalismi vastu leidis endale liitlase üldrahvalikus demokraatlikus imperialismivastases liikumises. Tõsi küll - progressiivsed jõud olid nõrgemad kui näiteks 1930. aastatel või meie kaasajal, kuid olid ometi baasiks, millele toetudes sai areneda progressiivne kultuur ka imperialismi tingimustes. Prantsuse vaimuelu oli sajandivahetusel erakordselt intensiivne ja viljakas. Kõrvuti ilmselt reaktsooniliste ja ilmselt imperialistlike tendentsidega kunstielus loodi progressiivsete kunstitegelaste poolt teoseid, mille humanistlik sisu objektiivselt teenib inimese progressi ja hüvangut. Polariseerumine toimus muidugi ka kultuurielus, kuid siin olid piirid reaktsoonilise ja progressiivse vahel palju ähmasemad ning erinevate tendentside klassisisu avaldus alles lõppkokkuvõttes. Vastuolusid ja kõikumisi näeme kõikidel kunstialadel, peaaegu kõigi kunstnike loomingus. Mitmepalgeline ja vastuoluline pilt avaneb meile ka siis, kui vaatleme maalikunsti arengut neil aastatel.

Juba XIX sajandi esimesest poolest pärinev lõhe ametliku ja sõltumatu kunsti vahel oli veelgi süvenenud. Nii näemegi tervet hulka erinevaid taotlusi ja tendentse, alates nendest, mida valitsev kodanlus soosis, kuni nendeni, mida ta talus ja nendeni, mis temas esile kutsusid üksnes raevu ja põlguse. Tuleb märkida, et erinevalt meie kaasajast oli käesoleva sajandi alguses ametliku (s. o. kodanliku) kriitika suhtumine nn. modernistlikesse vooludesse peaaegu täiesti eitav. Seetõttu meelitasid need voolud endid toetama paljusid kunstnikke ja kunstitegelasi, kes olid kodanluse suhtes opositsiooniliselt meelestatud. Mõnel juhul abstraktsionism, futurism jt.) osutus, et tegemist oli jõuetu, anarhistliku frondeerimisega, mis lõppkokkuvõttes oli kodanlusele kasulik ja millest viimane ka ise hiljem aru sai. Mitmete teiste voolude puhul on küsimus keerulisem. Üheks selliseks vai-

eldavaks lõiguks prantsuse kunsti ajaloos on ka nn. foovide rühma looming, millel püüamegi käesolevas artiklis peatuda.

Tuleb tunnistada, et foovide loomingule hinnangu andmine on väga raske ja komplitseeritud ülesanne. Nõukogude kunstiteadlased pole sõjajärgseil aastail avaldanud ühtki vähegi põhjalikumate teoste prantsuse selle sajandi kunsti, sealhulgas ka foovide kohta. Neist on räägitud üksnes vihjamisi mõnes üldises artiklis. Mõistagi ei või ka käesolev artikkel pretendeerida selle äärmiselt keerulise probleemi lahendamisele. Siiski püüaksime avaldada mõningaid mõtteid foovide kõige tüüpilisema ja juhtivama esindaja Henri Matisse'i loomingu kohta.

Veel kümme aastat tagasi oli nõukogude teadlaste seisukoht foovide ja Matisse'i loomingu suhtes ühtne ja kindel - see on läbi ja läbi formalistlik, tüüpiline mandunud kunsti näidis.¹

Pärast isikukultuse kahjulike tagajärgede likvideerimist saabus võimalus asuda Matisse'i loomingu õiglase hindamise juurde, kuid paraku pole veel jõutud seda küsimust lõplikult lahendada.

*
*
*

Enne, kui asuda hinnangu andmisele, peame mõne sõnaga iseloomustama ka teisi voolusid ja voolukesi, et mõista, millest pinnast võrsus foovide laad.

Ametlik kunst oli oma meetodilt akadeemiline realism. Realistlik meetod, mille traditsioonid Prantsusmaal olid väga tugevad, oli mandunud pealiskaudseks, tühiselt ilutsevaks ja teatraalseks salongikunstiks. Hurraa-patriootilised ja al-legoorilised kompositsioonid (viimased sageli erootikast külastunud), samuti portreed olid maalitud lühikeselt ja jõuetult. Väline looduslähedus ja sageli virtuoosne maalitehnika olid

¹ Большая Советская Энциклопедия, т. 26, Москва 1964, lk. 526; т. 14, Москва 1962, lk. 337.

pandud teenima õõnsat paatost ja literatuurist.

Tüüpiliseks sõltumatu realismi esindajaks võib pidada Courbet' õpilast Henri Fantin-Latour'i, kelle loominguga paremiku moodustavad romantilise heletumedusega kompositsioonid ja grüpiportreed. Samas laadis töötas ka Eugène Carrière, kelle peaaegu monokromaatiliste maalide tähtsaimaks väljendusvahendiks on mahe, nüansirikas heletumetus.

Inglise preraffaeliitidest mõjustatud mõttemantika ja sümbolismi esindajaks olid Gustav Moreau ja temast veelgi fantastilisem Odilon Redon.

Alates 1890. aastast olid teatud tunnustuse võitnud ka impressionistid, kuid see tunnustus piirdus siiski veel kitsama publikuga. Impressionistide rühmitus oli seesmiselt lagunenud erinevate taotluste tõttu ja pealt Manet' surma 1883. aastal lakkas lõplikult ka väline ühtekuuluvus. Paljud selle rühmituse liikmed olid loominguliselt tegevad ka XX sajandi esimestel aastakümnetel. /E. Degas (1834–1917), A. Renoir (1841–1919), C. Monet (1840–1926) jt./.

Neoimpressionistide koolkonna rajaja Georges Seurat oli surnud juba 1891. aastal, kuid see maalimislaad, mis tahtis olla teaduslikult põhjendatud, oli sel ajal küllaltki tähelepanuväärne, eriti neoimpressionistide teooria edasiarendaja ja koolkonna ideelise juhi Paul Signac'i (1863–1935) loominguna. Tema järgijatest võib mainida Cross'i, Angrand'i jt.

Kunsti edasise arengu seisukohalt oli eriti tähtis "moodsa kunsti" kolme põhjendaja - Paul Gauguin'i (1828–1909), Vincent van Gogh'i (1853–1890) ja Paul Cézanne'i (1839–1906) looming, kuid XX sajandi alguses oli see laiemale üldsusele täiesti tundmatu. Nende laad oli äärmiselt reaktiivne impressionismile, selle ratsionalismile, pinnalisusele, passiivsusele ja ähmasusele, kuid reaktiivseks n.-ö. vasakult poolt.

Gauguin taaselustas maalikunsti lokaaltoonid. Puhtad intensiivsed värvipinnad olid suurepärases kooskõlas tema maalide eksootilise temaatikaga. Van Gogh lisandas puhtale värvile oma pintsli tõmmete ekspressiivses kirglikkuses. Cézanne omakorda püüdis ühendada puhtaid värve vanade meistri-

te kompositsioonilise kindlusega. Ta hoolis vähe perspektiiviseadustest, mida kunstnikud olid välja töötanud alates renessansipäevist ja pidas võimalikuks pildi kompositsiooni huvides moonutada kujutatavate esemete või kehade proportsioone. Kuigi nimetatud kolm nn. postimpressionisti on suurt kujudeks kunstiajaloo, tuleb märkida, et nende loomingus olid eos olemas peaaegu kõik need antirealistlikud tendentsid, mis XX sajandil kodanlikes maades vohama hakkasid. Postimpressionistide juures vähenes veelgi motiivi osatähtsus. Looduse teatud subjektiivne kujutamine, mis nende meistrite juures teenib kindlasti teose terviklikkust ja ilmekust, võis mõnede vähemandekate kunstnike juures üle kasvada subjektiivsuseks, eriti kui püüti absolutiseerida suurmeistri loomingulise käekirja mõnda aspekti. Seega andsid Gauguin, Van Gogh ja Cézanne kunstnike nooremale põlvkonnale edasi nii häid kui ka halbu mõjutusi, esimesi igatahes rohkem.

XIX sajandi viimasel kümnendil hakkaski juba tärkama huvi nimetatud "suure kolmiku" loomingu vastu, esialgu küll äärmiselt kitsas kunstnike ringkonnas. Pariisis kujunes endid nabiidideks nimetatav rühmitus, kes koondus Paul Gauguini sõbra ja õpilase Paul Sérusier' (1863-1927) ümber. Nabiidide hulka kuulusid veel X. Roussel, M. Denis, E. Vuillard, P. Bonnard, E. Nernard jt. Nende häälekandjaks oli ajakiri "La revue blanche" (1891-1903).²

Nabiidid olid vägagi erineva loomingulise palgega kunstnikud, kuid neid kõiki ühendas vastumeelsus impressionismi suhtes. Impressionistide analüütilisele, muljeid fikseerivale laadile vastandati uus käsitusviis, mida iseloomustasid sõnad "sümbolistlik", "sünteetiline" ja "dekoratiivne". Paljude nabiidide looming oli nn. l'Art nouveau (resp. jugendstiili) üheks väljenduseks. Väljendusvahenditest sai uuesti eluõiguse joon, kontuur, kuid pisut stiliseeritud ja üldistatud kujul. Impressionistidelt võeti aga üle hele koloriit.

² Dictionnaire de la peinture moderne, Paris, Fernand Hazan, 1954, lk. 203.

Selline oli kõige üldisemates joontes prantsuse kunsti-
 elu enne 1905. aastat, millal päevakorrale kerkis uus rühmi-
 tus, uus "koolkond". Selle aasta sügissalongis* eksponeeri-
 ti rea vähetuntud kunstnike töid, mis tundusid väljakutsena
 publikule, kes oli vaevalt jõudnud harjuda impressionistide-
 ga. Kunstikriitik Vauxcelles, nähes nende piltide keskel
 saalis pseudo-quattrocento maneeris lapsebüsti, olevat hüüa-
 tanud: "Donatello aux milieu des fauves"^{**} ja lendsõna "met-
 sikud" levis kiiresti selle noorte kunstnike rühma nimena.³
 Mis põhjustas sellise ärevuse ametlikus kunstikriitikas? Need
 noored kunstnikud olid oma maalides täielikult hüljanud tra-
 ditsioonilise värvikäsitluse, loodusest võetud motiivid
 (maastikud, portreed, natüürmordid) olid maalitud kõige
 "võimatumate" - puhaste, intensiivsete, kõlavate, mõnikord
 toorevõitu värvipindadega või laikudega. Kunstnikud ei olnud
 tagasi kohkunud ka joonistuse lihtsustamisest, üldistamisest
 või koguni teatud deformeerimisest.

"Metsikute" laad oli tekkinud muidugi juba mõni aasta
 varem. "Metsikud" ei kujutanud endast mingi kindla organi-
 satsiooniga rühmitust, vaid neid ühendasid ajutiselt ühte-
 langevad taotlused ja ka isiklikud sõprussidemed. Ühine kõi-
 gile oli vaen ametliku "salongikunsti" vastu, aga ka vastu-
 meelsus impressionismi ja eriti neoimpressionismi pseudo-
 teadusliku laadi suhtes, mida nad pidasid pinnapealseks ja
 jõuetuks.⁴

Keskne kuju "foovide" hulgas oli Henri Matisse (1869-
 1954). Ta oli jõuka kaupmehe poeg ja vanemad olid talle ka-
 vandanud juristikarjääri, kuid 22-aastasena loobus ta kõi-
 gist hiilgavatest perspektiividest ja läks Pariisi maali-
 kunsti õppima. See samm viis ta vaenujalale oma vanematega,

* Salon d'Automne - asutatud 1903. a. moodsa kunsti eks-
 poneerimiseks.

** "Donatello kiskjate keskel" - pr. keeles.

³ Robert Genaille, La peinture contemporaine, Paris
 1955, lk. 36.

⁴ Herbert Read, Vuosisatamme maalaustaideen historia,
 Helsinki 1959, lk. 34.

ta ei saanud kodust toetust ja pidi seetõttu elama ajuti suures kitsikuses.⁵ Matisse õppis algul ühes erakoolis ja 1895.-1898. a. G. Moreau ateljees. Siin tutvus ta oma hilisemate rühmakaaslaste Marquet' ja Rouault'ga. Moreau ei surunud õpilastele peale oma isiklikku sümbolistlikku ja veidralt-fantastilist stiili, vaid laskis areneda nende omapärastel joontel.⁶ Matisse käis pidevalt Louvre's kopeerimas vanu meistreid (Raffaeli, Poussini, Ruysdaeli, eriti aga suurt realist Chardini)⁷. Suurimaks Matisse'i õpetajaks oli muidugi elu. Matisse kasutas iga võimalust joonistamiseks, ka tänavail, kohvikuis jm. ning arendas endast välja suurepärase joonistaja, kes suutis äärmiselt väheste joontega edasi anda kujutatava põhiolemuse. Tema joonistuste kindlus, lihtsus ja peen elegants on vaimustavad.

Matisse tutvus suhteliselt hilja impressionistidega (seni oli ta maalinud akadeemilise realismi vaimus) ja see tõi kohe kaasa koloriidi heledamaks muutumise. Impressionisti aga temast ei saanud. Väga oluliseks sai Matisse'i laadi väljakujunemisele idamaade kunsti, van Goghi, Gauguini, eriti aga Cézanne'i mõju (hoolimata vaesusest ostis ta ühe Cézanne'i maali)⁸, kuid ta ei matkinud kedagi.

Vaadeldes mõnda Matisse'i maali sellest perioodist võib esimesel pilgul tunduda, et kujutatav inimene, natüürmort, interjäär jne. on muutunud üksnes ettekäändeks puhaste, intensiivsete värvipindade kombineerimisele. Värvilaikude piirjooned alluvad mitte kujutatavate esemete piirjoontele, vaid eelkõige pildi kompositsioonilisele tasakaalule. Peaaegu täiesti on loobutud perspektiiviliste lühenduste kasutamisest ja vormide modelleerimisest valguse-varjuga.

Foovide laad püsis suhteliselt ühtsena aastail 1901-1908. Siis sattus rida nooremaid rühma liikmeid kubismi mõju alla.

⁵ Bernard Dorival, Les étapes de la peinture française contemporaine, Tome 2, Gallimard, lk. 88.

⁶ Dictionnaire de la peinture moderne, lk. 178.

⁷ Sealsamas.

⁸ H. Read, op cit., lk. 36.

1901-1908 oli Matisse'i mõju rühmakaaslastele väga suur, kuid see põhines eelkõige tema loomingu eeskujul ega olnud kuidagi organisatsiooniliselt kindlaks määratud.⁹

Matisse'i laadile oli kõige lähedasem Raoul Dufy (1877-1953) looming. Ka temale meeldisid puhtad, intensiivsed toonid, kuid Matisse'ist eraldas teda eelkõige närvilisem ja skitseerivam pintslitehnika.

Matisse'i lähedane sõber ja õpingutekaaslane oli Albert Marquet (1875-1947), kelle looming oli aga teiste foovide omast mitmeti erinev. Ta oli oma töödes tunduvalt looduslähedasem ja selles mõttes traditsioonidega seotud.

Ta oli nagu Matisse'gi suurepärase joonistaja, kes mõne joonega andis edasi kujutatava olemuse. Marquet oli suur maastikumaaliija, tema lemmikmotiivideks olid Seine'i kaid ja sadamavaated. Tema maalide koloriit on suhteliselt tagasihoidlik - piimjas-sinine või rohekas üldtoon, mida elustavad mõni ere laik või tume kontuur. Nad mõjuvad heledatena, ehtprantsuslikult selgete ja harmoonilistena. Ühine teiste foovidega on Marquet' joonistuse tinglikkus ja üldistatus.

Juhtivaks meistriks foovide hulgas oli veel André Derrain (1880-1954), kes 1898. a. lahkus tehnilisest õppeasutusest ja pühendas end kunstile. Derrain tutvus eriti põhjalikult vanade meistritega. Ta püüdis nende teoste suurejoonelist ilu ja selgust ühendada moodsa värvirõõmuga, mistõttu "ultramoodsate" esindajad on teda "akademistiks" nimetanud.¹⁰ Derraini looming võitis erilise populaarsuse pärast I maailmasõda, kui prantsuse kunstis ajutiselt uuesti tugevnesid realistlikud tendentsid. Tema foovide perioodi maalidel näeme aga sääraseid värve, mis on otse vastandlikud looduses nähtavatele värvidele.

Foovina alustas oma kunstnikuteed ka Maurice Vlaminck (1876-1958), kes samuti alles hiljem lõplikult välja kujunes. Ta oli vaeste flaami päritoluga muusikute laps, kunstnikuna

⁹ H. Read, op. cit., lk. 44.

¹⁰ Dictionaire de la peinture moderne, lk. 83.

iseõppija, kellele tohutut mõju avaldas Vincent van Goghi looming.¹¹ Just tänu viimasele taandusid Vlamincki loomingus värviprobleemid äärmiselt temperamentse pintslikäsitluse ees, mis annab tema maalidele erilise ekspressiivsuse. Ka Vlamincki looming muutus hiljem üha looduslähedasemaks.

Eraklik ja erandlik kuju foovide hulgas oli Georges Rouault (1871-1958). Ta sündis Pariisi Kommuuni päevil vases töölispererkonnas ja läks 14-aastasena õpilaseks klaasimaalija juurde, kes tegeles keskaegsete kirikute akende restaureerimisega. See töö sai otsustavaks kogu Rouault' loomingule. Üldiselt sarnanesid tema maalid foovide omadele ja ta eksponeeris neid koos foovidega. Teravalt erineb Rouault' looming aga oma motiivistiku ja ideelise suunitluse poolest. Rouault oli veendunud katoliiklane ja tema maalid olid katse taaselustada religioosset temaatikat. Ta on palju maalinud piibli teemadel, aga samuti ühiskonnakriitilisi teoseid katoliikliku moraali positsioonidelt. Keskaegsele ideestikule vastavad ka vormilised omapärasused, millede juuri tuleb otsida gooti katedraalide klaasimaalides - need on eelkõige võimsad tumedad kontuurid, mis ümbritsevad heledaid, otse hõõguvaid värvipindu.

Rouault'd võib ainult üngimisi foovide hulka lugeda. (Ta ise muuseas ei teinudki seda). Ta on oma laadilt lähedane saksa ekspressionistidele, "Die Brücke" rühmale.¹²

Lisaks ülalnimetatud suurkujudele loetakse foovide hulka kuuluvaiks veel palju kunstnikke nagu E.O. Friesz, H.Ch. Manguin, J. Puy, Ch. Camoin, J. Flandrin, K. van. Dongen, tulevane kubist G. Braque, isegi P. Picasso jt.

*
*
.

Kuidas hinnata Matisse'i ja foovide loomingut? Vaeeldamatu on see, et Matisse'i looming erineb oluliselt XIX sajand-

¹¹ Dictionnaire de la peinture moderne, lk. 319.

¹² Sealsamas, lk. 250.

di keskpaiga realistide (näiteks Courbet), samuti impressio-
nistide loomingust - joonistus on tinglik ja värvid ebatava-
lised. Ainuüksi selle põhjal ei saa aga öelda midagi Matisse'i
loomingu väärtuse kohta.

Marksistliku esteetika üldtunnustatud seisukoha järgi
pole looduse tõepärane kujutamine samastatav looduse kopee-
rimisega. Looduse kujutamise vahenditeks on kunstilised ku-
jundid, need aga pole identsed kujutatavate esemetega.

Kunstilise kujundi looduslähedus pole omaette eesmärk,
vaid see sõltub kunstiteose iseloomust. Kui see tuleb kasuks
idee paremale väljendamiselle, võib kunstiline kujund olla
tinglikum (võrdlemiseks võib näiteks olla nõukogude kunstni-
ku Prorokovi looming). Järelikult peame selgitama, kas Ma-
tisse'i maalide tinglik joonistus ja ebatavalised värvid on
millegi teenistuse või mitte. Püüame läheneda Matisse'i maa-
lidele kui terviklikele kunstiteostele ja leida neis seda,
mis põhjendaks tema laadi omapära.

Kahtlemata ei või ükski eelarvamusteta inimene salata
Matisse'i maalide dekoratiivset ilu - vähemalt säärast ilu,
nagu on kaunil vaibal või lillepeenral. Mõistagi oleks ainu-
üksi sellest vähe, et kõrgelt hinnata Matisse'i maale kui
maalikunsti teoseid. Kuigi tema maalidel ongi tugev dekora-
tiivkunsti iseloom, püüame leida neist ka midagi muud. Tea-
tud omotsionaalne mõju on muidugi igal dekoratiivsel värvi-
kombinatsioonil, kuid maali emotsionaalne mõju peab kindlas-
ti kvalitatiivselt erineva dekoratiivse vaiba emotsionaal-
sest mõjust. Matisse ise protesteeris selle vastu, kui tema
maale käsitleti kui "puht-dekoratiivseid" värvikombinatsioo-
ne. Matisse'i arvates pidi kunst olema mitte staatiline, vaid
dünaamiline. Tuli loobuda "passiivsest" pisimuljete fikseeri-
misest ja püüelda värviaistingute intensiivistamise poole.
Nii värvide kui ka joonistuse tinglikkuse ja üldistatusega
pidi Matisse'i arvates kaasnema väljendusjõu kontsentreeru-
mine, pildi väljendusrikkuse tõus. Matisse'i eesmärgiks oligi
just väljendusrikas kunst. 1908. aastal kirjutas ta: "Eel-
kõige on mulle tähtis väljendus... Väljendus ei teki ... mit-

te inimeste nägudel peegelduvast kirest, liiatigi mitte vägivaldsetest liigutustest. Minu maalide kogu kompositsioon on väljendav. Modelli või esemete asend lõuendil, neid ümbritsevad tühjad alad, suhted, need kõik on osalised väljenduseks. Kompositsioon on viis korraldada kõik kunstniku kasutuses olevad põhivahendid dekoratiivselt nii, et nad väljendavad kunstniku tundeid."¹³

Järelikult Matisse tahtis luua aktiivset, inimesi mõjustavat kunsti, tahtis edasi anda oma ideid ja tundeid. See on ka täiesti loomulik kui arvestada Matisse'i ühiskondlik-poliitilisi vaateid - ta oli alati koos Prantsusmaa progressiivsete jõududega, ta oli üheks aktiivseks rahu eest võitlejaks. Küsimus on ainult selles, kuidas ja mil määral on Matisse suutnud ellu viia oma subjektiivselt õiged ja õilsad taotlused. Matisse püüdis dekoratiivse ja emotsionaalse komponendi tasakaalu poole oma maalides. Ta ütles: "Kunstniku idee ei või arvesse tulla väljaspool tema väljendusvahendeid..." ja "Kunstiteos peab eneses kandma kogu oma tähendust ja selle vaatajale edasi andma enne kui see süžeed tabata jõuab."¹⁴

Neis kahes lausekatkendis peitub väga palju Matisse'i loomingu mõistmiseks. Ta ei tunnusta maalikunstis midagi "literatuurset", kogu maali väljendusjõud peab olema kätkevad kujutava kunsti spetsiifilistesse väljendusvahenditesse - viimased on aga üksnes silma kaudu tajutavad. Säärane suhtumine koos eespool mainitud kujundite tinglikkusega viis selleni, et Matisse'i loomingus ei näe me ühtegi kergesti sõnadesse tõlgitavat, konkreetset ideed. Tema maalide motiivideks on küll eelkõige inimesed, kuid kujundite tinglikkus ja loobumine jutustavast süžeeist ei võimalda Matisse'il anda temaatilisi pilte kaasajast.

Ometi pole ka temaatilise maali hülgamine Matisse'i poolt veel põhjuseks teda hukka mõista. Ka nõukogude kunst-

¹³ H. Read, op. cit., lk. 38.

¹⁴ Матисс, Сборник статей о творчестве, под редакцией и с предисловием А. Владимирского, Москва 1958, lk. 19.

nike hulgas on küllalt suuri ja tunnustatud meistreid, kelle loomingus on vähe või pole üldse temaatilisi maale - see on tingitud nende isikupärasest kallakust, loomingu omapärast. On selge, et mitte ainult temaatilises maal is ei avaldu kunstiniku ideed ja tunded, vaid ka portrees, maastikumaalis või natüürmordis. Temaatilise maali idee on muidugi konkreetsam, kuid idee konkreetsus ei määra ära teose ideelist jõudu.

Renessansikunsti ilmumise põhjustas uute sotsiaal-majanduslike suhete tärkamine ja areng reas Euroopa maades, renessansikunst väljendas uut, kodanlikku (sel ajal progressiivset) ellusuhtumist. Ometi näeme harva sääraseid maalikunsti teoseid, kus uued ideed väljenduksid teose teemas, pigem vastupidi - uus, humanistlik sisu avaldub vana, keskaegse teema kiuste.

Tõepoolest ei ole ka Matisse'i maalid muutunud ideelagendateks selle tõttu, et neis esimesel pilgul pole märgata konflikti kujutamist ja võitlevat hoiakut. Võrdluseks võib tuua A. Kamenski sõnu Lenini preemia laureaadi Sarjani varasemate tööde kohta. (Väärrib märkimist, et Sarjani revolutsioonilistel töödel on mõndagi ühist foovide, eelkõige Matisse'i, töödega.) A. Kamenski ütleb: "Kas on kõiges selles muinasjutt, unistus? Muidugi. Imekauni nägemuse mulje ei jäta teid hetkekski. See on unenägu lahtiste silmadega, kui kõik ümbritsev säilitab oma reaalse ilme, kuid ilmub uues, ootamatus tähenduses, ümberkujundatuna taju erilise seisundi poolt. Selle ümberkujundamise põhiliseks vahendiks, võluklaasiks, mille läbi kõik näib teisiti, on siin maalikunsti keel, tema väljendusvahendid, mis on kasutatud erakordse julguse ja meisterlikkusega. Aga selle kujundilise pildi liikumapanevaks jõuks oli muidugi seesama suur unistus kaunist, õnnelikust inimkonna tulevikust, mida kandsid endas revolutsiooni eelõhtul Venemaa parimad inimesed."¹⁵

Muidugi ei saa panna võrdsusmärki Sarjani ja Matisse'i loomingu vahele, kuid võimalused teatud paralleelide tõmba-

¹⁵ А. Каменский, О Сарьяне, - "Новый мир", nr. 1, 1962, lk. 189.

miseks on kindlasti olemas. Ka Matisse'i maalidelt õhkub vastu kirglik elurõõm ja elujaatamine. Värvid ja joonistus on jäägitult rakendatud selle teenistusse ja Matisse'i loomingu optimistlik iseloom peaks olema vastuvõetav ka nõukogude kunstipublikule. Lisaks tuleb arvestada Matisse'i loomingu hindamisel tema rahvuslikke iseärasusi, seda, et ta on just prantsuse kunstitraditsioonidest võrsunud.

Lõpuks tulekski pöörduda prantsuse kommunistide poole, sest Matisse'i loomingu positiivse või negatiivse mõju üle suudavad just nemad kõige paremini otsustada. Prantsuse kommunistide tunnustatud autoriteet kultuuriküsimustes Louis Aragon on andnud igatahes Matisse'i loomingule tingimusteta tunnustuse, ja mis eriti tähtis, rõhutanud selle aktiivset ja innustavat osa isegi vastupanuliikumise rasketel aastatel. "Ta säilitas meile päikesevalguse", ütleb Aragon.¹⁶

Ülaltoodu põhjal võime Matisse'i lugeda selle sajandi suurte humanistide hulka. Samal ajal peame a arvestama, et arvukad epigoonid on Matisse'i "edasid arendada" püüdes jõudnud negatiivsete tagajärgedeni. Motiivi tähtsuse edasine vähendamine võib viia tundetu abstraktsionismini. (Matisse'i laad on loomulikult ainult üheks tänapäeva humanistliku kunsti variandiks ega saa pretendeerida mingile universaalsele "XX sajandi stiili" nimetusele.)

Positiivne Matisse'i loomingus on lõpuks veel see, et ta oli üheks dekoratiivse seinamaali taaselustajaks meie sajandil. Suureformaadilises seinamaalis pähsebki Matisse'i anne eriti maksvusele. Seinamaal, mis vahepeal oli mandunud tahvelmaali suurendatud variandiks, leiab Matisse'i käe all lahenduse, mis on kooskõlas tänapäeva arhitektuuriga.

Üldjoontes positiivselt võib hinnata ka teiste fooride loomingulisi saavutusi.

16

В.И. Прокофьев, Современное изобразительное искусство капиталистических стран, Москва 1961, lk. 28.

VARANEOLIITILISEST KULTUURIST EESTI NSV
TERRITOORIUMIL.

M. A u n .

Revolutsioonieelsel ja kodanlikul perioodil jäi noorema kiviaja e. neoliitikumi uurimine Eestis tagaplaanile.¹ Sellest tingituna olid ka tol ajal tehtud järeldused neoliitilise kultuuri leviku ja arengu kohta väga üldsõnalised ja puudulikud. Nii näiteks peeti küllalt laialdasel alal esinevat neoliitikumile iseloomulikku kammkeraamika kultuuri võrdlemisi ühtseks, soome-ugri hõimude eelkäijatele kuuluvaks.² Ka oli kammkeraamika tol ajal vanimaks teadaolevaks keraamika liigiks Eesti alal.

Olemasolevate, äärmiselt kasinate teadmiste täiendamisele Eesti NSV territooriumi kiviaja kohta, aga samuti kogu Ida-Baltikumi põhjaosa vanima ajaloo alal, asuti alles nõukogude võimu perioodil.

Neoliitikumiga seotud küsimuste uurimine intensiivistus eriti alates 1949. a., mil mainitud probleemiga hakkas tegelema Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi teaduslik töötaja L. Jaanits, kes praegu on Baltimaade juhtivamaid kiviaja uurijaid. Põhiliselt tänu L. Jaanitsa vägagi viljaka töö tulemustele on käesoleval ajal teada Eesti NSV territooriumilt

¹ Vt. lähemalt Eesti NSV neoliitikumi-alase uurimistöö kohta mainitud perioodidel Л.Д. Яанитс, Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги, Таллин 1959, lk. 218.

² A.M. Tallgren, Zur Archäologie Eestis I. Vom Anfang der Besiedelung bis etwa 500 n. Chr. - Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis (Dorpatensis). Bd. III:6, Dorpat 1922.

16 neoliitilist asulat, millistest rõhuv enamus on suuremas või vähemas ulatuses läbi kaevatud. Viimaste hulka kuuluvad ka alles kümnekorra aasta eest avastatud asulad primitiivse, halvasti põletatud ning nõrgalt ornameenteeritud keraamikaga. Esmakordselt leiti sellist keraamikat 1950.-1953. a. NSVL TA Arheoloogia Instituudi Leningradi filiaali teadusliku töötaja N.N. Gurina poolt Narva-Riigiküla I ja III asulas (tahv. I : 1, 2).³ Kuna seni puudusid andmed vastava kohaliku varasemat tüüpi keraamika olemasolu kohta, pidas N.N. Gurina nimetatud keraamikat kuuluvaks varasemasse metalliaega, leides talle analoogiaid Uraali pronksiaegsetes asulates.⁴

Seejärel avastas aga L. Jaanits samasuguse primitiivse keraamika Emajõe suudmealal Akali asulas (tahv. I : 4).⁵ Sealse asula kultuurikihi stratigraafia hoolikas jälgimine, mida ei õnnestunud teha N.N. Gurinal kultuurikihi tugeva lõhutuse tõttu Narva-Riigiküla I asulas, võimaldas L. Jaanitsal täpsustada primitiivse nn. narva-tüüpi keraamika vanust. Tema andmetel osutus viimane varasemaks tüüpilisest kammkeraamikast, asetsedes sellega võrreldes madalamal kultuurkihis.⁶ Mainitud arvamust kinnitasid ka mõni aeg hiljem toimunud väljakaevamised asulas Narva linna territooriumil (tahv. I : 3), kus esines Akaliga analoogiline pilt keraamika asetuses kultuurkihis.⁷ Seega on viimaste aastate jooksul Eesti NSV territooriumil avastatud uus, varasematele uurijatele mittetuntud neoliitiline kultuur.

Esimene põhjalikum narva-tüüpi keraamikaga kultuuri käsitlus, mis tugineb peamiselt Akali asula leiumaterjalile, pärineb L. Jaanitsalt.⁸ Seoses NSV Liidu loodeosa rahvas-

³ Н.Н. Гурина, Новые неолитические памятники в восточной Эстонии. — Muistsed asulad ja linnused, Tallinn 1955, lk. 153-171.

⁴ Sealsamas, lk. 170.

⁵ Л.Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита, lk. 122-123.

⁶ Sealsamas.

⁷ Sealsamas, lk. 96.

⁸ Sealsamas, lk. 122-127, 332 jj.

tiku etnilise ajaloo probleemide uurimisega on nimetatud küsimust muu hulgas puudutanud ka rida teisi tuntud nõukogude arheolooge.⁹ Vaadeldav varaneoliitiline kultuur leidis valgustamist samuti VIII üleliidulisel üliõpilaste-arheoloogiade konverentsil 1962. a. Leningradis.¹⁰

Eranditult kõik loetletud tõõd käsitlevad narva-tüüpi keraamikaga kultuuri päritolu ning sellega seoses ka tema dateerimise probleemi. Enamik uurijaid¹¹ pooldab praegu L. Jaanitsa viimast seisukohta¹² nimetatud kultuuri arengust kohaliku mesoliitikumi baasil. Tuntud nõukogude arheoloog P.N. Tretjakov aga seob narva-tüüpi keraamikat Volossovo või Uraali-Kaama alade hilise keraamikaga, dateerides teda veel hilisneoliitikumi varase metalliajaga.¹³

Hiljuti täienes vaadeldava kultuuri kohta käiv materjal veel ühe huvitava muistisega Kääpa külast Võru linna lähedal (tahv. I : 5). Mõnevõrra suurenenud on ka leiuaaines asulast Narva linna territooriumil.

Arvestades uut, täiendavalt saadud materjali ning asjaolu, et praegu puudub narva-tüüpi keraamikaga kultuuri kokkuvõtlik käsitus, on käesoleva tõõ eesmärgiks anda lühike ülevaade varaneoliitilistest mälestusmärkidest Eesti alal, tuginedes eeskätt seni avaldamata andmetele.

* * *

⁹ Н.Н. Гурина, Древняя история Северо-запада Европейской части СССР. Материалы и исследования по археологии СССР (МИА) 87, Москва - Ленинград 1961, lk. 79; П.Н. Третьяков, У истоков этнической истории фино-угорских племен. - "Советская этнография", № 2, 1961, lk. 91. (П.Н. Третьяков, У истоков этнической истории).

¹⁰ В. Третьяков, К вопросу о керамике "нарвского типа". - Тезисы докладов на VIII всесоюзной конференции студентов-археологов, Ленинград 1962.

¹¹ N.N. Gurina seisukoht 1962.a. jaanuaris Leningradis toimunud mesoliitikumi-alastele küsimustele pühendatud nõupidamisel. В. Третьяков, К вопросу о керамике.

¹² Л. Янитс, Новые данные по мезолиту Эстонии. Ettekanne peetud eelmise aastatuhande nõupidamisel. Käsikiri sailib Eesti NSV TA Ajaloo Instituudi arheoloogiasektoris (=AI).

¹³ П.Н. Третьяков, У истоков этнической истории, lk. 91.

Teatavasti tähistatakse tingliku terminiga "arheoloogiline kultuur" ühel ja samal ajal mingil kindlal maa-alal esinevat muististe kompleksi, mida iseloomustavad ühised jooned elamuehituses, matmiskombestikus, esemelises materjalis jne.

Mis puutub narva-tüüpi keraamikaga kultuuri leviku piirkonda, siis enamik vastavaid asulaid paikneb Eesti NSV Idaosas. Üks leiukoht on teada ka Laadoga järve lõunakaldal (tahv. I : 6).¹⁴ Peale selle võib L. Jaanitsa arvates oletada narva-tüüpi keraamika esinemist ka Kroodi asulas Eesti põhjaosas (tahv. I : 8) ning Ica asulas Läti NSV territooriumil (tahv. I : 9),¹⁵ kus senini pole korraldatud teaduslikke kaevamisi. Teiselt poolt on võimalik primitiivse keraamika esinemine ka Läti NSV lääneosas tuntud Sarnaste asulas (tahv. I : 7), millest üht osa dateeritakse võrdlemisi varaseks, kuuluvaks aastatesse 4700 ± 250.¹⁶ N.N. Gurina arvates võiks ühe mainitud perioodi muistisena arvesse tulla Kolomtso asula Ilmeni järve põhjakaldal (tahv. I : 10).¹⁷

Seega tunneme käsitletavast kultuurist terve rea asulaid, mis paiknevad maa-alal, mille põhjapiiriks tuleks lugeda Soome lahe lõunarannikut ning läänepiiriks Balti mere idarannikut, kuna territooriumi lõuna- ja idapiirid jäävad esialgu veel lahtisteks.

Eesti ala vastavad muistised on senistel andmetel koonduvad peamiselt Kajaõe, Narva ning Võhandu jõgede basseini. Neist kõige lähemal veele on asetsenud Võhandu kaldal paiknev Kääpa asula, ülejäänud asulad aga asuvad teatud kaugusel omaaegsest veepiirist.

¹⁴ А.А. Иностранцев, Доисторический человек каменного века побережья Ладожского озера, С.-П. 1882, lk. 162 jj.
Л.Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита, lk. 126.

¹⁵ Л.Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита, lk. 124 jj.

¹⁶ А.А. Лийва, Э.О. Ильвес, Л.Ю. Янитс, Радиоуглеродное датирование некоторых археологических памятников Прибалтики. Käsikiri säilib A-i-s. Põhjalikum käsitus Sarnate asula luumaterjalist seni puudub.

¹⁷ Н.И. Гурина, Древняя история, lk. 78.

Asulate kultuurkiht ei ole eriti paks, ulatudes keskmiselt 30 - 40 cm-ni, kohati, näiteks Akali ja Narva linna asulas on see isegi mõnevõrra õhem.

Leiumaterjal on suhteliselt paremini säilinud Kääpa asulas, kus kultuurkiht asetseb jõepoolsetes osades ligi 2 m paksuse turbakihi all. Viimasest tingituna pärineb siit rohkesti luust tööriistu, aga samuti nende valmistamisel tekkinud jääki ning nn. "toidujäänuseid" - metsloomade ja kalade luid. Vähem on luumaterjali saadud Narva-Riigiküla I ja III asulast, kuna Narva linna ja Akali asula on selle poolest üsna vaesed. Leitud osteoloogilise materjali põhjal võib siiski öelda, et käsitletaval perioodil kütiti kõige enam karu, ürgveist, põtra, metssigu ning kobrast. Rannikulähedastes Narva piirkonna, aga samuti Laadoga lõunakalda asulate luumaterjal on tähtsal kohal ka hülgeluud.¹⁸ Kääpa asulast tunneme muuseas metshobuse luid ning sookilpkonna kilbi tukke.

Elamujääneid pole senini õnnestunud avastada ühestki asulast, kuigi näiteks Kääpa kultuurkihis esines küllaltki palju puidujäänuseid. Enamasti olid need aga töötlemata ning L. Jaanitsa arvates asula kohale kantud vee poolt. On siiski alust oletada, et selle perioodi asukad elasid maapealsetes püstkodades. Prof. P.N. Tretjakov¹⁹ on küll pidanud Narva-Riigiküla I asulast leitud poolsemljankade jääneid kuuluvaks narva-keraamika kultuuri kompleksi, kuid nähtavasti tuleb neid siiski siduda hilisemate, s.o. kammkeraamika hõimudega.

Maapealsete elamute kasuks räägib eeskätt rida Narva asulast pärinevaid koldeid. Viimaste kuju ja suurus lubavad väita, et nad asetsesid omaaegsete elamute põrandail, nende läheduses aga puuduvad igasugused maasse süvendamise jäljed. Kolded on laotud kividest, kusjuures Narva linna asulas kasutati selleks kohapeal külluses leiduvaid paeplaate, Kääpal

¹⁸ Н.Н. Гурина, Новые неолитические памятники, lk.168, vt. ka A.A. Иностранцев, Доисторический человек, lk. 24 jj.

¹⁹ П.Н. Третьяков, У истоков этнической истории, lk.91.

- nagu näitavad säilinud jääned - tavalisi maakive. Maapeal-
sed, kividest laotud kolded on muuseas iseloomulikud ka ko-
halikule mesoliitikumile, mida juba märkis L. Jaanits.²⁰

Väga kasin on mainitud perioodist veel antropoloogili-
ne materjal. Senini pole õnnestunud avastada ühtegi hästi
säilinud luustikku, mis kindlasti kuuluks käsitletavasse pe-
riodi. Kõige varasem neoliitiline luustik pärineb Narva-
Riigiküla III asulast, s. o. III at. keskpaigast e. m. a.²¹
Üksikuid inimluid ning koljutükke on saadud Kääpa asulast.
Kuigi need andmed on äärmiselt napid, lubavad nad siiski
oletada varaneoliitiliste asukate kommet matta oma surnuid
asulaisse. Selle arvamuse kinnituseks võiks olla näiteks
1962. a. Narva linna asula hilismesoliitilisest kihist, s. o.
IV at. II poolest e. m. a., avastatud halvasti säilinud
luustik ning 1963. a. samast leitud kolju jäänused.

Vaadeldava kultuuri mälestusmärkide esemelises mater-
jalis on valdavalt ülekaalus keraamika. Kääpa asulast, nagu
mainitud, on saadud rohkesti ka luuriistu. Tunduvalt vähem,
võrreldes hilisemate perioodidega, on leitud aga kiviesemeid,
eriti suuri kiviriistu. Kääpa asulast tunneme muu hulgas ük-
sikuid puuesemeid. Arvatavasti mainitud perioodi kuuluvad
ka vähesed merevaigu leiud Akalist ning Kääpalt.

Nagu öeldud, on narva-tüüpi keraamika vanim teadaolev
keraamikaliik Eesti NSV territooriumil. Käsitletavates asu-
lates on ta võrdlemisi halvasti säilinud, eriti Kääpa mater-
jalis. Lisaks katkendite väiksusele, mistõttu on raske nõu
kuju, suurust ning ornamendi asetust määrata, on siin savi-
nõutükid kauasest vees ligunemisest muutunud rabadaks ning
purunevad kergesti.

Narva-tüüpi keraamika on valmistatud savist, mis sisal-
dab kas teokarbi purdu või mingeid taimejäänuseid. Viimased
on aga enamasti välja põlenud, millest tunnistab nende savi-
nõutükide poorsus. On tähelepanev, et katkendid, mille

20 Л. Янитс, Новые данные по мезолиту.

21 Л.Д. Янитс, Поселения эпохи неолита, кн. 93.

savikoostises on rohkesti teokarpi, on hoopis rabadamad, nagu näit. Kääpas. Narva linna asulas on aga pihustatud teokarbi protsent tunduvalt väiksem, mistõttu ka keraamika säilivus on parem.

Nõud valmistati käsitsi, võrdlemisi kitsastest saviribadest. Kõige iseloomulikumaks käsitletavale keraamikale on valmistamisviis, mis seisneb saviribade üksteise peale asetamises nii, et murdumise korral sellel liitekohal ühe katkendi äär on õõnes, teisel paisutatud. Nimetatud tehnika oluliseks puuduseks on asjaolu, et savinõud purunesid üsna kergesti nendelt liitekohtadelt, nagu seda näitavad vastavad leiud, näit. Narva linna asulast. Varaneoliitilise keraamika kõrval esineb samal viisil valmistatud savinõusid, kuigi üksikuid, ka hilisneoliitilistes asulates, näit. Loona asulas Saaremaal,²² N.N. Gurina andmeil samuti Bologoje asulas,²³ mida arvatavasti tuleb ka dateerida hilisneoliitikumiga.

Hoopis tugevamini on kinnitatud saviribad, mis üksteise peale asetati nii, et ühe riba alumine pind kattis teatud osas teise riba pealmist pinda. Seejuures on need ribad kokkupuutekohal vastavalt õhemaks voolitud. Selline savinõude valmistamisviis on iseloomulik peamiselt kammkeraamikale. Varases neoliitikumis kohtame seda põhiliselt Kääpa ja Narva-Riigiküla I ning III asulas.

Enamik savinõusid on suured (suuava diameeter ca 30–45 cm), astjakujulised ning lõpevad tavaliselt terava põhjaga (tahv. II : 3).²⁴ Umbes taolise kujuga teravapõhjalisi nõusid kohtame ka väljaspool Eesti NSV piire, näit. Uraali-Kaama aladel.²⁵ Ukraina metsastepi,²⁶ aga samuti Dnepri lõuna-

²² Leiud säilivad ENSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis (AI) peanumbrite 4129 ja 4210 all.

²³ Н.Н. Гурина, Новые неолитические памятники, лк. 167.

²⁴ AI 4245 : 1777.

²⁵ В.М. Раушенбах, Керамика шигирской культуры. — Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института истории материальной культуры АН СССР XI111, Москва, лк. 55–68.

²⁶ Д.Я. Телегин, Неолитична стоянка в урочищі Бондариха. Археологія IX, Київ 1964; лк. 165, vt. ka Д.Я. Телегин,

osas leviva, nn. surski kultuuri varases keraamikas.²⁷ Ainult ühe erandina Kääpa asulast tunneme narva-tüüpi savinõu põhjatükki, mille terav osa on lamedalt ära lõigatud (tahv. II : 2).²⁸ Varast tüüpi lamedapõhjalist keraamikat esineb näit. Ukraina metsastepi dnepri-donetsi kultuuri keraamikas.²⁹ Veelgi rohkem on see levinud nimetatud surski kultuuri asulates.³⁰ Eesti varasele neoliitilisele keraamikale pole aga sellist tüüpi nõude põhjad iseloomulikud.

Suurte nõude kõrval tunneme käsitletavast perioodist ka väikeste tassi- või liuakujuliste nõude katkendeid. Arvukamalt on and esindatud Kääpa asulas, kust ühte leitud liuakujulist savinõu õnnestus peaaegu täielikult restaureerida (tahv. II : 1).³¹

Nõude seinad on enamasti õhukesed, keskmise paksusega 0,5 - 0,7 cm. Üksikjuhtumitel esineb ka õhemate, kuni 0,3 cm või paksemate, 1 cm ja üle selle, seintega savinõusid.

Narva-tüüpi keraamikale on omased tavaliselt õhukesed servad, mis moodustati nõu seina ülemist serva järk-järgult peenemaks voolides (tahv. II : 14, 16). Esineb ka järsult sisepoole kaldu olevate servadega nõusid (tahv. II : 12, 18).³² Seda tüüpi servad on ülekaalus nõudel Akali ja Narva linna asulates. Narva-Riigiküla I ja III, eriti aga Kääpa asulas

К вопросу о днепро-донецкой культуре. - "Советская Археология" (=СА), № 4, Москва 1961, lk. 31. 3,
Д.Я. Телегин, Неолітичні поселення лісостепового Лівобереж-
жя і Полісся України. - Археологія XI, Київ 1957, lk. 70-86

²⁷ В.М. Даниленко, Допитання про ранній неоліт півден-
ної Надніпрянщини. - Археологія III, Київ 1950.

²⁸ AI 4245 : 1735.

²⁹ Д.Я. Телегин, К вопросу о днепро-донецкой культуре,
lk. 31, joon. 3.

³⁰ Sealsamas, lk. 34.

³¹ AI 4245 : 1419.

³² Л.Д. Янитс, Поселения эпохи неолита, lk. 123,

on serva kujus peale ülalmainitute rohkem teisi variante. Seejuures viitab serva kuhu tahv. II : 15, mida Kääpa kõrval esineb ka teiste Eesti NSV varaneoliitiliste asulate keraamikas, samuti kammkeraamikas, teatud idapoolsele mõjule meie territooriumi varases keraamikas. Nimelt esineb sama servatüüpi rohkesti Uraali neoliitilises keraamikas, alates selle kõige vanemast astmest - Strelka keraamikast.³³ Mõningane erinevus narva-tüüpi ja uraali keraamika mainitud servatüübis seisneb vaid nende ornamentatsioonis. Nii näiteks on Strelka nõudel sisseveetud kriipsukestega kaunistatud ainult nimetatud serva kõige ülemine äär,³⁴ narva-keraamikal on aga kammistampi vajutustega ilustatud kogu käsitletava serva kaldu olev osa.³⁵

Teatud sarnasusi on narva-tüüpi keraamikal ka Ukraina stepivööndi surski varaneoliitilise kultuuri keraamika servamoodustistega. Siia kuuluksid eelkõige väljapoolle kallutatud servad (tahv. I : 11),³⁶ millele analoogiaid leidub jurski kultuuri Vinogradnõi saarelt saadud keraamikas.³⁷

Savinõude põletus on üldreeglina varaneoliitilise keraamika puhul nõrk ja ebaühtlane, mis osaliselt tingib ka tema halva säilivuse. Värvuselt on leitud savinõutükid enamasti helehallid või mustad, osa - pindadelt helepruunid, sisemuses aga mustad.

Kõnesoleva varajase keraamika puhul savinõude pinnad, eriti sisepind, on tavaliselt silutud riipimise teel. Seejuures on riiped tõmmatud enamasti võrdlemisi korrapäraselt horisontaalsete või diagonaalsete vöönditena (tahv. III:15).³⁸ Tihti kasutati nõupinna riipimiseks kammistampi, mõnevõrra harvemini nähtavasti ka peenikestest okstest või rohust tussiti.

³³ В.М. Раушенбах, Керамика пигирской культуры.

³⁴ Nr. 895, 356, 592, 498 Moskva Riiklikus Ajaloo Muuseumis (= MRAM).

³⁵ AI 4245 : 1632.

³⁶ AI 4245 : 1295.

³⁷ В.М. Даниленко, Допитання про ранній неоліт, жон. 1, 2.

³⁸ AI 4245 : 1721, 1695, 1197.

Üldiselt on narva-tüüpi keraamika nõrgalt ornamenteeritud. Ornament asetseb tavaliselt nõu ülasosas nii horisontaalsete kui diagonaalsete ridadena. Savinõude alumised pinnad, nagu näitavad vastavad leiud, olid kaunistamata. Rohked ornamenteerimata katkendid tunnistavad ka ilma ilustusteta nõude kasutamisest mainitud perioodil.

Ornamenteeritud katkendid on ilustatud peamiselt kolmel viisil: mitmesuguste kammitõmmetega, lohkudega ning täketega. Kammistambiga kaunistatud nõusid on suuremal arvul saadud Kääpa ning Narva-Riigiküla asulatest, mujal kohtame seda vähem. Kammivajutused esinevad ka paljude savinõude servarandidel.

Kõige huvitavam kammijälgedest kujundatud ornament nn. "sammuva kammi" motiiv (tahv. III : 1, 2) on arvukam järelgi Kääpal. Rohkem kui Akali ja Narva linna asulais on seda elementi kasutatud Narva-Riigikülas. Kääpal on lisaks "sammuva kammi" motiivi arvukusele olnud kasutusel vähemalt 5 erinevat stampi kirjeldatava ornamendi kandmiseks nõudele. Viimane asjaolu tunnistab, et varases keraamikas polnud veel välja töötatud kindlat stampi savinõude ilustamiseks.³⁹

Omapärane on ornament, kus "sammuva kammi" elemendi kandmisel nõu pinnale veeti stampi veidi üles-alla, mõõda pinda edasi nihutades. Selle tulemusena tekkisid lainelised riibate võõndid koos "sammuva kammi" motiivis vajutustega. Taoliselt kaunistatud keraamikat esineb Eesti NSV territooriumil vaid vähesel määral Kääpal ning paar katkendit - Narva-Riigiküla I asulas. Laineline riibe on eriti iseloomulik šigiri kultuuri neoliitilistele asulatele Uraali piirkonnas.⁴⁰ Kuid erinevalt narva-keraamikast, on riiped seal vanimate nõude pindadele kantud pulgakeste abil, näit. Strelkas.⁴¹

³⁹ Л.Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита, 1к. 123.

⁴⁰ В.М. Раушенбах, Керамика шигирской культуры, Жон. 18:1-9; vt. ka В.М. Раушенбах, Среднее Зауралье в эпоху неолита и бронзы. - Труды Государственного исторического музея (= Тр. ГИМ), т. 29, М.1956, Жон. 2:4, 5, 4:4.

⁴¹ Sealsamas.

Hiljem on pulga asemel hakatud kasutama kammistampi, mille-
ga teostatud laineline riibe püsib kuni hilisneoliitikumi -
varase metalliajani.⁴² On arvatud, et Uraali piirkonnast le-
vis käsitletav motiiv ka Kaama aladele.⁴³ Idapoolse pärit-
oluga on nähtavasti samuti meie alade varase keraamika vas-
tav ilustamisviis. Täpsemad andmed nimetatud ornamendi ele-
mendi leviku kohta aga materjali vähesuse tõttu praegu puu-
duvad.

Nagu lainelist riibet, nii ka lihtsat "sammuva kammi"
motiivi esineb kõige enam Uraali-Kaama aladel, kus ta ka aja-
liselt püsib kasutusel kuni varase metalliajani. Sealjuures
on iseloomulik, et seni tuntakse mainitud motiivi rohkem
just hilisneoliitikumi ja varasesse pronksiaega kuuluvatest
muististest.

Peale kirjeldatud motiivi tuleb narva-keraamika savinõu-
del ette ka lihtsatest, peamiselt lühikestest, 3-4 hambaga,
harvem 5-7- või rohkema hambalise kammistambi tõmmetest ri-
dasid (tahv. III:3,9), mis vahel moodustavad nn. kuuseoks-
ornamendi. Kammijälgedega ornamendi seas kohtame ka võrdle-
misi lühikesi piklik-ovaalse kujuga stambi tõmbeid, samuti
veidi kaarjate peenehambuliste stampide vajutusi. Enamasti
on see motiiv kantud nõudele ebakorrapäraselt. Peenehambuli-
se kammistambiga (tahv. III : 6) kaunistatud nõusid esineb
senini kõige sagedamini Kääpa asulas⁴⁴, teistes vähem. Muu-
seas tuntakse taolist ornamentti ka metsastepi alal dnepri-
donetsi kultuuri muististes.⁴⁵ D.J. Telegini andmeil on see
ornament kantud nõudele peene teokarbist valmistatud stambi
servaga,⁴⁶ mis nähtavasti kehtib ka narva-keraamika kohta.

⁴² V.M. Rauschenbachi poolt kaevatud Annin-Ostrovi asu-
la materjale MRAM-is nr. 1405:1996.

⁴³ О.Н. Бадер и В.А. Оборин, На заре истории Прикамья,
Пермь 1988, lk. 48.

⁴⁴ AI 4245:1763, 1232, 1561, 2093, 2814.

⁴⁵ Д.Я. Телегин, Неолитична стоянка в урочищі Бонда-
риха. - Археологія IX, Київ 1964, жоун. 3:1,4.

⁴⁶ Д.Я. Телегин, К вопросу о днепро-донецкой культуре,
lk. 32.

Rohkesti on leitud ornamenteeritud katkendeid, milliste kaunistus koosneb mitmesugustest lohkudest. Lohud narva-tüüpi keraamikas on tavaliselt väikesed ja madalad ning kantud mitme horisontaalse, tihti ka diagonaalsete ridadena ümber nõu ülaosa (tahv. IV : 2, 6). Lohkvajutistega kaunistati mõnel juhul isegi servarante, vahel ka sisepindu.

Peale enam-vähem ümmarguse kujuga lohkude esineb real katkeaditel (Kääpa asulast näiteks) piklik-ovaalseid lohkva-jutusi (tahv. IV : 4), tehtud arvatavasti väikeste kivikeste servadega. Analooiaid viimasele leiame Uraali aladelt, kus aga vastava motiiviga keraamika dateeritakse III a. t. kesk-paika e. m. a.⁴⁷ Varasemast perioodist tunneme sellist orna-menti stepivööndi Ukrainast.⁴⁸

Üksikutel savinõutükkidel koosneb ilustus peenest linnu toruluust stambi vajutustest (tahv. IV : 1), mis on eriti iseloomulikud hilisneoliitilistele, näit. Tamula,⁴⁹ Volosso-vo⁵⁰ jt. asulatele.

Katkenditel tahv. III : 7, 8 on ornament tehtud samuti mingi peene, õõnsa, veidi ovaalse teravikuga, ilmselt pilli-rooga.⁵¹ Nimetatud kaunistusega üksikud savinõutükid pärinevad Kääpa ja Narva linna asulaist. Mõningate nõude ülemine osa on ornamenteeritud konarliku pinnaga lohkvaajutustega (tahv. IV : 3), mis on tehtud ebatasase otsaga luust või puust pulgakese-ga. Peale varase keraamika, kus mainitud loh-kude motiivi esineb võrdlemisi harva, on konarliku pinnaga lohkornamenti leitud hilisneoliitilises keraamikas, näit. Loonas jm.

Nagu nägime, esinevad narva-keraamika puhul ühel katken-dil kas ainult kammivajutised või ainult lohud. Paaril juhul kohtame Kääpa ja Narva-Riigiküla I asulates narva-tüüpi ke-

47 В.Н. Чернецов, Древняя история Нижнего Приобья.- МИА, nr. 35, Москва 1953, tahv. III:14,15.

48 В.М. Даниленко, Допитання про ранній неоліт, joon. 4.

49 Л. Янитс, Новые данные по неолиту Прибалтики. - СА, № XIX, Москва - Ленинград 1954, lk. 182.

50 Н.Н. Гурина, Неолитическое поселение Борань. - МИА, nr. 79, Москва - Ленинград 1960, lk. 219, joon. 23:14,17,18.

51 AI 4245:1386.

raamikal ühel savinõutükil koos nii nõrkade lohkude rida kui ka kammivajutisi (tahv. III : 4). Mainitud nõude ornamenteerimisviis läheneb teatavasti arenenud neoliitikumi lohkkammke-raamikale.

Huvitavalt ja omapäraselt on kaunistatud kolmanda alarühma nõud, kus ornamendina esinevad mitmesugused täkked, vajutatud väga erinevate stampidega. Nii näit. esineb savinõutükke, kus ilustus on moodustatud kas terava teokarbi servaga veetud soontest, mis nõul moodustavad võrekujulise ornamendi (tahv. IV : 8), või kuuseoks-motiivis kujundatud lihtsatest vajutustest. On kasutatud ka kolmnurga, pikliku väikese ristküliku või mingi muu nelinurga ning teravaovaalse kujuga stampi (tahv. IV : 5, 7, 9, 10; tahv. V). Rida katkendeid on kaunistatud lihtsate väikeste, ilma kindla kujuta täketega.

Peale keraamika tunneme kõigist narva-tüüpi keraamikaga asulatest väikesi savist valmistatud pulgakesi, mis on tavaliselt ümmarguse ristlõikega ja väga mitmesuguse suurusega. N.N. Gurina arvates kasutati neid savipulgakesi proovidena, mis valmistati enne nõude põletamist.⁵² Väljaspool Eesti NSV piire võiks mainitud esemetele ligikaudu vastata teadmata otstarbega savist pulgake Andrejevi II asulast.⁵³

Küttimis- ja kalapüügiriistad narva-keraamikaga asulates on esindatud võrdlemisi kasinalt. Enamikus olid need valmistatud orgaanilisest materjalist, mis aga suures osas on hävinenud. Paremini tunneme mainitud esemeid vaid Kääpa ja Narva-Riigiküla asulaist, kus luumaterjal, nagu eespool mainitud, on paremini säilinud. Kõige arvukamad küttimisriistadest on Kääpal luust nooleotsad, Viimaseid võib nende kuju järgi jagada kahte peagruppi: pajulehekujulised (tahv. VI : 4, 5) ja kooniliste otstega eksemplarid (tahv. VI : 1, 6). Mõlemad rühmad on suuremal või vähemal määral esindatud ka

⁵² Н.Н. Гурина, Новне неолитические памятники, 1к. 168.

⁵³ П.А. Дмитриев, Вторая Андреевская стоянка. - Тр. ГИМ VIII, Москва, 1938, табв. III:4.

teistes vaadeldava perioodi muististes. Üldiselt on nii paju-
lehekujulised kui ka kooniliste otstega nooleotsad laialdase
levikuga nii ajaliselt kui ruumiliselt. Näiteks õnnestus
M.E. Fossil⁵⁴ jälgida nende esinemist peaaegu kogu Nõukogu-
de Liidu Euroopa-osa metsavööndi alal, alates mesoliitiku-
mist kuni varaste kindlustatud asulate ilmumiseni. Praegu
tunneme koonilisi nooleotsi ka metsastepi Ukraina territoo-
riumilt.⁵⁵

Kääpa koonilise peaga luust nooleotstest tuleks peatuda
kahel eksemplaril, mille teraviku osas on veel omakorda väike
nupp (tahv. VI : 6). Analoožilisi esemeid on teada näit. Ve-
retje asula alumisest kihist,⁵⁶ aga samuti šigiri kultuuri
luuriistade seas.⁵⁷

Ilmselt on seotud küttimisega ka kaks luust kinžalli
(tahv. X : 1), mis jällegi pärinevad Kääpa asulast. Üks neist
on lõpetamata. Luust kinžalle on kasutatud samuti võrdlemisi
laialdaselt nii mesoliitikumis kui ka hiljem. Viimasele vii-
tavad näit. Tamula⁵⁸ ja Rinnukalnsi leiud.⁵⁹

Suurte metsloomade, näit. põtrade küttimiseks, olid Kää-
pa elanikel ka tugevate kiskudega luust harpuuniotsad (tahv.
VII : 3, 5). Rannikulähedastes Narva piirkonna, aga samuti
Laadoga järve lõunakalda asulais kasutati neid arvatavasti
eelkõige hüljeste küttimiseks. Viimase tegevusala intensiiv-
susest kõneleb mitte ainult suurte tugevate harpuuniotste
rohkus, vaid ka nimetatud asulate osteoloogiline materjal,
nagu sellest eespool juba kõneldi.

Väiksemaid luust harpuuniotsi kasutati kalade püüdmiseks
(tahv. VII : 6), mille jaoks olid samuti luust õngekonksud
(tahv. VII : 4) ning võrgud. Võrguga kalapüügist tunnistavad

⁵⁴ M.E. Фосс, Древнейшая история Севера Европейской час-
ти СССР. - МИА, т. 29, Москва 1952, lk. 44.

⁵⁵ Д.Я. Телегин, О хронологии поселений ямочно-гребенча-
той керамики Украины. - СА, № 4, Москва 1962, lk. 32.

⁵⁶ M.E. Фосс, Стоянка Веретье. - Тр. ГИМ XII, Москва 1941,
tahv. 1:12.

⁵⁷ M.E. Фосс, Древнейшая история, lk. 44.

⁵⁸ Л. Янитс, Новые данные, lk. 167, joon. 7.

⁵⁹ Katalog der Ausstellung zur Konferenz Baltischer Ar-
chäologen in Riga 1930. Riga 1930, tahv. 4:32.

eeskätt Kääpalt leitud männikoorest võrgukäba (tahv. VI : 8) ja kasetohust rullid.

Talviste kalapüügi vahenditena võiksid peale õngede arvesse tulla ka suurtest lõhestatud toruluudest valmistatud esemed, mille tera on kaldu 45° nurga all (tahv. X : 2). Vähe-malt osa nendest võidi kasutada tuuradena jää purustamiseks veekogudel.⁶⁰ Nimetatud esemed olid laialdaselt kasutusel juba mesoliitiliste hõimude juures.⁶¹

Kodustest tarbeesemetest on varaneoliitilistest asula-test saadud rohkesti mitmesuguseid talbu. Enamik neist on val-mistatud põdrasarvest, kusjuures hoolikamalt on töödeldud vaid teraosa ning vahel ka kannaosas (tahv. VII : 2). Kääpa asulast pärineb ainus teadaolev hirvesarvest suur talb, mis vaid tera-osas on veidi töödeldud.⁶² Suurte mõõtmete poolest paistab silma ka sarvest talb tahv. IX. Rohkesti kasutati sarvest tal-bu kohaliku mesoliitilise kunda-kultuuri elanike poolt.⁶³ Hilisemast perioodist tunneme neid hoopis vähem.

Peale sarvest talbade on leitud luust talbu, mis enamas-ti valmistati suurematest lõhestatud toruluudest. Seetõttu on valdav osa luutalbadeist laiateralised (tahv. X : 3), milliste-le analoogilised eksemplarid esinevad mesoliitilistes Kunda ja Narva linna asulates.⁶⁴ Ühel Kääpa laiateralisel talval on töötava osana kasutatud kahte vastaskülge. Tunduvalt vähem kui laiateralisi, on narva-keraamikaga muististest saadud kitsateralisi talbu (tahv. X : 4), mis laialdasema leviku saavad alles arenenud ja hilisneoliitikumis.

Väga vähe tunneme käsitletavast perioodist aga kivist

⁶⁰ A.A. Иностранцев, Доклад о результатах археологических исследований в Нарве, VII:1-4; vt. ka Narva-Riigiküla materjale NL TA Arheoloogia Instituudi Leningradi filiaalis nr. 252, 307, 713, 6376.

⁶¹ R. Indreko, Die mittlere Steinzeit in Estland. - Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien Hand-lingar, del. 66, Stockholm 1948, lk. 300 jj.

⁶² AI 4245:4278.

⁶³ R. Indreko, Die mittlere Steinzeit, lk. 159, joon. 45:1,2.

⁶⁴ AI 4264:1109, 1038, 1377.

talbu (tahv. X : 5). Neistki on enamik esindatud vaid katkenditena, seepärast nende kuju täpsem määratlemine on üsna raske. Üldiselt on teadaolevad kivitalvad võrdlemisi arhailiste vormidega, mistõttu nad lähenevad enam mesoliitilistele kui arenenud neoliitikumi kivitalbadele.

Kirveid tunneme senini narva-tüüpi keraamikaga asulatest vähe. Nii näit. kohtame vaid üksikuid primitiivseid põikteralisi kivi kirveid (tahv. VIII : 2) Narva linna asulast. Nende toormaterjaliks valiti sobiva kuju ja suurusega kivi, millel tavaliselt töödeldi ainult teraks määratud osa: vahel esineb töötlemisjälgi ka külgtahkudel. Käepalt leiti muu hulgas üks pooleldi töödeldud varreauguga sarvkirves (tahv. VIII : 1).

Rohkesti on käsitletavatest asulatest saadud väiksematest toruluudest valmistatud naaskleid (tahv. VI : 10), mida kasutati nahkadest rõivaste õmblemisel.

Koduste tarbeesemete hulka kuuluvad veel tulekivist ning luust (tihti metsssea kihvast) noad (tahv. VI : 9), samuti kvartsist ja tulekivist köövitsad (tahv. VI-13), uuritsad jne. Vaadeldavate asulate teatud seost keskmise kiviajaga tunnistavad muuseas väikesed tulekivilaastud retušitud servadega, mis on eriti iseloomulikud näit. Kunda ja Siimusaare (Viljandi raj.)⁶⁵ mesoliitilistele muististele.

Lihvimiskivid on enamasti leitud vaid katkenditena. Neist enamik lubab siiski öelda, et tollal kasutati nii suurt pealmiselt pinnalt kulunud kui ka väikesi, mitmelt tahult kulunud eksemplare (tahv. VII : 12).

Ehete ja kultusesemetena olid nimetatud perioodil kasutusel põhiliselt mitmesugused loomahammastest ripatsid, millele tavaliselt puuriti suure ossa nõõri jaoks auk (tahv. VII : 7). Harva esineb ripatseid ilma auguta, mida asendavad vastavad sälgud (tahv. VII : 8).

Ehetena kanti tõenäoliselt ka mõningaid koprahambaist sakiliste äärtega ripatseid (tahv. VII : 10, 11), kuigi osa

⁶⁵ Leiud säilivad Viljandi Rajoonidevahelises Muuseumis.

neist võibolla leidis kasutamist savinõude kaunistamisel vastava ornamendi puhul, näit. "sammuva kammi" motiivi juures.

Kääpa asula ehete seas üsna huvitavaks leiuks on pähkliskoorest valmistatud helmes, millele seni mujal vasted puuduvad (tahv. VII : 9).

Ilmselt olid ehetena kasutusel ka vähesed Kääpalt ja Akalist leitud merevaigutükikesed. Viimaste täpsema iseloomu üle otsustada aga ei võimalda nende katkendlikkus ja vähesus.

Lõpuks tuleks veel mainida üht auguga jalalüli, mida seni tuntakse peamiselt Narva piirkonna ja Kääpa asulaist, aga ka mesoliitilistest leiukohtadest, näit. Kundast, Narva linna asulast jm. Mesoliitilisi leide on peetud vähemate esemeteks hoidmise karbikesteks.⁶⁶ Üks auguga jalalüli pärineb ka hilisneoliitilisest Tamula asulast.⁶⁷ Varasest rauaajast on seda liiki auguga luid teada näit. djakovo-tüüpi linnustest, kus V.A. Gorodtsov sidus neid maagiaga.⁶⁸ Nii Tamula kui varaneoliitiliste eksemplaride puhul ei saa jagada ei esimest ega teist seletust. Võibolla on siin tegemist koguni luutükiga, millele on auk tehtud luuüdi väljavõtmiseks.

* *

.

Eadioaktiivse süsiniku (C_{14}) meetodil on seni teadaolevatest varaneoliitilistest muististest vanimaks dateeritud Kääpa asula, mille eksisteerimise algus kuulub a. 4865[±]235, s. t. III a. t. algus e. m. a.⁶⁹ Arvatavasti sellest on tingitud ka tema esemelise materjali, eriti keraamika suurem

⁶⁶ Л. Янитс, Новые данные, lk. 201.

⁶⁷ Sealsamas, joon. 18:10.

⁶⁸ Sealsamas, lk. 201.

⁶⁹ А.А. Лийва, Э.О. Ильвес, Л.Ю. Янитс, Радиоуглеродное датирование, lk. 91.

⁷⁰ Л.Ю. Янитс, Поселения эпохи неолита, lk. 333.

mitmekesisus, mis teatavasti iseloomustab just varasemat keraamikat. Arvestades Akali ning osaliselt ka Narva linna asula keraamika suhteliselt suuremat ühtlust, on põhjust oletada, et need olid Kääpast mõnevõrra hilisemad. Viimase kasuks räägib ka nimetatud muististe võrdlemisi õhuke kultuurkiht ning asjaolu, et need asulad lõpetasid oma eksisteerimise kammkeraamika kultuuri ilmunisel, s.o. III a. t. keskpaiku e. m. a.⁷⁰ Narva-Riigiküla narva-keraamika asulad on tekkinud nähtavasti mõnevõrra hiljem Kääpast, kuid varem Akalist. Narva-tüüpi keraamika valmistamine katkeb neis, aga samuti ka Kääpas oletatavasti III a. t. keskpaiku e. m. a.

Seega on käesolevaks ajaks enam-vähem kindlaks tehtud, et Eesti NSV territooriumil toimus üleminek mesoliitiliselt kultuurilt neoliitilisele IV a. t. lõpul - III a. t. algul e. m. a., s. o. ligikaudu 3000. a. e. m. a.⁷¹

Et nimetatud asulad kuuluvad just III a. t. I poolde e. m. a., aga mitte hilisemasse perioodi, nagu väidavad mõned autorid,⁷² selleks on praegu olemas rohkesti tõendeid ka leiumaterjalis. Nii näiteks leiab rida esemeid, nagu eelpool nägime, endale otseseid vasteid just mesoliitikumis ning nende hulk hilisematel perioodidel kas oluliselt väheneb või nad kaovad üldse kasutuselt. Tunduvalt rohkem kui varaneoliitilises kultuuris kasutati kammkeraamika hõimude poolt ka merevaiku,⁷³ mille kinnituseks võiks olla näit. Tamula hilisneoliitilise asula rikkalik merevaikinventar.⁷⁴ Tõsi küll, nii narva-tüüpi kui hilisneoliitilises keraami-

⁷¹ А.А. Лийва, Э.О. Ильвес, Л.Ю. Янитс, Радиоуглеродное датирование, lk. 11.

⁷² П.Н.Третьяков, У истоков этнической истории, lk. 91.

⁷³ Lähemalt merevaigu leviku kohta kammkeraamilises kultuuris vt. A. Äyräpää, Die Verbreitung des Bernsteins in kammkeramischen Gebiet. - Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja XLV, Helsinki 1945, lk. 10-35.

⁷⁴ Л. Янитс, Новые данные, lk. 199 jj.

kas esineb, nagu öeldud, teatud sarnasust. Need sarnased jooned aga ei tulene ilmselt mitte nende keraamikaliikide samaaegsest eksisteerimisest, vaid millestki muust, mille üle otustamiseks puudub esialgu küllaldane võrdlusmaterjal. Peapõhjus, mistõttu ei saa mainitud kultuuri dateerida hilisneoliitiliseks, on eelkõige ikkagi tema muististes leiduvate töö- ja tarbeesemete, eriti kiviesemete erinev iseloom, võrreldes hilisneoliitiliste kultuuride vastava inventariga.

Mis puutub ühiskondlik-majanduslikesse oludesse varaneoliitikumis, s.t. III a. t. I p. e. m. a., siis, nagu näitab asulate esemeline, aga ka osteoloogiline materjal, oli tolleaegsete elanike põhiliseks tegevusalaks küttimine-kalastamine, s. o. anastav eluviis. Arvestades käsitletavate asulate erinevaid looduslikke tingimusi ning saadud esemelist ja osteoloogilist materjali, võiks isegi oletada teatud erinevusi nende asulate peaelatusalas. Nii olid sisemaal asetsevad Kääpa elanikud peamiselt metsloomade kütid, kalapüük etendas teisejärgulist osa. Samal ajal aga näiteks Narva piirkonna asukad tegelesid enam kalapüügi ja mereloomade küttimisega. Oma osa etendas sellal kindlasti ka korilus, mida kindlitavad eelkõige Kääpa asula kultuurkihist leitud pähklikoored. Võib-olla tarvitati toiduks ka jõekalda pilliroos leiduvaid subfossiile, mille purustatud kodusid aga lisati savinõude valmistamiseks kasutatavasse savisse.

Raskem kui majandusliku tegevuse määratlemine, on tolleaegsete ühiskondlike suhete tundmaõppimine, mille kohta asulainventaris puuduvad peaaegu igasugused andmed. Etnograafiliste teadete alusel on arvatud, et anastava eluviisiga rahvad elasid emaõigusliku sugukonna tasemel. Sama tuleks oletada ka varaneoliitiliste küttide-kalastajate ühiskondlike suhete kohta.

Narva-keraamikaga elanike suhetest naaberaladega on alles vähe andmeid. Importartiklitena tuleks arvesse näiteks merevaik, mida kohapeal ei leidu ja mis meie aladele jõudis Balti mere lõunarannikult. Merevaigu vähesus aga omakorda tõendab, et sidemed nimetatud aladega sel perioodil olid veel

väga nõrgad ja juhuslikku laadi. Ilmselt väljastpoolt on sisse toodud ka tulekivi, mida Eestis küll kohati esineb, näit. Võrtsjärve põhjaosas, kuid sellest tavaliselt kohalike elanike tarbeks ei jätkunud. Enamik tulekivi toormaterjalina näib pärinevat Valdai kõrgustiku alalt.

Lahtine on esialgu ka narva-tüüpi keraamikaga kultuuri päritolu küsimus. On täiesti võimalik, et edaspidised uurimused aitavad veelgi enam kinnitada L. Jaanitsa arvamust selle kultuuri kohalikust päritolust. Praegu on selge ainult niipalju, et kui see uus kultuur tekkiski kohalike mesoliitiliste hõimude pinnal, siis ei arenenud ta mitte isoleeritult ümbritsevatest naaberhõimudest. See sai, nagu järeldasime selle kultuuri kandjate esemelist materjali, eriti keraamikat analüüsides, teatud mõjusid nii idast - Uraali-Kaama aladelt - kui ka lõunast - metsastepi-, aga arvatavasti ka stepivööndi Ukraina vanareoliitilistelt hõimudelt. Seejuures on võimalik, et narva-keraamikaga hõimud ei olnud ise savinõude valmistamise leiutajaiks, vaid omandasid selle tehnika kuskilt väljastpoolt, arvatavasti lõunapoolsetest piirkondadest, kus keraamikat tunti mõnevõrra varem kui idas. Pole aga päris võimatu, et just tänu suhetele idapoolsete hõimudega kes, nagu võib oletada, olid mõjustusi saanud omakorda lõunast, õpiti valmistama savinõusid. Võib-olla sellest on tingitud osaliselt ka mõningad eespool toodud sarnased jooned ülalmainitud alade varases keraamikas. Hiljem arenes aga vastav keraamika juba kohapeal, omandades ainult temale iseloomulikud lokaalsed jooned, kuid säilitades seejuures ka teatud mõjustused naaberhõimudelt.

Konkreetsemaid järeldusi selle mõju iseloomust, levikuteedest, aga samuti teiste, praegu alles lahendamata küsimuste kohta, võimaldab teha vaid senisest ulatuslikum vastava perioodi asulate ja leiumaterjali igakülgne uurimine. Selle eelduseks on mainitud kaugemate alade ja Eesti NSV territooriumi vahepealsete rajoonide neoliitiliste ja varaneoliitiliste olude senisest sügavam tundmaõppimine. Samuti tuleks rohkem tähelepanu pöörata varaseimate luustike otsinguile ja nen-

de antropoloogilisele uurimisele kõnesolevatel aladel. Need momendid moodustaksid peaülesande edasises Baltimaade, sealhulgas ka Eesti ala varaneoliitiliste olude lähemal tundmaõppimisel ning siinse elanikkonna etnilise päritolu selgitamisel.

О ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ АКТИВНОСТИ РАБОЧИХ ТАРТУСКОГО ПРИБОРОСТРОИТЕЛЬНОГО ЗАВОДА

С. К р и к к

Резюме

Исходя из задач, стоящих перед историками, и из стремления проверить на практике новые методы социологического исследования, нами была проведена коллективная работа на Тартуском приборостроительном заводе. При установлении производственной и общественной активности рабочих, что и составляет цель данной работы, мы исходили из принадлежности рабочих к той или иной организации (КПСС, ВЛКСМ, профсоюз), учитывали их общественную работу, участие в социалистическом соревновании и рационализаторской работе, во внимание были приняты также показатели пола, возраста, образования, квалификации и трудового стажа рабочих. Применение перфокарт ускорило и облегчило анализ и обработку полученных данных.

Опираясь на проработанный материал, можно сделать вывод, что на Тартуском приборостроительном заводе налицо сильные общественные организации. В рядах КПСС состоят самые сознательные, зрелые, трудолюбивые рабочие, имеющие уже большой опыт работы. Значительно меньший удельный вес коммунистов среди работниц. Наврела необходимость создать женщинам лучшие условия для активного участия в общественной жизни завода. Кроме того, достаточно большой неиспользованный резерв представляет собой первичная комсомольская организация.

Тесная связь существует между принадлежностью рабочих к той или иной организации и участием их в общественной ра-

боте: более активное участие в жизни завода принимают те цехи, где удельный вес коммунистов и комсомольцев больший.

В более крупных цехах прослеживается связь между величиной заработной платы и участием в общественной жизни предприятия. Видимо, верное применение принципа материальной заинтересованности увеличивает интерес рабочих к общественной деятельности.

При анализе влияния пола, возраста, образования, постоянного трудового стажа и показателей квалификации на участие в движении за коммунистический труд и в рационализаторской работе выявляется, что наиболее благоприятную почву движение за коммунистический труд находит среди молодых рабочих. Среди рабочих старшего поколения наблюдается почти одинаковое участие в рационализаторской деятельности, что, конечно, обусловлено их большим опытом в работе и более высокой квалификацией.

Участие рабочих, имеющих более длительный стаж работы на приборостроительном заводе, в движении за коммунистический труд и в рационализаторской деятельности значительно активнее, чем остальных рабочих. Это доказывает, что большая текучесть кадров наносит прямой ущерб производству.

В техническом прогрессе завода особенно важную роль играют рабочие, имеющие специальное образование. Из числа рабочих с общим образованием рационализацией занимается каждый четвертый человек, а со специальным образованием — каждый второй.

При повышении профессиональной квалификации трудящихся на каждую категорию вдвое увеличивается их участие в рационализаторской работе. Низкая квалификация многих работниц является препятствием для их участия в рационализаторской работе. Необходимо обратить особое внимание на повышение среди женщин уровня специального образования и квалификации. Беседа, проведенная при заполнении анкет, дает основание утверждать, что задачи движения за коммунистический труд не всегда ясны отдельным рабочим.

Таковы первоначальные выводы, сделанные на основании обработки материалов анкет. Руководством завода и представителями общественных организаций они признаны соответствующими действительности.

ПРОИЗВОДСТВЕННАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ АКТИВНОСТЬ РАБОЧИХ ТАРТУСКОГО КОЖЕВЕННО-ОБУВНОГО КОМБИНАТА

Л. К у т с а р

Резюме

В статье дается краткий обзор роста и развития Тартуского кожевенно-обувного комбината, начиная с его основания в 1945 году и вплоть до настоящего времени. За это время возросла производственно-техническая база предприятия и в несколько раз увеличилось количество выпускаемой продукции. К 1963 году дневная выработка возросла по сравнению с 1945 годом в 1,3 раза.

В первые послевоенные годы основное внимание было обращено на количество продукции. Но за последнее время проведена большая и плодотворная работа по улучшению ее качества. До внедрения конвейерных линий Тартуский кожевенно-обувной комбинат выпускал продукции первого сорта лишь 2 - 3 процента, а после установления первых конвейерных линий в 1948 году процент продукции первого сорта составлял уже 33,2, в 1963 году - 80,3.

Из года в год растет коллектив комбината. В 1945 году на предприятии работало всего лишь 354 человека, а в 1963 году уже 1832 человека.

По сравнению с послевоенным периодом в несколько раз увеличилась производительность труда.

Выросла производственная и общественно-политическая активность трудящихся. Об этом свидетельствуют рационализаторское движение, участие коллектива комбината в социалистиче-

ском соревновании и в движении за коммунистический труд, активное включение в жизнь своего предприятия через партийную, комсомольскую и профсоюзную организации.

НЕКОТОРЫЕ ЧЕРТЫ РЕВОЛЮЦИОННОЙ БОРЬБЫ НА КУБЕ

В 1957 - 1959 гг.

К. Я а н с о н

Резюме

Строительство социалистического общества на Кубе является результатом длительной борьбы кубинского народа. Партизанская война 1957 - 1958 гг. представляет собой мощный и победоносный этап этой борьбы, характеризующийся, однако, противоречиями между теорией и практикой: с теорией классовой борьбы была знакома незначительная часть кубинского народа.

Тем не менее огромный размах движения, сплоченность всего народа и целый ряд иных обстоятельств позволили кубинским повстанцам довести борьбу до победного конца. Фидель Кастро и его единомышленники были сторонниками учения революционного демократа Хосе Марти. Они также были знакомы с некоторыми основными положениями марксизма-ленинизма. Победу облегчила единственно верная тактика в кубинских условиях - партизанская война, являвшаяся стимулом революционного движения.

Рабочее движение на Кубе имело большой опыт борьбы в прошлом. Его авангард - Народно-социалистическая партия была уже опытной, боевой партией, сумевшей организовать борьбу народных масс в городах.

Два революционных течения слились в единый фронт борьбы и 1 января 1959 года с диктатурой Батисты было покончено. К власти пришло правое крыло революции. Однако настоящей революционной силой в государстве являлась повстанческая армия, позднее народная армия. В результате образовалось двоевластие.

Причиной такого положения послужили разрозненность револю-

ционных сил и отсутствие опыта в использовании государственного аппарата. Реакция все же не нашла поддержки в стране. В течение первой половины 1959 года управление страной целиком перешло в руки подлинно революционных сил. Был произведен ряд перемен, в результате чего на службу народа встал и государственный аппарат. Мирный исход дзоевластия был предрешен слабостью кубинской буржуазии. В течение 1959 года контрреволюционные элементы внутри страны были окончательно разгромлены и укрепились революционная власть народа.

ОБ ОРГАНИЗАЦИИ ПОМОЩИ ИСПАНСКОМУ НАРОДУ В ЭСТОНИИ
ВО ВРЕМЯ НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЫ В ИСПАНИИ
1936 - 1937 гг.

М. Г р а ф

Резюме

Народно-освободительная война в Испании 1936 - 1937 гг. вызвала живой отклик во всем мире, в том числе и в буржуазной Эстонии. В это время правящая в стране фашистская клика при помощи верной ей периодической печати старалась оправдать фашистских мятежников в Испании и склонить на их сторону симпатии эстонского народа. Буржуазная Эстония присоединилась к так называемому "комитету невмешательства во внутренние дела в Испании", созданному западноевропейскими государствами. В связи с этим был запрещен вывоз оружия, боеприпасов и других военных материалов в Испанию. Законом было запрещено также и участие в гражданской войне в Испании.

Однако реакционная печать не смогла обмануть эстонских трудящихся при оценке событий в Испании. Большинство народа горячо поддерживало силы испанской демократии, боровшиеся против фашизма. Эстонские антифашисты во главе с Коммунистической партией Эстонии приступили к организации помощи Испанской республике. Оргбюро центрального комитета Коммунистической партии Эстонии вступило в контакт с коммунистическими партиями Швеции и Дании, чтобы начать отправку в Испанию эстонских добровольцев. С весны 1937 года КПЭ приступила к организованной отправке волонтеров. Из Эстонии в Испанию выехало около ста эстонских коммунистов и антифашистов.

Число испанских добровольцев в Испании достигло двухсот человек, так как за Испанскую республику сражались также и многие эстонцы, живущие за границей, и, в первую очередь, политические эмигранты.

Для сбора денег в пользу Испанской республики КПЭ решила выпускать почтовые открытки. Открытки печатались ночью в таллинской типографии "Ваба Маа" ручным прессом. Их распространяли члены КПЭ, бывшие политические заключенные и другие антифашисты. Собранные суммы отсылались по определенным адресам за границу.

Так Коммунистическая партия Эстонии, опираясь на поддержку демократических сил страны, смогла решить вопрос оказания материальной помощи Испанской республике. В условиях очень тяжелой внутривнутриполитической обстановки эстонские антифашисты во главе с КПЭ сумели проявить свою сплоченность, боевой дух и солидарность с демократическими силами всего мира.

АНТИФАШИСТСКАЯ БОРЬБА
ТАРТУСКОГО ПРОГРЕССИВНОГО СТУДЕНЧЕСТВА
В СТУДЕНЧЕСКИХ И РАБОЧИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ В 1930-ые гг.

Ю. А н ь т

Резюме

В марте 1934 года эстонская буржуазия вступила на путь фашистской диктатуры. Необходимо было создание широкого народного фронта для борьбы с фашизмом. В эту борьбу внесли свой вклад и тартуские студенты.

Антифашистской борьбой интеллигенции в Тарту руководила группа из 6 - 8 человек, знакомых с основами марксизма. Эта группа была связана с Коммунистической партией Эстонии.

Одним из наиболее активных деятелей прогрессивного лагеря конца 20-х - начала 30-х гг. был приват-доцент А.Аудова, основавший 27 декабря 1931 года Тартуское общество эсперантистов и работников культуры. В этом обществе развернули свою антифашистскую деятельность студенты И.Круус, Э.Лепик, И.Нейман и другие, которые неоднократно подвергались репрессиям со стороны буржуазного правительства. 9 июня 1933 года общество было закрыто.

Своей антифашистской деятельностью среди академических обществ города выделялось Академическое социалистическое общество, основанное в 1927 году студентом Таалманом. Деятельность общества приняла особенно широкий размах с 1936 года, когда здесь стали активно сотрудничать новые студенты И.Тамм, Б.Константок, Н.Дуплевский. В составе Интернациональной бригады члены общества приняли участие в гражданской войне в Испа-

нии. В 1938 году общество было закрыто. Его деятельность продолжал Академический клуб общественных наук, куда входило около 50 прогрессивных студентов.

Сильная левая группировка студентов образовалась в студенческом обществе "Юхендус". В него входили А.Уйбо, С.Калмет, Л.Люре, Э.Кошпель и др. В дни советско-финской войны общество препятствовало вступлению студентов в буржуазную вооруженную организацию "Кайтселийт" и проведению сборов в пользу белофиннов.

После амнистии для политических заключенных в 1938 году КП Эстонии стала осуществлять повсеместное руководство антифашистской борьбой.

Эта борьба студентов воспитала новое поколение прогрессивных общественных деятелей, необходимых при строительстве социализма в Эстонии.

ОЧЕРКИ О СОЗДАНИИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ КОМИТЕТОВ В ХАРЬКОВСКОМ УЕЗДЕ
В ПЕРИОД ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В 1917 г.

М. Г р а ф

Резюме

К моменту Февральской буржуазно-демократической революции Россия вплотную подошла к экономической катастрофе. Борьба, обострившаяся вокруг продовольственного вопроса, заставила Временное правительство пойти на крайне радикальный для него шаг - установить хлебную монополию.

На основе документальных материалов Центрального государственного исторического архива ЭССР в данной статье рассматриваются отклики, вызванные хлебной монополией в Харьковском уезде.

Несмотря на сопротивление буржуазии и помещиков, 25 марта Временное правительство объявило о введении хлебной монополии. В то же время в целях компенсации на 60 - 70 процентов повысились твердые цены на хлеб. Вместе с законом о монополии было издано также "Временное положение о местных продовольственных органах", в котором предусматривалось создание местного закупочно-распределительного аппарата. Согласно постановлению требовалось создание продовольственных комитетов в губерниях, уездах, волостях и городах. Их формирование началось в марте 1917 года, но длилось очень долго, так как Временное правительство не спешило с претворением в жизнь своих постановлений. Инструкции по созданию продовольственных комитетов дошли до волостных управлений только

во второй половине мая. Так как в Эстляндской губернии, в том числе и в Харькумааском уезде, продовольственный вопрос был вопросом наболевшим, то во многих волостях бедняки занялись сами организацией продовольственных комитетов еще до того, как были получены официальные указания об этом. Так, например, обстояло дело в волостях Сауа, Нехату и в других. Но после прибытия инструкций по созданию комитетов в ходе дела кое-что пришлось изменить. Пользуясь правами, которые давала инструкция, сельская буржуазия, торговцы и различные общества выдвинули в эти комитеты своих кандидатов. Таким образом, руководящее положение в продовольственных комитетах заняли различные спекулянты.

Основной задачей комитетов был учет хлебных запасов в деревне. Опираясь на созданную буржуазией милицию, продовольственные комитеты приступили к делу с большим опозданием. Учет запасов хлеба в Харькумааском уезде был в основном закончен в начале июля.

Учетные листы волостей Харькумааского уезда показали, что недостаток хлеба в уезде составлял несколько десятков тысяч пудов. Но так как учет происходил на основе устного опроса населения, без какого-либо контроля, то эти сведения не отражали действительного положения дел. Многие помещики и дворяне укрывали зерно, надеясь на повышение цен.

Поскольку представители сельской буржуазии, занимавшие главные посты в комитетах, не были заинтересованы в учете запасов зерна, то основным занятием волостных продовольственных комитетов стала закупка продуктов питания при посредничестве губернских и уездных комитетов и распределение этих продуктов между населением.

Таким образом, продовольственные комитеты не выполнили своей основной задачи - учета запасов зерна и закупки зерна по твердо установленным ценам.

РУССКО-ШВЕДСКИЕ ПЕРЕГОВОРЫ ПЕРЕД СТОЛБОВСКИМ МИРОМ

В. Н а а б е р

Резюме

Анализ русско-шведских переговоров, предшествовавших заключению Столбовского мира 1617 года, имеет важное значение в изучении истории взаимоотношений между Россией и Швецией.

Основным источником по данному вопросу являются до сих пор неиспользованные документальные материалы из семейного архива Делагарди, находящиеся в рукописном отделе Научной библиотеки ТГУ.

По Выборгскому договору 1609 г. прибывшие в Россию шведские войска вначале помогали русским в борьбе с польскими захватчиками, но вскоре они сами начали открытую интервенцию и к концу 1614 года захватили почти весь юго-запад России. Сопротивление русского народа и тяжелое положение шведской армии заставили шведское правительство начать в 1615 году переговоры о мире. Посредниками выступали Англия и Нидерланды, заинтересованные в окончании Русско-шведской войны.

Основой действий шведских послов на переговорах была инструкция шведского короля от 13 октября 1615 г., в которой условия мира были представлены в трех вариантах. Они были настолько широкими и претенциозными, что даже шведские послы сомневались в возможности провести их в жизнь. Русские послы добивались возвращения Швецией всех городов

и земель, захваченных ею, а также возмещения убытков, причиненных войной.

Письменный контакт между послами России и Швеции начался в конце сентября 1615 г., а прямые переговоры — в январе 1616 г. в селе Дедерино. К концу первого этапа переговоров шведские послы были вынуждены отойти от королевской инструкции, но и русским послам пришлось пойти на существенные уступки. Однако заключение мира не удалось, и 3 марта 1616 г. в Дедерино было подписано временное перемирие до конца месяца.

Во время последующих русско-шведских переговоров основными спорными вопросами были возвращение захваченных Швецией земель и городов, выплата денежной компенсации Швеции, право местного населения покинуть области, отходящие Швеции, и транзитная торговля с восточными странами через Россию.

После длительных переговоров, продолжавшихся около двух лет, 13 февраля 1617 г. был, наконец, составлен окончательный текст мирного договора, 27 февраля того же года договор был подписан обеими сторонами.

По этому договору Швеции перешла территория, примыкающая к Финскому заливу. Таким образом, Россия полностью потеряла выход в Балтийское море. Хотя мирный договор в целом был выгодным для Швеции, однако Россия сумела добиться всего, на что она могла рассчитывать в сложившейся обстановке. Заключение мира дало ей возможность сосредоточить силы против более опасного в то время врага — Польши; кроме того, России было возвращено большинство захваченных Швецией земель. Столбовский договор сыграл определенную роль в формировании добрососедских и дружеских отношений между Россией и Швецией.

О ТВОРЧЕСТВЕ АНРИ МАТИССА И "ДИКИХ"

Я. К а н г и л а с к и

Резюме

В статье дается оценка деятельности и творчеству группы художников "Les Fauves" ("дикие") во Франции, получившей известность в первом десятилетии XX века. Это художественное направление играет важнейшую роль в истории развития западноевропейского искусства XX века. Оно оказало заметное влияние на некоторых советских художников. Однако творчество "диких" не нашло в советском искусствоведении основательной разработки, до сих пор отсутствует единое мнение в оценке их наследия.

Проблематика, связанная с творчеством "диких", действительно очень сложная и обширная. Искусство "диких" — это искусство эпохи империализма, но отсюда нельзя автоматически делать вывод о реакционности их творчества, как это, к сожалению, иногда практиковалось. При анализе и оценке деятельности и творчества этих художников необходимо учитывать социально-политическую обстановку в начале века, и в особенности конкретное положение в развитии французского искусства. Соотношение сил во французском и русском искусстве на рубеже столетий было различным — во Франции уже не существовало тогда сильного реалистического фронта. Творчество "диких" родилось в острой борьбе против официального буржуазно-натуралистического искусства и продолжало традиции независимого, прогрессивного искусства, в частности, импрессионизма. "Дикие" отказались от многих художественных прие-

мов, свойственных реализму XIX века, тем не менее источником их творчества осталась действительная жизнь. Они начали работать почти чистыми красками и колорит их произведений стал чрезвычайно богатым, ярким и жизнерадостным. Даже самые простые и обыденные мотивы превращались под их кистью в жизнеутверждающие манифесты красоты. Помимо того, что картины "диких" имеют неоспоримые декоративные достоинства (эти художники открыли новые пути в области декоративной монументальной живописи), в них отражается надежда на светлое будущее и вера в человека. Уже в самом начале своей творческой деятельности "дикие" были связаны с демократическими силами Франции; впоследствии эта связь укрепилась еще более, поэтому их искусство приобрело прогрессивное содержание. Важно заметить, что французские коммунисты дают очень высокую оценку работам этих художников.

Все это, на наш взгляд, позволяет считать искусство "диких", и в особенности творчество Анри Матисса, по существу прогрессивным.

О РАННЕНЕОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЕ НА ТЕРРИТОРИИ ЭСТОНСКОЙ ССР

М. А у н

Резюме

В дореволюционный и буржуазный период эпоха неолита на территории Эстонии оставалась малоизученной. Начиная с 1949г., исследованием культуры каменного века стал заниматься сотрудник Института истории АН ЭССР Л. Янитс. Благодаря его весьма интенсивной работе, в настоящее время на территории Эстонской ССР известно 16 неолитических поселений, большинство из которых подверглось научным раскопкам. Выявлены также поселения с примитивной керамикой, так называемого нарвского типа. В Эстонской ССР эти поселения располагаются в бассейнах рек Нарва, Эмайыги и Выханду.

Культурный слой названных поселений достигает в среднем 30 - 40 см. Жилых комплексов до сих пор не обнаружено. По некоторым данным можно все же предполагать, что обитатели рассматриваемой культуры жили в наземных шалашевидных сооружениях, внутри которых находился сложенный из камней очаг. Такие же очаги характерны, между прочим, для местной мезолитической культуры.

Антропологический материал в поселениях с нарвской керамикой является очень скудным.

Самые многочисленные находки в данных поселениях - это керамика, изготовленная из глиняного теста с примесью толченных раковин. Иногда глиняное тесто содержит какую-либо растительную примесь. Сосуды плохо обожжены и бедно орнаментированы. По орнаментации самой разнообразной является керамика в поселении Кяэпа на берегу р. Выханду. Сосуды в верхней части украшены гребенчатым или ямочным орнаментом, а также

различными насечками, прочерченными линиями и т.д. Из гребенчатых вдавлений самым своеобразным является т.н. "шагающая гребенка", аналогия которой найдена на востоке - в прикамско-уральских поселениях. На некоторые связи с югом указывает ко-сой мелкозубчатый орнамент.

Остальной вещественный материал рассматриваемых памятников состоит из костяных наконечников, стрел, гарпунов, костяных или роговых долот, шильев и т.д. Сравнительно мало в поселениях с нарвской керамикой найдено каменных предметов, в особенности крупных. Этими же чертами характеризуется и местный мезолит.

По хронологии самым ранним поселением является Кяэпа, относящееся к началу III тысячелетия до н.э. Несколько позднее возникло, очевидно, Нарва-Рийгикюла I и III, в то время как поселение Акали и частично поселение, расположенное на территории г. Нарва, являются более поздними. Изготовление керамики нарвского типа во всех названных поселениях прекратилось в середине III тысячелетия до н.э. Эта датировка подтверждается, в частности, и вещественным материалом, который по своему характеру ближе к мезолиту, чем к развитому или позднему неолиту.

За неимением достаточных данных невозможно точно установить происхождение культуры с керамикой нарвского типа. Быть может дальнейшие исследования помогут подтвердить мнение Л. Мнитса о ее местном происхождении. Теперь ясно только одно, что если эта новая культура и возникла среди местных мезолитических племен, то она развивалась не изолированно, а подвергалась влиянию как с юга, так и с востока.

S i s u k o r d .

Saateks	3
S. Krikk. Tartu Aparaaditehase töötajate tööalasest ja ühiskondlikust aktiivsusest	5
L. Kutsar. Tartu Naha- ja Jalatsikombinaadi tööliste tootmisalane ja ühiskondlik-poliitiline ak- tiivsus	22
K. Jaanson. Mõningaid jooni revolutsioonilisest võitlu- sest Kuubal aastail 1957 - 1959	55
M. Graf. Abi organiseerimisest hispaania rahvale Ees- tis rahvusliku vabastussõja ajal Hispaanias.	73
J. Ant. Tartu progressiivse üliõpilaskonna fašismi- vastane võitlus üliõpilas- ja töölisorгани- satsioonides 1930. aastail	101
M. Graf. Mõningaid jooni toitluskomiteede loomisest ja tegevusest Harjumaal Ajutise Valitsuse perioodil 1917. a.	113
V. Naaber. Vene-Rootsi läbirääkimised Stolbovo rahu eel	134
J. Kangilaski. H. Matisse'i ja foovide loomingust.	167
M. Aun. Varaneoliitilisest kultuurist Eesti NSV ter- ritooriumil	180

О г л а в л е н и е

Резюме

С. Крикк.	О производственной и общественной активности рабочих Тартуского Приборостроительного завода	201
Л. Кутсар	Производственная и политическая активность рабочих Тартуского Кожевенно-обувного комбината	203
К. Яансон.	Некоторые черты революционной борьбы на Кубе в 1957-1959 гг	205
М. Граф.	Об организации помощи испанскому народу в Эстонии во время народно-освободительной войны в Испании	207
Ю. Аньт.	Антифашистская борьба тартуского прогрессивного студенчества в студенческих и рабочих организациях в 1930-е гг.	209
М. Граф.	Очерки о создании и деятельности продовольственных комитетов в Хартумааском уезде в период Временного правительства в 1917 г.	211
В. Наабер.	Русско-шведские переговоры перед Столбовским миром	213
Я. Кангиласки.	О творчестве Анри Матисса и "диких"	215
М. Аун.	О раннеолитической культуре на территории Эстонской ССР	217

Hind 45 kop.